Jeremy BLACK

Çeviren: Ekin Duru

KISA İNGİLTERE TARİHİ



say

Jeremy Black

Birleşik Krallık'taki Exeter Üniversitesi profesörüdür. Ayrıca ABD'nin Philadelphia eyaletindeki Dış Politika Araştırma Enstitüsü bünyesinde bulunan Amerika ve Batı Araştırmaları Merkezi'nde kıdemli araştırmacı olarak görev yapmaktadır. *War: A Short History* (2010), *The War of 1812* (2009) ve *The Great War and the Making of the Modern World* (2009) yazdığı kitaplardan birkaçıdır.

Ekin Duru

1937'de Ankara'da doğdu. 1956'da Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra Ankara ve İstanbul'da çeşitli yabancı firmalarda genel müdür sekreterliği yaptı. 1969'da İsviçre'de Simultane adlı bir kurumda eşzamanlı çevirmenlik eğitimi aldı. İstanbul'da amatör ve profesyonel tiyatrolarda sahneye çıktı. 1972'de Fethiye'ye yerleşti. 1997'den beri çevirmenlik yapmaktadır. Bugüne kadar Türkçeden İngilizceye ve İngilizceden Türkçeye elliyi aşkın kitap çevirmiştir.

Jeremy Black

KISA İNGİLTERE TARİHİ

İngilizceden çeviren:
Ekin Duru

SAY

Say Yayınları
Tarih

Kısa İngiltere Tarihi / Jeremy Black
Özgün adı: *A Short History of Britain*, Second Edition

© Jeremy Black, 2015

Bu Türkçe çeviri Bloomsbury Publishing Plc'nin onayıyla yayımlanmıştır.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0601-2
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Ekin Duru
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Editör: Sinan Köseoğlu
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2017

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
1. Bu Tarih Nasıl Anlatılabilir? 13
2. 1400'e Kadar 27
3. 1400-1750 75
4. Britanya Süper Güç Oluyor, 1750-1900 127
5. 1900'den Günümüze 175
6. Sonuçlar 219
Okunması Önerilen Kitaplar 229
Dizin 233

Jeannie Forbes'a

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde çok önemli bir rol oynayan Britanya'nın kendi tarihi diğer ülkeleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen olaylarla doludur. Dahası günümüzde her şey hızla değiştiği ve geçmişle ilgili yeni bakış açıları oluştuğu için bu tarihi tekrar tekrar gözden geçirmek gerekir. Bugün Britanya Devleti'nin dağılma olasılığı var, zira 2014 Eylül ayında yapılacak olan referandumda İskoçya bağımsızlıktan yana oy kullanabilir.[1] Bu gerçekleşse de gerçekleşmese de, böyle bir sonucun çıkma ihtimali, günümüzden yalnızca 20 yıl kadar önce olup bitenlere dayanır. Gerçekten de böyle bir referandumun gündeme gelmesine yardımcı olan İskoçya Parlamentosu, Britanya'da 1997 genel seçimlerinde İşçi Partisi'nin başarısı üzerine yapılan bir referandum sonucu kurulmuştur ve bu Parlamento için 1999 yılında ilk genel seçim yapılmıştır. O dönemde seçmenler bağımsızlığa karşı çıkmışlardır.

Bakış açılarının değişmekte olduğunun pekâlâ farkındayım; en azından bu değişim süreci, sadece, tarihin neden yeniden yazılması gerektiğini değil, aynı zamanda tarihçilerin görüşlerini neden yeniden değerlendirerek yapıtlarını yenile-

1 Yazar bu kitabı 2013-2014 yılları arasında kaleme almış, kitap 18 Eylül 2014'te yapılan referandumdan önce basılmıştır. Bu referandumda 3.619.915 geçerli oydan 1.617.989 ile %44.7 evet oyu çıkarken 2.001.926 ile %55.3 hayır oyu çıkmıştır. (Ed.)

melerini gerektiğini de açıklar. Bu gereksinim özellikle ulusal tarih için söz konusudur, zira geçmişi anlamadan bugünü değerlendiremez ve gelecekle ilgili düşüncelere sahip olamayız. Tarih bir kimlik oluşturur ve onu açıklığa kavuşturur. Bu da bireyselliğin temel unsuru ve toplumun temel direğidir; ayrıca kolektif bellek de toplumsal eğitimin odaklandığı en önemli konulardandır. Zira tarih hem bir olgu hem de bir süreçtir: sadece geçmişteki birtakım olaylardan ibaret olmayıp bunların günümüzle olan bağlantılarını, nedenlerini, nasıllarını, ne gibi sonuçlara ve değişimlere yol açtığını anlamamızı sağlar. Bu yüzden geçmişi anlarken tarihi (zaman içindeki değişimi) hepimizi içeren bir süreç olarak algılamak mümkündür.

Bunun yanı sıra, geçmişi referans almak bize hem rehberlik eder hem de bazı olayları doğrulamamıza yardımcı olur. İngiliz baronları 1215'te Kral John'dan birtakım taleplerde bulunurken bunu, I. Henry'nin taç giyme töreni (1100) esnasında sunduğu, selefi II. William'ın (William Rufus, saltanatı[2] 1087-1110) işlediği öne sürülen kabahatleri tekrar etmeyeceği sözünü verdiği bildiriye dayandırdılar. Böylece, John 1215'te daha sonra Magna Carta adını alan anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı ve bu belge on yedinci yüzyılın başında I. James (s. 1603-25) ve I. Charles (s. 1625-49) dönemlerinde kralların kendilerine ayrıcalık sağlamaya yönelik talep ve eylemlerine anayasal muhalefetin temelini oluşturdu. Daha sonraki yıllarda da bu anlaşmaya yönelik olaylar vuku bulmaya devam etti. Koyu bir Whig olan 11. Norfolk Dükü Charles (1746-1815) Magna Carta'nın 600. yıldönümü kutlamaları için Arundel Şatosu'nda sekizgen bir Büyük Salon yaptırarak burayı "John döneminde Baronlar tarafından sağlanan özgürlüğe" adadı.

Dolayısıyla, tarih zamanla ilgilidir ve burada zaman üst üste binen bağlamlar ve süreç içinde gerçekleşen değişimler

2 Metinde bundan böyle "s." kısaltmasıyla verilecek. (Ed.)

olarak kendini gösterir. Bu ilişki en yalın şekilde genellikle yapılanma ve konjonktür olarak, daha farklı bir deyişle, koşullar ve olaylar olarak tanımlanır. Bu ilişki değişim dinamiklerinin karmaşıklığına gerçek değerini vermemizi engelleyen bir ikileme de yol açar; hem dil aracılığıyla kendimizi ifade etmemizi sağlar hem de bizi kısıtlar.

Britanya'nın tarihçesinde en önemli unsurlar coğrafi koşullar ve bütünü oluşturan öğelerdir. Coğrafi koşullarını, en yakın anakaranın açığında bir ada olarak yer alması ve ülkenin büyük bir kesiminin denize ve limanlara olan yakınlığı belirler. Öte yandan, iklimi tarih boyunca her zaman bol yağışlı ve ılıman olmuş, sıcaklık her yıl kısa bir süre için donma noktasının altına düşmüştür. Bu durum, tarımın, sulama işleminin getirdiği örgütlenmeyle ilgili kısıtlamalar olmadan yapılmasını ve yıl boyu balıkçılık ve gemi işletmeciliğinin sürdürülmesini sağlamıştır. Ayrıca bu sayede, kereste, taş, tuğla ve kömür gibi birçok yapı ve güç kaynağı temin edilmiştir.

Britanya tarihindeki yapısal unsurlar da belli bir toplumsal yapının ve siyasi kültürün gelişmesinin ürünüdür. Bu, karmaşık ve biraz da tartışmalı bir gelişimdir, zira yalnızca nitelik ve onay sorunlarını değil aynı zamanda ulusal anlamda istisnailiği ve benzersizliği de içerir. Bununla beraber, hukukun özgün niteliği ve rolü, mülkiyet hakkı, aile yapısı ve siyasi özgürlük de bu toplumun ve siyasi kültürünün can damarını oluşturur. Bu, her ne kadar uygulamada belli koşullara bağlı olsa bile bir özgürlük arayışıdır.

Bu husus bir kıyaslama yapıldığında açıkça görülür. Britanya'ya yönelik suçlama değilse de eleştirilerin çoğu, özellikle emperyalizm ve köle ticaretiyle ilgili olanlar, aslında yalnızca bu ülkeyi hedef almaz; eleştirilerin çoğu tarih dışıdır; geçmişten ziyade günümüzdeki tartışmaları ve sorunları yansıtmaktadır. Gerçekten bunları tek tek ele alırsak Britanya'da hükümetin kısıtlı yetkisi ve gücü, Britanya emperya-

lizmini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu, özellikle çok sayıda Britanyalının yerleştiği kolonilerde söz konusudur. Dahası, İmparatorluğun büyük bir kesiminde, özellikle Hindistan'da ele geçirilen bölgeler zaten başka imparatorluklar tarafından yönetilmiştir. Bu yüzden burada söz konusu olan Britanya'nın emperyalizmin zehrini aşılamasından ziyade çoğu kez bir imparatorluğun diğerinin yerini almasıdır. Bunun yanı sıra, Britanya on sekizinci yüzyılda Atlantik ötesi köle ticaretinde utanç verici bir biçimde başı çekerken daha sonra bu ticaretin sonlandırılmasında önemli bir rol oynamış; Kraliyet Donanması on dokuzuncu yüzyılın sonunda Atlantik ve Hint Okyanuslarında devriye gezmiştir.

Öte yandan Britanya zorbalığa ve saldırganlığa karşı çıkma konusunda başrol oynamıştır; hem Fransa'nın savaş tutkunu, doymak bilmez yayılmacı diktatörü Napolyon'a (s. 1799-1815) hem de Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Almanya'ya karşı direnmiştir. İkinci Dünya Savaşı (1939-45) sırasında Britanya'nın ve imparatorluğun tüm enerji ve kaynaklarını Nazilere karşı özgürlük adına verilen savaş için tahsis etmesi, Britanya İmparatorluğunun ulaştığı en yüksek nokta, gerekçesi, hatta kaderi olmuştur. Her ne kadar geçmişte birtakım utanç verici hatalar işlenmiş olsa da, bireylerin ve toplumun hayati önem taşıyan koşullarda bir araya gelerek sadece kendi ülkelerini kurtarmakla kalmadıklarını, aynı zamanda insanlık tarihini büyük çapta değişime uğrattıklarını anımsamak çok önemlidir. Bu kolektif inanç Britanya'da 1945'ten sonraki kamu kültüründe yerini almış, özellikle önceki kuşağın radikal sosyal ve kültürel değişimlerle başa çıkmaya çalıştığı 1960'lara kadar da ön planda olmuştur.

Britanya toplumunun ve siyasi kültürünün belirli özelliklerine odaklanmamız; yalnızca bu politik kültürün nasıl edinildiği ve geliştirildiği değil, neden Britanya'ya özgü olduğu ve bunun Britanya ve dünyanın geri kalan kesimi için ne

anlam taşıdığı konusunda, konjonktürle örtüşmemizi sağlar, hatta bunu gerekli kılar. Kısa bir kitap yazarken ortaya çıkan sorun, bu konuları Whigler gibi yenilen tarafın moralini bozmak için zafer gösterisi yapmak türünden çağdışı yaklaşımlar benimsemeden, değişimlerin kaçınılmaz olduğunu hissini vermeden ele almaktır. Bununla beraber, bu yaklaşım Britanya tarihinin bir parçasıdır. Gerçekten de Whiglere özgü bu zafer gösterileri on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki birçok yorumcunun davranışlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Öte yandan, Britanya tarihi söz konusu olduğunda bu tarihin Britanyalılarla olan karmaşık bağlantısını da ele almak gerekir. Britanyalılar bu tarihçede etnik ya da bir ırka mensup bir grup olarak değil, Britanya'da yaşayan insanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu kategoriye Britanya'ya gelen göçmenler de dahildir; hatta biraz daha dolaylı olsa da, denize açılan ve Avustralya, Kanada ve büyük çapta ABD nüfusunun çoğunluğunu oluşturanlar da bu grubun içinde sayılmaktadır. Göçler arası bu etkileşim ile daha önce sözünü ettiğimiz yapılanma ve koşullar ele alınmak zorundadır.

Londra Müzesi'nden, Chalke Vadisi Edebiyat Festivali'nden ve Mary Washington Üniversitesi'nden aldığım söyleşi talepleri bana burada sunduğum düşüncelerin bir kısmını geliştirme olanağını verdi. John Blair'in, Bill Gibson'un, Bob Higham'ın, Murray Pittock'un, Nigel Ramsay'ın, Nigel Saul'un, Richard Toye'un ve daha önceki taslaklarımın tamamını ya da bir kısmını okuyan iki isimsiz okurumun yorumlarından çok yararlandım. Aynı zamanda Mike Mosbacher de *Social Affairs Unit* tarafından basılmış olan yapıtındaki bazı materyallerden faydalanmama izin verdi. Bu kitabı büyük bir mutlulukla yakın ve anlayışlı dostum Jeannie Forbes'a adıyorum.

1

BU TARİH NASIL ANLATILABİLİR?

Tarih, kimlik ve değer sorunlarıyla yakından ilgilidir ve bunlar giderek daha karmaşıklaşırken kamusal tarihin niteliği de benzer şekilde anlaşmazlık konusu olur. Bu anlaşmazlık, her dönemde yaşanmışsa da son yıllarda ulusal kimlik giderek daha geçirgen ve kimilerine göre anlaşılmaz hale geldiğinden, daha fazla öne çıkmaktadır. Bu durum (her yerde olduğu gibi) Britanya'da da vatandaşlığın, kamusal araçlarla verilmesi konusunda tartışmalara yol açmıştır. Bu araçlar, 2000'lerde ve 2010'larda kimlik kartları ve göçmenlerin daha sıkı şekilde denetlenmesi için sunulan önerilerde ve adaylara sınavla vatandaşlık verilmesi için yapılan baskılarda görüldüğü gibi denetleyici ve kısıtlayıcıdır.

Öte yandan, bu tartışmalar ortak bellek ve varsayımları ortaya koymak ve anlamak amacıyla yapılan bir kimlik araştırmasıyla alakalıdır. Tarih bilincinin bununla yakından ilgisi vardır. Bu bilinç, söz konusu inanç ve varsayımların özünü oluştururken aynı zamanda onların kendilerine özgü ifadelerini yönlendirerek kimliklerini de doğrulamaktadır.

Böylece, bu bağlamda kısa bir ulusal tarih yazmak, proje ya da buna verilen tepkinin bir şekilde tartışma zemini dışında görülmesi halinde, son derece gözü pek bir girişim olur.

Üzerinde durulması gereken çok fazla hassas konu mevcuttur. Britanya için en bariz örneklerin çoğu geçmişindeki deneyimlerle ilişkilidir. Örneğin, *BBC History Magazine*'in Haziran 2006 sayısında yaptığı ankette "Sizce Britanya, Britanya Günü'nü aşağıdaki tarihi günlerden hangisinde kutlamalıdır?" diye sorulur ve on seçenek sunulur. En çok tercih edilen yanıt Magna Carta Günü olan 15 Temmuz olmuştur. Magna Carta 1215'te Kral John'a (s. 1199-1216) muhalif baronlar tarafından dayatılan ve yazılı olarak kraliyet haklarını kısıtlayan anlaşmaya sonradan verilen isimdir. Zamanla bir özgürlük antlaşması olarak kabul görmüştür. Magna Carta'nın seçilmesi uzun süre geniş yankı uyandırmıştır. 12 Mart 2014'te Tim Berbers-Lee, Radyo Dört'te internetteki hakların korunması için "Magna Carta benzeri bir Özgürlük Anlaşması" yapılması çağrısında bulunur. Uygulamada 1215'te imzalanan bu anlaşma, John'un yönetimini eleştirmesi ve farklı standartta bir yönetim şekli önermesi bakımından İskoç ya da Galler tarihinden ziyade İngiltere'yi ilgilendirmiştir. John İngiltere'yi, Galler'in bir kısmını, İrlanda'nın daha küçük bir kesimini ve sayıları azalmakta olan Fransız sömürgelerini yönetse de hiçbir zaman İskoçya'ya, Galler'in ya da İrlanda'nın tümüne egemen olmamıştır.

Hassasiyetler denge ile bağlantılıdır. Bu kitabın ne kadarı İskoç ya da Galler tarihine, hatta son iki yüzyıldır göçmenlerin Britanya tarihinde oynadıkları role ayrılmalıdır? Daha geniş kapsamlı örneklerin, özellikle Avrupa'da yaşananların bu tarihle bağlantısı nedir? İddia edilen önyargılara ve denge yaklaşımına getirilen eleştiriler kendi içlerinde birtakım riskler taşımaktadır. İngiltere'ye yeterince önem vermeyi ihmal etmek gibi sorgulanabilir yeni bir eğilim yaratarak bu bariz önyargıların karşısına çıkmak birtakım sorunlar doğurmuştur; bu durum, Britanya tarihiyle, yani İngiltere, İskoçya, Galler ve İrlanda ile ilgili "dört ulus'" yaklaşımına özgü bir hatadır.

Bir de İngiltere'nin yerel bölgelerini ve kesimlerini göz önüne almamak gibi genel bir yanılgı mevcuttur. Hem bölgelerin değişen rolleri hem de her bir bölgenin farklı açılardan önemi üzerinde durmak gerekir. Örneğin, on sekizinci yüzyılda kömüre dayalı sanayinin ortaya çıkmasından önce Kuzey İngiltere, Batı Midlands, İskoçya'da Central Belt ve Güney Galler daha sonraki döneme kıyasla çok daha az önemsenmiştir (ve dolayısıyla daha az nüfusa sahiptir). Buna karşılık Güney İngiltere'ye daha fazla önem veriliyordu. Bunun nedeni ise yalnızca en verimli tarım arazilerine sahip olması değil, aynı zamanda siyasal ve idari kurumların, deniz üslerinin, İngiliz üniversitelerinin, hukuk ve yayıncılık dünyasının merkezi olmasıydı.

Bir başka sorun ise, mantıklı bir şekilde gerçekleştirilse de coğrafi bölgeler belirlenirken genel olarak İngiltere, daha doğrusu Britanya kimliğinin ve deneyiminin dikkate alınmamasıdır. Aynı zamanda, değişen yerel ve bölgesel yaşam koşulları, temel düzeyde bir deneyime yol açmış ve Britanya'nın ulusal düzeyde ne denli değiştiğine yönelik tartışmaya katkı sağlamıştır. W. Stanley Sykes, birçok defa yeni baskı yapan *The Missing Money-Lender* (Kayıp Tefeci) (1931) adlı eserinde, İngiltere'de olduğu varsayılan Barhaven adlı bir sanayi merkezinde on dokuzuncu yüzyılda hızlı ve plansız gelişmenin nelere yol açtığını şöyle dile getirmiştir:

> Daracık meydanlarda ve sokaklarda aydınlatma ve havalandırma tümüyle göz ardı edilerek üst üste yığılmış kasvetli evler; kentin yerleşim yerlerine rasgele dağılmış, duman ve koku saçan gürültülü fabrikalar. Hepsi, bir sürü bacadan sürekli olarak fışkıran dumanın altındaydı.
>
> Elli yıllık yanlış uygulamaları düzeltmek için son derece umutsuz ve masraflı girişimler vardı ve yirminci yüzyıl şiddetli bir şekilde tam aksi yöne savruldu... Modern trafik için ölüm tuzağı olan dar sokaklar, inanılmaz paralar harcanarak genişletildi.

Ve kitap böyle devam eder. Şu an inşa edilmekte olan ve daha önce inşa edilmiş olan fiziksel ortam, geçmişi ve bugünü, çevresel baskıları, ekonomik fırsatları ve birtakım düzenlemeler yapmaya yönelik çabaları yansıtır; bunların hepsi orada yaşayan ve çalışan insanların yaşamlarını etkilemiştir.

Bir başka sorun ise, deneyim olan tarih ile ettirgen bir süreç olan tarih arasındaki ilişki ve her biri üzerinde ne denli durulacağına dair daha genel sorudur.

Britanya'da ulusal tarih ve nedensellik üzerine ortaya atılan soru, uzun süre boyunca genelde tarihe yönelik Whig yaklaşımı doğrultusunda açıklanmıştır. Bu yaklaşım, adını Britanya'daki bir partiden almıştır ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki temel siyasal ve entelektüel eğilimlerle ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşım, özgürlüğü güvenceye almanın bir yolu olarak, ulus için Protestan kimliğine, mülkiyete saygıya, hukuk düzenine ve meclisin egemenliğine vurgu yapmıştır. Söz konusu yaklaşım, ulusun eşsizliğine yönelik vatansever duygularla çoğu kez aşırıya kaçan bir yabancı düşmanlığını bir araya getirmiştir. Tarih kaçınılmaz bir yönde ilerleyen ve düzenli olarak gelişen bir süreç olarak gösterilmiştir; kısaca bu teleolojik bir ilerlemedir.

Örneğin, üretken bir yazar John Lockman *A New History of England* (İngiltere'nin Yeni Tarihi) isimli eserinin 1760 tarihli on dördüncü baskısı için kaleme aldığı ithaf yazısında şöyle der: "Her şeyi, bir yandan, okurların arı dinimize ve onun can dostu olan özgürlüğe ateşli bir sevgiyle sarılmalarını sağlayacak şekilde ortaya koymaya, bir yandan da papalıktan (Katoliklik) ve ona eşlik eden kölelikten nefret etmelerini sağlamaya çalıştım." Britanyalı yorumcular kölelikten söz ederken tüm imparatorluktaki durumu değil, Britanya'daki durumu kastetmişlerdir, yani vurgulamak istedikleri şey emeğin ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılmasıyla ortaya çıkan kölelik değil, siyasal denetim ile ortaya çıkan köleliktir. Lo-

ckman bu sözleriyle farklı bir ulus duygusunu, ideolojik çerçevede, açık bir şekilde ifade etmiştir. Söz konusu ideolojik çerçeve, büyük oranda açık tehditlerin karşısında durmuş ve bu durum, zorluklara verilen yanıtların ulusal kimlik ve hükümet politikası açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Whig yaklaşımının özündeki ilerlemeyle ilgili kavramlar, çağdaş isimler tarafından, on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki modernleşme patlamasını ortaya koymak amacıyla kolayca uygulanabilir. Bu dönemde boş inançlar bir yana bırakılmış ve "Görkemli Devrim", dinsel hoşgörü, "Akıl Çağı", Sanayi Devrimi, gazeteler ve kahvehaneler gibi kamusal alanların ve demokratik taleplerin yükselişi ile yaşama hız katan ve haberlerin yayılmasını sağlayan gelişmiş iletişim araçları (kanallar, paralı geçişler ve posta hizmetleri) gibi bir dizi değişiklikten oluşan bir uygarlık "patlaması" yaşanmıştır.

Tarihle ilgili daha eski görüşlere karşı çıkmak bu yaklaşımın bir parçası olmuştur. Bu karşı çıkışlar, hem o dönemde hem de sonrasında tarihle ilgili görüşlerin daha kapsamlı bir politik içeriğe sahip olduğunu gösterir. Örneğin, *Exeter Weekly Times*'ın 8 Kasım 1828 tarihli sayısındaki başyazı şöyle başlar:

> **Barut Komplosu**
>
> Beş Kasım kutlamaları ülkedeki herkesi Protestanların Katoliklerin bağnazlığına duydukları nefreti destelemeye çağırıyor; ulusal kurtuluşun yıldönümü, düşmanlık yaratmak üzere eski önyargıları ve eski düşmanlıkları tetiklemek için bir bahane olarak kullanılıyor. Protestanların bağnazlığı Katoliklerin hoşgörüsüzlüğünü bastırıyor ve tarihsel gerçeklerin yerini yeni saldırılar alıyor. Liberaller arasında bile kaç kişi bu kumpasın içyüzünü görebiliyor ve cahil kesimin yüzde kaçı bu barut ihanetini Katolik Komplosu dışında başka bir isimle hatırlıyor?

1605 yılında gerçekleşen Meclisi havaya uçurma planından söz etmek 1828 koşullarına özellikle uygun düşer, zira o dönemde Katoliklere Özgürlük verilmesi ve yasal kısıtlamaların kaldırılması ile ilgili hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. Whigler tarafından oluşturulan bu politika, rakipleri olan ve o dönemde hükümette bulunan Torylerin bölünmesine neden olmuştur. Gerçekten de Katoliklere Özgürlük Yasası 1829'da onaylanır.

Yandaşlarının gözünde Whigizm, otokrasi ya da demokrasiye dayanmayan bir ilerlemeciliktir fakat hükümetin tanıdığı ayrıcalıkların (oy verme hakkı) genişlemesi sonucu demokratik ve halkçı politikalar daha önemli hale geldikçe bu görüş, gerçekçi bir seçenek olmaktan çıkar. Erkeklere oy verme hakkı kısmen 1832 Reform Yasası ile tanınmış ve bu hak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında, 1867, 1884 ve 1918'de çıkarılan yasalarla genişletilmiştir. Dahası, iki dünya savaşı eski sosyal ve politik düzeni büyük oranda bozmuş; halkın satın alma gücü arttıkça daha fazla hissedilen tüketici baskısı da bu değişime katkıda bulunmuştur.

Tüm bu gelişmeler Whiglerin tarihi ele alış biçimlerini de etkilemiştir. Her ne kadar önemli unsurlar yirminci yüzyılın sonlarına kadar, hatta bugün bile, varlığını sürdürse de anlatım değişmiş ve daha önceki sert yaklaşım yumuşamıştır. Bir başka önemli değişim ise Whiglerin yaklaşımlarında görülen teolojik gelişimin; anayasal, politik ve emperyal konulardan ziyade sosyal yardıma kendini adamış demokratik bir topluma daha uygun düşen, sosyal yaşamda ilerleme ve güçlenme gibi konular ışığında değerlendirilmesi olmuştur. Bununla beraber, bu değerlendirme, kamusal tarihin anayasal ve politik boyutunu açıklığa kavuşturmaz; bu da günümüzde bir bütün olarak kamusal tarihe ve kamusal tarihin bu boyutlarına yönelik endişenin sürmesinin nedenlerinden bir tanesidir.

Britanya tarihini değerlendirirken çözülmesi gereken tek sorun; yorum, yöntem ve ideolojik açıdan Whigizm'in geçerli olup olmadığı değildir. Teknik açıdan bakıldığında bir tarih kitabının hangi konuları irdelemesi ve hangi dönemleri ele alması gerektiği sorunu, özellikle anlatıcının rolü ve neden ile kavram arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Ulusal tarih genellikle anlatıma dayalıdır. Öte yandan ulaşılabilir olma baskısı ve son derece geniş bir konuyu ele alma zorunluluğu, anlatılanların önemli oranda sadeleştirilmesini gerektirir.

Fakat söz konusu sadeleştirme, dün olduğu gibi bugün de, geçmişi anlamanın ve değişimi açıklamanın çeşitli yöntemleri olduğunu kabullenmeyi gerektirdiği için sorunlu bir konudur. Önsözde bahsi geçen yapı ile konjonktür arasındaki ilişki de bu zorluklardan bir tanesidir. Bu kitapta amacım basit bir anlatım sunmak değil, okurlara ülkenin tarihi akışında tekerrür eden beklenmedik olaylar ile belirsizliklerin yaşandığını anımsatmak ve bunları açıklamaya çalışmaktır.

Günümüzde ulusal geçmişi tartışmaya açmak eski farklılıkların yansımasıdır (bu tartışma, 2013'te Ulusal Müfredat'ta İngiltere ve Galler'deki okullarda tarih öğretimiyle ilgili bir değişiklik yapılması tartışmasıyla bağlantılı olarak açılmıştır). Aslında bu farklılık ve tartışmalar, mahut konu ve vurgudaki öne çıkan değişiklikler olarak bir bakıma ulusal geçmişimizi oluşturur. Ulusal tarihimizi değerlendirirken öne çıkan konular genellikle dönemin en önemli olayları olmuştur.

Böylece İngiltere'de on altıncı yüzyılda kurulan Protestan Kilisesinin tarihi geçerliği ve yasal varlığı Protestan ve Katolik polemikçiler arasında tartışma konusu olmuştur. 1559-1575 yılları arasında Canterbury Başpiskoposu olan Matthew Parker, Papalığın rolünü en aza indirmek amacıyla, *De Antiquitate Britannicae Ecclesiae* (1572) isimli yapıtında Britanya Kilisesinin çok eskilere dayandığının altını çizer. Buna karşılık Katolikler, Britanya'nın dinini, Büyük Gregorius'un 597'de

Roma'dan gönderdiği Aziz Augustinus'un değiştirdiğini vurgularlar; Kent krallığına Hıristiyanlığı kabul ettiren kişi de yine Aziz Augustinus olmuştur. Kral Aethelbert (s. yakl. 583-616) derhal din değiştirmiş ve Augustinus'un Canterbury, Londra ve Rochester'da piskoposluğun temellerini atmasını desteklemiştir.

William Shakespeare (1564-1616) *Kral VIII. Henry* (1613) isimli oyununda, Reformasyon'u hem şiirsel hem de tarihsel açıdan ele alarak sunmuştur. Oyun ilk kez sergilendiğinde, kral rolündeki oyuncunun sahneye çıkışını belli etmek için ateşlenen top yüzünden çıkan yangında *Globe* tiyatrosu tümüyle yanıp kül olmuştur. Bu yüzden seyirciler oyundaki (kurgusal bir karakter olan) Başpiskopos Thomas Cranmer'in 1533'te doğan ve daha sonra I. Elizabeth olarak anılacak olan bebekle ilgili methiyesini dinleyemediler; oyunda bu konuşmanın içeriği Tanrı Katı'ndan geliyordu ve bebeğin erdemlerinin, yeniden canlanan Anka kuşu gibi, I. James'te (s. 1603-25) yeniden ortaya çıkacağı ve tahta oturacağı kehanetinde bulunuyordu; kehanetin devamı şöyleydi:

> Ve o büyüyüp serpilecek,
> Dağ başındaki sedir ağacı gibi dallarıyla
> Çevresindeki düzlükleri örtecek.

Bu şekilde sahnelenen tarih, o anda gerçekleşen olayları doğrular, meşrulaştırır ve ona dair görkemli bir umut kaynağı oluşturur.

Daha genel anlamda tarih, yalnızca kanıtlar değil aynı zamanda güncel olayları tarihsel bağlam içerisinde değerlendirme olanağı veren anlatımlar sunar. Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyılın başında mecliste ve diğer alanlarda reform için bastıran Whiglerin reform karşıtı III. George (s. 1760-1820) ile IV. George'u (s. 1820-30) alçak Stuart'ların daha sonraki versi-

yonu olan hainler olarak tanımlaması mümkündür. Görkemli Devrim (1688-89) ile II. James'in (aynı zamanda İskoçya Kralı VII. James) tahttan indirilmesi Whig mirasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Ayrıca Whigler ataları arasında da kahramanlar bulabilmişlerdir. Altıncı Bedford Dükü John'un Woburn'daki görkemli evinde yapılan Saygıdeğerler Tapınağı'nda Whig lideri Charles James Fox'un büstü, beşinci dük Francis'in (1765-1802), Altıncı Dük'ün (1766-1839) ve ayrıca klasik Roma döneminin dürüstlük sembolü olan, kahramanlara özgü erdemleriyle anılan Yaşlı ve Genç Brutus'un büstlerinin yanında yer alır. John Flaxman'ın yaptığı alınlık, *Özgürlüğün* bir köleyi azat edişini; Richard Westmacott'un kabartması ise kahramanların yürüyüşünü sergiler. Böylece Özgürlük özenle ilan edilmiş ve büyük bir itina ile Whig aile ağacına eklenmiş olur. Dahası, o döneme özgü tarihsel bir söylence çıkar; Fox 1806'da ölür ölmez ikonik bir statü kazanır, vaftiz törenlerinde ve yıllık ziyafetlerde anılmaya başlanır.

Ayrıca Whiglere ciddi eleştiriler de yöneltilmiştir. Gerek radikallerin gerekse Torylerin gözünde Whigler oligarşinin destekçileridir. Ayrıca Whiglerin radikalizmle hemen hiç ilgileri olmamasına rağmen Toryler onların radikalizm yanlısı olduğu konusunda olmuşlardır.

Geçmiş tanımlanırken sadece ulusal politikalara yönelik farklı görüşler değil; aristokratik aileler, kent konseyleri ve köklerine ilgi duyan aileler gibi farklı ilgi alanlarına yönelik stratejiler de söz konusudur. Bu tasvirler tartışma konusu yaratabilir. Örneğin, 1645'te, İngiliz İçsavaşı esnasında, Kralcıların, Taunton kentinde bulunan Parlamentonun kontrolündeki bir kaleyi kuşattıktan sonra bu kuşatmayı kaldırdığı 11 Mayıs tarihi, Kralcılardan ilahi bir kurtuluş olarak algılanmış ve 1720'lere kadar her yıl ilahilerle kutlanmıştır; 1770'lerde ise her yıl kutlanır hale gelmiştir. Siyasi açıdan bu olaylar Toryle-

rin kontrolündeki yerel yönetime muhalefetin dinamik ve radikal ifadesidir. Yerel politika tarihsel bölünmelerden nöbeti devralmış ve bu bölünmeleri canlandırmıştır.

Siyasi yelpazenin öbür ucundan bakıldığında, II. Charles'ın 1660 yılında tahta yeniden çıkmasıyla Stuart Hanedanı'nın geri dönüşünü on sekizinci yüzyılda kutlamak bir meşrulaştırma çağrısı olmanın yanı sıra, taht üzerinde hak iddia eden sürgün Stuart'ın tekrar tahta çıkarılması için yapılan bir çağrı ve dolayısıyla da 1714'ten 1837'ye kadar hüküm süren Hanover Hanedanı'nı hedef alan bir eleştiridir.

Aile tarihçesi Britanya'da hâlâ en popüler tarihsel araştırma formudur. İngiltere Milli Arşivi (The National Archives) 1901 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarını internet sitesinde yayınladığında siteyi o kadar çok ziyaret eden olmuştur ki sistem çökmüştür. Öte yandan aile tarihçesi, yazıldıktan sonra hep aynı kalan bir şey değildir; sürekli değişir. 2000'li yıllarda çoğu kişinin atalarının bekâr ebeveyn, gayrimeşru hatta bazen de suçlu olduklarını öğrendiğinde bundan etkilenmemesi toplumsal değerlerin değiştiğinin bir göstergesidir. Bu yaklaşım, soylarında tanınmış, toplumda önde gelen kişileri ortaya çıkararak aileyi daha saygın konuma getirmek peşinde olan geleneksel tutumdan çok farklıydı.

Ailelerin geçmişine duyulan bu ilgi, kimin geçmişinin tehlikede olduğu konusuyla genel olarak ilintilidir. Yakın zamanlara kadar eski hükümdarların ve komutanların geleneksel kahramanlık anıtları daha fazlayken; artık daha farklı değerler üzerinde de duruluyor. 1999 yılında İngiltere Kraliyet Posta Servisi (Royal Mail) Milenyum pulu için 12 gruptan oluşan 48 pul basmıştır: Kâşifler, Gezginler, Sebatkârlar, Göçmenler, İşçiler, Animatörler, Yurttaşlar, Bilim İnsanları, Çiftçiler, Askerler, Hıristiyanlar ve Sanatçılar. Bundan beş yıl sonra İngiltere'nin Rusya'daki Kırım Savaşı'na (1854-6) katılımının 150. yıldönümü için basılan pullarda generallerin ya da muharebe-

lerin değil, 1856'da savaştan dönen sıradan askerlerin fotoğrafları yer alır.

Aynı şekilde, geçmişteki olayları yeniden canlandıran sıradan televizyon programlarında, örneğin *1900 House*'da (1999) tarihsel olaylar, amatör fotoğraf ve filmlere kaydedilmiş gerçek aile manzaralarının yardımıyla daha anlaşılır kılınmaya çalışılır. Fakat bu programların yansımaları, pratikte, günümüz görüşlerini ve dinamiklerini ortaya koyar. Tarihi yeniden canlandırmak kolay bir iş değildir.

Ulusal tarihin sanatsal sunum biçimleri de farklı farklıdır. Bugün en fazla ilgi gören filmler arasında imparatorluk dönemi savaşlarını anlatan *Hindistan İhtilali* (*The Drum*, 1938) ve *Kahramanlar Destanı* (*The Four Feathers*, 1939) gibi kült yapıtlar bulunmaktadır. A. E. W. Mason'un 1902'de basılmış başarılı romanından uyarlanan *Kahramanlar Destanı* krallığın yakın geçmişte Sudan'daki faaliyetlerini anlatır (bu, İngiltere'nin ilk denemesi değildir, sonunda 1898-99'da Sudan'ı ele geçirir). Dahası Richard Westmacott'un 1839'da, Bengal Genel Valisi (1827-35) (aynı zamanda Hindistan'ın da ilk genel valisidir [1833-5]) olan Lord William Bentick'in heykelinin kaidesi için hazırladığı *Sati'nin* [dul kalan kadının yakılışının] *İlgası* (*The Abolition of Suttee*) adlı rölyef, 1829'da aynı görevlerde bulunan Warren Hasting için Kalküta Katedrali'ndeki anıt üzerinde yaptığı bazı çalışmalar gibi geçmişin yansımalarıdır. Bugün ise geçmişte emperyalizm sayesinde elde edilen ulusal zaferleri dışlayan bir anti-emperyalist liberalizm egemen olmuştur.

Film dünyasında da radikal görüşler çok az destek görür. Örneğin, Kevin Brownlow ve Andrew Mollo'nun *Winstanley*'i (1975) tanınmış bir tarihçinin onayladığı az sayıda filmden bir tanesidir. Kısıtlı bir bütçe ile çekilen ve on yedinci yüzyıl ortalarındaki Digger hareketinin lideri Gerrard Winstaley'i konu alan bu bağımsız film, Marksist tarihçi Christopher Hill tarafından beğenilmiş ama çok az salonda gösterime girebilmiş-

tir. Buna karşın, Britanya İmparatorluğu'nu ve Birinci Dünya Savaşı'nı eleştiren *Ah! Ne de Güzel Bir Savaş* (*Oh! What a Lovely War*) isimli başarılı müzikal film, geçmişte hoş karşılanmayacak bir içeriğe ve tona sahiptir.

Diggerlar halk arasında pek yankı yaratmamışlardır. Öte yandan hem 1381'deki Köylü Ayaklanması hem de 1834 Tolpuddle Şehitleri'nin isimleri, 2000'li yıllarda solcu folk şarkıcısı Rod Bailey ve İşçi Partisi'nin önde gelen isimlerinden Tony Benn'in bu iki olay adına turneye çıkmaları sayesinde anılmaya devam etmiştir.

Yorumlama sorununun yanı sıra geçmişle ilgili bilgiler de değişkenlik göstermektedir. Matbaanın ve okuryazarlığın bu değişime katkısı büyüktür ama yine de yeterli gelmemiştir. Ülkenin görsel anlayışı da değişmiştir. William Shakespeare'in *IV. Henry* adlı oyununun ilk bölümünde (1597) Gal lider Owen Glendower (Owain Glyndwr) komplocu arkadaşlarına, "Gelin," der, "İşte harita burada; hakça bölüşelim." Aslında 1403'te bunu yapmış olamazlar çünkü o zamanlar haritalar çok yaygın değildir ve komplocuların üzerinde durduğu detayları sergileyecek niteliği taşımazlar. Bununla beraber, harita gibi görsellerin sabitlenmesini sağlayan matbaadan yararlanan ve Elizabeth döneminde haritalara oldukça ihtiyaç duyulduğunu gösteren on altıncı yüzyıl seyircisi için üç komplocunun haritaya bakmaları son derece akla yatkındır. Harry Hotspur kendi payına düşen bölgede Trent Nehri'nin ona dezavantaj sağlandığını düşünerek öfkelenir:

> Bence bana düşen (pay) kuzeydeki (Trent üzerindeki) Burton'dan buraya dek olan kısım
> Alan olarak hiçbirinizinkine eşit değil.

1900'lere gelindiğinde yaygın eğitim sayesinde ülkenin sınırları ve ulusal geçmiş anlayışı, uzamsal bağlamda açıklığa

kavuşmuştur. Bununla beraber, son yıllarda fiziki coğrafya ve onun etkilerinin giderek gözden düşmesiyle bu anlayış da dumura uğramıştır. Dağlar delinerek otoyollar yapılmış, M40'lar artık Chilterns Tepelerini bir engel olmaktan çıkarmıştır.

Tarihsel perspektif bağlamında halkın ilgi ve bilgisinde yaşanan değişim anlaşılabilir ve anlatılabilir. Tarihi, coğrafi ve kültürel çerçevelerin hepsi son derece farklılaşmış; bu da geçmişin hem anlaşılmasını hem de açıklanmasını etkilemiştir. Aynı zamanda, geçmişin büyüleyici yanlarından bir tanesi de bize değişmekte olan günümüzü anlatmasıdır.

2

1400'E KADAR

Britanya tarihini ele alırken bunun temelinin 1400'den önce atıldığını ileri sürmekte fayda vardır. Uzun vadeli, jeopolitik, politik ve anayasal görüşler benimsendiği takdirde bu temellerin bağımsız İskoç devletinden ayrı olarak bağımsız bir İngiliz devletine (Galler dâhil) ait olduğu görülür. Her ikisinde de kralın yetkileri ve otoritesi kısıtlıdır. İngiltere'de Parlamento şeklinde iyi gelişmiş bir temsil sistemi bulunur ve özgürlükler Anglo-Sakson Hukuk Sistemi (Common Law) ile belirlenmiştir. Ülkenin kökenini ve erken dönemlerde meydana gelen gelişmeleri önemseyen bu yaklaşım Amerika tarihini ele alırken ilk cumhuriyet döneminin, özellikle de Kurucu Babaların üzerinde durmaya eşdeğerdir. Bununla beraber Amerika tarihi ele alınırken, göçler, medeni haklar ve son bir buçuk yüzyılın tarihçesi gibi konular üzerine daha sonraki dönemlerde yoğunlaşan farklı bir anlatımla karşı karşıya kalınacaktır.

Zaman ekseni, içerik ve bağlam birbirinden farklı olsa da, İngiltere'de de geleneksel ve uzun süreli ulusal tarih benzer zorluklarla karşı karşıya kalmıştır fakat bunlar daha sonraki bir döneme tekabül eder; on yedinci yüzyıl sonlarındaki ulusal kimlik ve kurumların oluşumu, özellikle 1688-89 yılları arasın-

da gerçekleşen Görkemli Devrim ve 1707'de (Galler dâhil) İngiltere ile İskoçya Parlamentolarının birleşmesiyle ortaya çıkmaya başlar. Emperyal yayılma, sanayi alanındaki gelişmeler ve bunu izleyen sosyal ve politik değişimler bu bağlamda hayati bir rol oynar. Daha sonra yaşanan zorluklar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan kitlesel demokrasi dönemi ve bundan kaynaklanan sosyal gelişimlerden kaynaklanmıştır.

Bu dönemleri değerlendirirken sadece 1688 ya da 1884'ten sonrasına odaklanmak daha önceki yüzyılların önemini azaltmaktadır. Dahası, tarih açısından bu olay on dokuzuncu yüzyıl (hatta daha erken dönem) İskoçya ya da İngiltere'si için pek bir anlam ifade etmez. Aslında on dokuzuncu yüzyılda, erken tarihin, o günkü durumu ve dolayısıyla Britanya özgürlük mücadelelerinin zeminini oluşturduğuna ve bu doğrultuda da konuyla ilgili olduğuna inanılmıştır. "Britanya" genellikle İngiltere olarak algılansa da ayrı bir İskoçya öyküsü de içerir.

Wessex Kralı Alfred (s. 871-99), altıncı yüzyıl başlarında nice destanlara konu olan efsanevi Kral Arthur ile birlikte, İngiltere'nin özgürlük mücadelesinde gösterdikleri kahramanlıklarıyla ünlü atalarının tanınmasında rol oynamıştır; öte yandan "Norman boyunduruğu" fikrinin ortaya atılmasıyla bu isimlerin İngiltere'de 1066 Norman İstilası sonucu bir kenara atıldığına ve yeniden canlandırılması gerektiğine inanılmıştır. Magna Carta (1215) bu canlandırmada çok önemli bir rol oynar.

Daniel Maclise'in resmettiği *Danimarka Kampında Büyük Alfred* (*Alfred the Great in the Camp of the Danes*, 1852) gibi tablolar, ulusal tarihin örnek teşkil edecek şekilde sanata yansıtılması talebini karşılıyordu. Aynı sanatçı, gelen talep üzerine, 1834'te Parlamento binasının yanmasının ardından yaptırılan Westminster Sarayı için özel olarak *Waterloo'da Wellington ve Blücher* (*Wellington and Blücher at Waterloo*, 1861) ve Nelson'un Ölümü (*The Death of Nelson*, 1864) isimli büyük fresklere de imzasını atmıştı. Alfred'in 878 yılında Ethandune'da Dani-

markalıları yenmesinin anısına Westbury yakınındaki bir dağ yamacına oydurduğu beyaz at 1873 yılında yenilendi. Bu eser daha sonra tekrar yenilenmiş olup Londra ile Batı Yakası arasındaki Büyük Batı Demiryolu'nu kullananlar tarafından halen görülebilmektedir. İskoçya'da ortaçağda İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesinin liderleri William Wallace (ö. 1305) ve I. Robert [Robert the Bruce] (1274-1329) kahraman olarak anılmakta ve 1707 yılında, iki bağımsız devlet olan İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesini sağladıklarına inanılmaktadır.

Bu tür kutlamaların temeli çok eskiye dayanır. On beşinci yüzyılın ortalarında İngiltere kralı VI. Henry (s. 1422-61, 1470-1) İngiltere krallığını uzun bir geçmişe dayandırmak için Alfred'in aziz ilan edilmesini desteklemiştir. Dahası, on sekizinci yüzyılda ve özellikle 1730'ların sonlarında, Almanya'dan 1714'te gelen, Hanover Hanedanının üyesi olan II. George'u eleştirenler Alfred'i ulusal krallığın eşsiz bir timsali olarak nitelendirmiştir.

Beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar süren bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinde politika ve savaş ön plana çıksa ve son üç yüzyıldır sosyoekonomik değişimler yaşansa da Britanya tarihinin grafiğini çizerken çevre koşullarına ve sorunlarına uyum sağlama çabalarını da hesaba katmak gerekir. Bu mücadelede Britanya çok büyük gelişim göstermiştir ve işe buradan başlamak gerekir.

Romalılardan Önce

Britanya'da insanoğluna dair ilk bulgular Norfolk'ta 2013 yılında kumsalda fark edilen (ve birkaç hafta sonra yok olan) yaklaşık 90.000 yıl öncesine ait ayak izleridir. Bu kara parçasının devamlı bir yerleşime sahne olmaktan ziyade, birkaç yerleşim dönemine tanıklık ettiği varsayılmaktadır; bu dönemler kutuptaki buzulların çekilmesine bağlıdır. Hava koşulları izin verdiğince ilk insanlar Avrupa'da güneyden kuzeye doğru

yayılmış, arktik tundraları araştırmıştır. İlk hominidler ve onların kullandıkları aletlerin kalıntıları Güney İngiltere'nin birçok yerinde, günümüz Londra'sının bir bölümünü oluşturan Newington'da bulunmuştur. Mayıs 2014'te gene günümüz Londra'sının içinde yer alan Vauxhall'da Taş Devri'nden kalma bir balık kapanı, insan eliyle açılmış çukurlar, bir parçalama aleti, yanmış hayvan kemikleri ve toprakta kamp ateşi yakıldığını gösteren yanık izleri bulunduğu açıklanmıştır. İlk insanların suların çekildiği kıyılarda ve Thames Nehri'nin üzerindeki çakıllı adalarda kamp yaptığı düşünülmektedir.

Üst Paleolitik dönemde, Neandertal insanının yerini anatomik olarak daha gelişmiş insanlar almıştır (yakl. 35.000'den 12.000'e kadar) ve bu dönemde sosyal yapılanmalarda ve taş yontma teknolojisinde gelişmeler yaşanmıştır. Yaklaşık MÖ 10.000'de, Buzul Çağı'nın sonunda ormanların ve yaban hayatın kuzeye doğru yönelmesiyle meşe, karaağaç, dişbudak ve ıhlamur gibi yapraklarını döken ağaçlar yayılmış, hayvan ve bitki türlerinin artmasına yol açmış, avcı-toplayıcılara daha fazla olanak sağlamıştır.

Buzlar eridikçe deniz seviyesi yükselmiştir; bu da günümüzde yaşanan küresel ısınmanın neden olacağı sonuçların neler doğurabileceğinin göstergesidir. MÖ yaklaşık 6500'de İngiltere'yi Kuzey Denizi'nin güneyinden Avrupa'ya bağlayan kara köprüsü sular altında kaldı; bu, Britanya tarihi açısından kritik bir gelişme ve onun tarihsel coğrafyası açısından çok önemli bir olaydı. Bir ada, daha doğrusu bir takımada olarak İngiltere'yi işgal etmek zorlaştı; bir yandan da deniz ticareti ulusal gelişimin başlıca unsuru oldu.

MÖ 5000 yılında İngiltere'de yerel ürünler yetiştirilmeye başlandı; yaklaşık MÖ 4200'de tarıma dayalı yerleşim arttı, böylece avcılık-toplayıcılıktan daha fazla üretim yapıldı. Buna karşın, bu üretim ve yerleşim daha gelişmiş malzeme kültürünün ve daha geniş çaplı ticaretin önünü açtı. Evcil hay-

vanların (büyük başlar, koyunlar, domuzlar, atlar ve öküzler) yayılmasını tekerlekli araçlar izledi. Nüfus arttıkça yerleşim birimleri de çoğaldı ve yeni yollar açıldı, örneğin Somerset Levels'ı kesen "Sweet Track" yaklaşık MÖ 3800'de inşa edildi. Tarıma geçiş MÖ ikinci bin yılda yaygın bir şekilde ağaçların kesilmesine yol açtı ama orman gene de en önemli kaynaktı. Odun yakacak ve yapı malzemesiydi. 2013'te Lydney yakınındaki Dean Ormanı'nda bulunan küçük altın bileziklerin dönemin kabile reisinin çocuklarına ait olduğu düşünülüyor. Bu bilezikler MÖ 1500 ile 1100 arasında ortaya çıkmaya başlayan sosyal sınıflandırmayı yansıtmaktadır.

Dönemin en ünlü kalıntısı çeşitli evrelerde geliştirilmiş bir tören merkezi olan Stonehenge'dir. Yapımı muhtemelen iki milyon saat süren bir çalışmayla tamamlanmış (yakl. MÖ 1550) ve mavi taşlar Galler'den getirilmiştir. Böyle bir çalışma için gerekli olan çaba ve organizasyon inanılmaz boyutlardadır. Stonehenge'in nasıl bir dinsel inanç ile bağlantılı olduğu belli değil ama astronomik gözlemlere dayandığı ortada. Son zamanlarda yapılan kazılar burada biri ölüler diğeri ise yaşayanlar için iki merkez bulunduğunu gösteriyor ve ikinci merkezde şenlikler düzenlenmiş olduğuna dair çok sayıda kanıta rastlanıyor. Bugün A303'de trafiğe takılıp kalan insanların arabaların camlarından bakarak Stonehenge'i izliyor olması geçmişle ilgili tavrın değiştiğini gösteriyor.

Metal işçiliği MÖ 3000 yıllarında İngiltere'nin Avrupa'daki gelişmeleri paylaşması sonucu ülkenin güneyinde yaygınlaştı. Bakır Çağı MÖ 2300'de yerini Tunç Çağı'na ve MÖ 700'den itibaren de Demir Çağı'na bıraktı. Çapa ve çivi gibi demir aygıtlar tarıma ve inşaata yeni ufuklar açarken bir yandan da ticareti geliştirdi.

İngiltere'deki Demir Çağı toplumu ezeli düşmanı imparatorluk Roma'sından farklıydı. Romalıların *oppida* dedikleri ilkel kentler vardı ama şehircilik açısından gelişmiş bir uygar-

lık yoktu; devletler vardı ama oturmuş bir yönetim sistemi bulunmuyordu. Yazılı bir kültür yoktu ve tek dil yerine birçok dil kullanılıyordu. Gene de önemli adımlar atılmıştı. Özellikle İngiltere'nin güneyindeki ormanların çoğunda ağaçlar kesilerek tarlalar açılmıştı ve tarım artan nüfusu, yerleşik bir toplumu ve soylu seçkinleri beslemekteydi. Daha da önemlisi, para bastırılmıştı.

Öte yandan, bu kabile toplumunda Britanyalı, İngiliz, İskoç ya da Galli diye tanımlanabilecek hiçbir kimlik bulunmadığı gibi, bu adları taşıyan devlet ya da federasyon oluşumlarına veya daha sonra bu bölgelerde görülen benzer koşullara da rastlanmıyordu; ama eldeki kanıtlar bu ihtimalleri tümüyle yadsımaya izin vermemektedir. Bu dönemde kesin bölgesel sınırlar kavramı işe yaramaz. Ayakta kalan kaleler, duvarlar ve hendekler sık sık çatışma çıktığını ve yaşamın tehlikeli olduğunu gösterir. Fin Cop'da MÖ yaklaşık 400 yılından kalma ve Danebury'de de yaklaşık MÖ 100 yılına ait katliam alanları bu çatışmaların ne kadar sık olduğunun bir başka göstergesidir.

Romalılar işgal etmeseydi İngiltere'de neler yaşanmış olacağını kestirmek mümkün değildir. İrlanda, Almanya ve İskoçya'nın Romalılar tarafından işgal edilmeyen bölgeleri zamanla tarıma dayalı küçük krallıklara dönüştü ama bir yandan da ticaretini sürdürdü. Roma işgalinden önce Güney İngiltere'nin Avrupa kıtasının yakın bölgeleri ile ticari bağlantıları vardı. Aslında Roma egemenliğinden sonra MS yedinci yüzyılda İngiltere, Hıristiyanlığı saymazsak, Demir Çağı'nın son dönemlerini andırıyordu.

ROMA İNGİLTERE'Sİ

Britanya'nın birçok bölgesinde koşullar Romalıların işgali ile değişti; Romalılar MS 43-83 yılları arasında İngiltere'ye, Galler'e ve Güney İskoçya'ya egemen oldular. Daha önceleri, Jül

Sezar Galya'yı (Fransa) hızla ele geçirdikten sonra yüzünü Britanya'ya çevirmişti, bunun bir nedeni Britanya'nın Galya'daki direnişe sürekli destek olmasıydı; bir de kişisel nedenleri vardı: daha fazla zafer kazanmak ve denetimi altındaki orduyu canlı tutmak istiyordu. MÖ 55 ve 54'teki seferlerinde Britanya'daki iktidar savaşlarından yararlanmak istedi ama beklenmedik bir direnişle karşılaştı ve fırtınalarla başa çıkmak zorunda kaldı. MÖ 54'te Sezar, Thames Nehri'ni geçerek bölgedeki kabile reisi Cassivellaunus'un muhtemelen Wheathampstead'de bulunan başkentini ele geçirdi.

Bununla beraber, Sezar'ın seferleri hemen sonuç vermedi, bunun bir nedeni Roma İmparatorluğu'nun içsavaşlarla sarsılması, bir başka nedeni de ordunun Ren Nehri'nin ötesine tehlikeye maruz kalacak şekilde yayılmasıydı. Bu arada İngiltere ile ticari bağlantılar ve politik ilişkiler kuruldu.

MS 43'te Sezar'ın yanında sönük kalan İmparator Cladius Britanya'ya bir sefer düzenledi. Bu sayede askeri ün kazanarak konumunu güçlendirmek peşindeydi. Aynı zamanda Britanya'nın güneyinde Roma'nın egemenliği altında yaşayanlar kontrolden çıkmıştı. O yıl İngiltere'nin güneydoğusu, hemen ardından güneyi ve Midlands işgal edildi. Bununla beraber MS 60'ta bugünkü Doğu Anglia'da yaşayan Iceni kabilesinin kraliçesi Boudicca'nın başlattığı büyük bir ayaklanma ciddi sıkıntılar yarattı. İsyancılar Roma'nın Britanya'daki yerleşimleri olan Colchester, Aziz Albans ve Londra'yı yerle bir ettiler ve halkı kılıçtan geçirdiler. Daha sonra Boudicca muhtemelen Midlands'deki bir kentin yöneticisi olan Romalı vali Gaius Suetonius Paulinus tarafından yenilgiye uğratıldı.

Romalılar Kuzey İngiltere'yi ele geçirme ve İskoçya'yı işgal etme çabalarını sürdürdüler ama yalnızca ve kısa süre için Güney İskoçya'yı fethetmeyi başardılar. Romalıların Britanya'nın kuzey sınırında tutunabilmelerini sağlayan en önemli etmen, Solway Firth'den Newcastle yakınındaki Kuzey Denizi'ne kadar

uzanan sağlam bir surdu. Üstünde kaleler bulunan bu sur Hadrian Duvarı adıyla bilinmektedir. Bu sur Britanya topraklarının ikiye bölünmesine yol açabilirdi ama bu gerçekleşmedi, zira Roma İngiltere üzerindeki egemenliğini zaman içinde yitirdi.

Yönetim, tüketim ve Roma kültürünün ve daha sonra Hıristiyanlığın merkezi olan kentler dışındaki Roma Britanya'sı Fransa ve İspanya'daki bölgeler kadar Romalılaştırılmadı. Yabancıların gelip yerleşmesine ve kültürlerini aşılamaya çalışmasına karşın tarımsal köklerine sadık kalan toplum Romalı olmak için gerekli olan kentsel koşullara sahip değildi. Dolayısıyla Roma yönetiminin uzun vadeli politik ve kültürel baskılarının etkisi beklenilenden az oldu.

Öte yandan, Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında Britanya daha gelişmiş ticari bağlantılar kurarak zenginleşti. Madencilik ve tarım gelişti; Roma dönemine ait arkeolojik kalıntılar o dönemdeki toplumun Demir Çağı'ndakinden çok daha fazla mal ürettiğini ve sattığını gösterir. Ulaşımdaki gelişmeler ve kentlere, özellikle tahminen MS 50'de kurulan Londinium (Londra) kentine ürün sağlama gereksiniminden ötürü iletişim ağlarının gelişmesiyle ekonomik uzmanlık olanakları oluştu. Bu şebekeler özellikle Büyük Londra bölgesinde göze çarpmaktaydı ve kırsal kesimdeki Staines, Brentford ve Ewell gibi daha küçük kentler buraya yiyecek ve diğer kaynakları sağlıyorlardı.

Londra bölgenin denizaşırı ticaret merkeziydi. Britanya'nın ihraç ettiği ürünler arasında tahıl, yünlüler ve av köpekleri; ithal ettiği ürünler arasında ise tüketim maddeleri, özellikle şarap, cam, çanak çömlek, mermer, zeytinyağı ve Roma mutfağında önemli bir yeri olan *garum* adlı konserve balık sosu bulunuyordu.

Romalılar tarafından yapılan yollar bir kaynaktan çıkan ışınlar gibi Londra'dan başlayıp tüm Roma Britanya'sına uzanıyordu. Bu yollar Romalı mühendislerin niteliğini ortaya koymakta ve toprak sahiplerinin haklarına aldırılmadan

doğrusal hatlar halinde, yüksek standartta, taş temeller üzerine çakıl dökerek inşa edilmekteydi. Bu yollardan Watling Caddesi Chester'e, Ermine Caddesi York'a ve Stane Caddesi de Chichester'a kadar uzanıyordu. Roma kentleri York, Lincoln, Chester ve Gloucester gibi Londra da nehir üzerinde bir limandı. Bu kentler Roma yönetimindeki şehircilik anlayışını yansıtmaktaydı.

Hıristiyanlığın buraya ulaşması ve yayılması, daha önceki Roma dinleriyle, özellikle Olimpia ve Mithra kültleriyle aynı etkiyi yaparak Avrupa kıtasıyla mevcut kültürel ve kurumsal ilişkileri pekiştirdi. Kentlerde birçok ibadet yerleri, tapınaklar ve kiliseler yapıldı. Gerçekten de dini faaliyetlerin kentlere özgü yapısı, Roma dönenimin kendine özgü, önemli bir özelliği idi.

Britanya dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yoğunlaşan krizden, özellikle 342-3, 360 ve 367-8 yıllarında "barbar" istilacıların uyguladığı baskıdan etkilendi. Kuzeybatı Almanya'dan gelen Saksonlar Britanya'nın güneyine saldırdılar. Bu saldırılar üçüncü yüzyılda Sakson Sahili diye bilinen sahilde bir dizi kale inşa edilmesine yol açtı. Ayrıca Londra gibi kentlerin surları da güçlendirildi.

Arkeolojik kayıtlar o dönemde bir gerilemeye işaret ediyor. Örneğin, Londra'da bulunan, dördüncü yüzyıla ait sikkeler beklenenden daha az sayıdadır. Dahası, Londra'da Romalıların son dönemine ait kalıntıların dağılımı kentin batı kesiminin büyük bir kısmının terk edildiğini gösteriyor.

400-800

Roma'nın egemenliği MS 406-10 döneminde sona erdi. Burada söz konusu olan ciddi bir "barbar" saldırısı değil, imparatorluğun içindeki karmaşa sonucu Roma ile politik bağlantıların kesilmesiydi. Romalı Britanyalılar gaspçı III. Konstantin'e bağlı idareciyi devirip gerçek imparator Honorius'tan adaletin yeniden kurulmasını talep ettiler; ama Hunların sal-

dırıları ile uğraşan imparator onlara kendi başlarının çaresine bakmalarını söylemek zorunda kaldı. 429'da ilk günah doktrinini reddeden Pelagian sapkınlığına karşı çıkmak için Britanya'ya gelen Auxerre Piskoposu Aziz Germanus, kentlerin ayakta kalabildiklerini ama savunmayı sürdürenlerin Roma ordusun birlikleri değil yerli halk olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, o yüzyılın ortalarına doğru durum "barbarların" istilası ile kötüleşir. Gerçekten de 446 yılında Roma'dan yardım talep edilir fakat bir sonuç alınamaz; Roma yine destek sağlayacak durumda değildir.

Roma otoritesi yıkılınca Britanya geçimlik ekonomiye geri döndü ve muhtemelen şiddetin egemenlik kurduğu bir topluma dönüştü; arkeolojik araştırmalarda bu döneme ait az sayıda seramik parçası ve sikke bulunmuştur. Öte yandan, arkeolojik kayıtlar bazı sorunlar ortaya koymaktadır. Bu sorunlar maddi kültürle, özellikle ağaç kullanımıyla ilgilidir. Ağaç kullanımı ilkel bir toplumun göstergesi değildir ama o dönemden günümüze az sayıda yapı kalıntısı ulaşmasına yol açmıştır. Dayanıksız ahşap bina kalıntılarını ortaya çıkaran kazılar, 1930'larda yeni yöntemler geliştirilinceye kadar son derece ciddi bir sorundu. Ayrıca kentlerdeki kalıntılar daha sonraki yapım çalışmalarından ve yıllar boyu toprak altında kalmaktan etkilenmiştir.

Gene de Exeter ve Londra gibi kentlerdeki arkeolojik kayıtlar yerleşimin sona erdiğini açıkça gösteriyor. Bu, barbaların saldırılarından çok Britonların kendi aralarındaki çatışmalardan kaynaklanmış olmalıdır. Beşinci yüzyıldaki istikrarsızlığın başlıca nedeni, yaylalarda yaşayan Britanyalıların Roma uygarlığından fazla nasibini almamış olmaları, savaşmaya yatkın bulunmaları ve geleneksel silahlarını kullanmaktan vazgeçmemiş olmaları olabilir; ovada yaşayan ve Romalılaşmış olanlar, imparatorluk güçleri çekildiğinde muhtemelen çantada keklik durumuna düştüler.

Ova halkı Roma'nın son dönemindeki kentsel ve dinsel politikalara uyum sağlayanlar olarak tanımlanabilir: Aksi halde tanımlama ve örgütlenmede süreklilik sağlanamazdı. Roma'nın Britanya toplumunu ne kadar etkilediği belli değildir.

Britanya'nın asla Romalılaştırılmamış olanlar tarafından istilası çok daha ciddi bir olaydı. Danimarka ve Almanya'dan gelen Angl ve Sakson istilacılar İngiltere'ye egemen oldu: Angllar Kuzey (Northumbria), Orta (Mercia) ve Doğu İngiltere'ye, Saksonlar Güneye, Jütler de Kent'e yerleştiler. Paganların istilası ile Hıristiyanlığın etkisi azaldı ama düzenli bir yönetime sahip bölgeleri ele geçirmeleri gene de bir süreklilik sağladı. Her ne kadar 500 yıllarında direniş muhtemelen Artorius (Arthur) isimli bir savaşçının emri altında Mons Badonicus'ta önemli bir başarı elde ettiyse de Britonlar daha sonra Galler'e, Cumbria ve Cornwall'a doğru çekilmek zorunda kaldılar. Britonlar ya kaçtılar ya da istilacıların seçkin ordu mensuplarına kul köle oldular.

Yerleşim yerleri Roma dönemindeki konumlarına geri döndü. Avrupa kıtasıyla bağlantılar çok zayıfladı ve ticaret Roma Britanya'sındaki ekonomiye oranla çok daha azaldı. Anglosaksonlar yalnızca tarıma yoğunlaşmakla kalmadı aynı zamanda ekonomileri de büyük çapta kendine yeterliydi. Anglosakson yöneticiler başlangıçta Roma kentlerinin surları içinde yaşamadılar.

DNA verilerine göre kökleri İrlanda'da olan İskoçlar uzun süre Kuzey Kanalı'nın her iki yakasında yaşamış olabilirler. Zaman içinde İskoçya'da giderek daha fazla önem kazandılar ve sekizinci yüzyıl sonlarında, Romalılara karşı başarılı bir direnişte bulunup Firth of Forth'un kuzeyindeki arazilere yerleşmiş olan Piktleri egemenlikleri altına aldılar.

Romalı olsun olmasın Britanya'ya saldıranlar ancak mücadele ederek başarılı oldular; üstelik bu başarıyı her yerde elde edemediler. Saksonlar Cornwall'ı ancak 838'de ele geçirebil-

diler ve Mercia'dan kaynaklanan baskıya rağmen Galler'deki krallıklar fethedilemedi.

Zamanla Roma ve Roma Britanya'sı dönemi ya da sonrasındaki yöntemlerin çoğuna geri dönüldü. Aslında çağdaş arkeoloji ve 1970'ten bu yana büyük çapta mali destek gören bu alandaki çalışmalar kayıtlardaki boşlukların bir kısmını doldurmuştur ve örneğin Londra'da sanılandan daha hareketli bir yaşam olduğunu ortaya koymaktadır.

Dahası, çoğunlukla yedinci yüzyılda Roma ya da İrlanda'dan gelen misyonerle Hıristiyanlığın benimsenmesi Britanya'nın Avrupa kıtasıyla kültürel açıdan çok daha fazla yakınlaşmasına yol açtı. Misyonerler çalışmalarında Kentli ve Nortumbria'lı kraliyet hanedanlarının enerji ve servetinden yararlandılar. Avrupa kıtası ile yakınlaşma özellikle Kent ve Doğu İngiltere krallıkları arasında gerçekleşti.

Hıristiyanlık aynı zamanda eğitim ve okuryazarlığın yaygınlaşmasına ve toprak mülkiyeti konusunda yazılı yasaların hazırlanmasına yardımcı oldu. Toplum beşinci ve altıncı yüzyıllara kıyasla daha kurumsallaşmaktaydı. Kentsel yaşam da yeniden canlandı veya daha fazla canlılık kazandı. Yer isimleri ve diğer kanıtlar yerleşimin ve tarımın daha yaygınlaştığını gösteriyor. Kentlerin çevresinde *wic*'ler ya da ticaret merkezleri bulunuyordu.

Hıristiyanlık yaklaşık 590'dan başlayan dönemdeki büyük bir değişimin bir bölümünü oluşturuyordu. Diğer önde gelen göstergeler, özellikle Sutton Hoo'daki son derece zengin kral mezarları ve Yeavering'deki kocaman görkemli salonlardır. Bunların en tipik özellikleri zenginliği ve katmanlaşmayı temsil etmeleriydi. Arkeolojik kayıtlarda birdenbire servetin birikmeye ve hammaddelerin birkaç elde toplanmaya başladığı görülür. Bu, ekonomideki değişiklikten, özellikle Avrupa kıtasına ihracatın artmasından ve ticari anlaşmalardan kaynaklanıyor olabilir. İhraç malları yünlü kumaş, kurşun ve

kölelerdi. Altıncı yüzyıl sonlarında Francia'da Bizans altını rahatça bulunabiliyordu. Dolayısıyla altın İngiltere'ye ulaştı; Sutton Hoo'daki mezarlardaki yerini aldı.

Bir zamanlar zengin ve rekabetçi olan bir toplumda görkemli mezarlar ve büyük salonlar gösteriş yapmanın araçlarıydı. Yaklaşık 600'lü yıllardan sonra yapılan mezarların çoğunda eşyaya rastlanmadı ama prenslerin mezarları farklıydı. Roma uygarlığına duyulan ilgi bu gösteriş merakının bir başka yönüydü ve bu ilgi kendini Hıristiyan uygarlığı biçiminde dışa vuruyordu. Anglosakson yöneticilerin misyoner faaliyetlere olumlu bakmalarının sebebi buydu. Söz konusu atmosfer Roma'dan gelen misyonerlerin hiç de cazip bulmadığı, beşinci ve altıncı yüzyıldaki aşırı bölünmüş toplumdan çok farklıydı.

İngiltere'nin asıl zenginlik kaynağı yün ihracatıydı. 1990 ve 2000'lerde büyük çapta gerçekleştirilen metal arama çalışmaları İngiltere'nin doğu ve güney kesiminden kalma çok sayıda sikkeyi ortaya çıkardı. 720 yılı civarında İngiltere'de yaklaşık 30 milyon sikke tedavüldeydi ve bu paralar tüm ülkeye yayılmıştı. Bunlar yüksek kademedekilerin denetiminde olmayıp hem yerel ticarette, hem de Kanal'ın ötesinde ve Kuzey Denizi'nde geniş çapta sürdürülen ticarette kullanılmaktaydı.

Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Londra, Ipswich, Kent'teki Sandwich ve Southampton, liman kenti olarak gelişti. 2000'lerde Covent Garden'da yapılan kazılar altıncı yüzyıl sonuna ya da yedinci yüzyıla dek uzanan ama çoğunlukla 650 sonrasından kalma ve sekizinci yüzyıl başında altın çağını yaşayan kalıntılara ulaştı. 730'larda Northumbria'lı keşiş Bede yazılarında Londra'dan "kalabalık bir ticaret merkezi" olarak söz ediyor ve 670'lerdeki bir belgede Londra "gemilerin uğradığı" yer olarak tanımlanıyor. Bu gelişim külçe halindeki altının ve ticari bağlantıların artmasından kaynaklanıyordu. Avrupa kıtasındaki iktidarların ve ticaret yollarının değişmesi sonucu on yedinci yüzyıl sonlarında altın kaynakları kurudu. Bunun

yerini gümüşe dayalı ekonomi aldı; gümüş ise Almanya'daki Harz Dağları'ndan geliyordu. Dolayısıyla Benelüks Ülkeleri ve Ren havzası ile ticaret artarken İngiltere'deki limanlar daha da canlandı.

Yedinci yüzyıla gelindiğinde Kuzey Denizi'nin güney kesimi birleştirici bir işlev üstlendi. Bu, İngiltere'deki bir bölünmeden kaynaklanıyordu. Doğudaki kesim Kuzey Denizi'ndeki ekonomi ile yakın bağlantı içindeyken Anglosakson krallar tarafından yönetilen, dolayısıyla politika açısından İngiliz olan batı kesiminde toplum Roma sonrası Britanya'ya özgü özelliklerini sürdürmekteydi.

Sekizinci yüzyılda ticaret yerleşim merkezlerine ve zirai faaliyetlere bağlı olarak gelişti. Tarımda yabani otları temizleme, gübreleme, mısır kurutma makinesi ve su değirmenleri kullanmak gibi alanlardaki yeni yöntemlerin yayılması tarımsal faaliyetleri artırdı.

Ulaşımda karşılaşılan sorunlar ülkenin bugünkünden çok farklı bir biçimde gelişmesine yol açtı. Vadilerde seller yaşanıyor, bu yüzden killi toprak yoğunlaşıyor, akaçlama yetersiz kalıyor ve işlenmesi zorlaşıyordu. Bu yüzden yollar toprağın daha kuru olduğu dağ sırtlarından geçiriliyordu. Ulaşımda en önemli rolü Londra'daki gibi köprüler ve sallar üstlenmekteydi. 740'lardan sonraki belgelerde köprü inşaat ve onarımının büyük çapta yer alması ulaşımda köprülerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Kara taşımacılığında, özellikle yüklü arabaları çekecek hayvan temini konusunda yaşanan zorluklar su taşımacılığını ön plana çıkardı; kara ve su ulaşımının kesiştiği noktalar büyük önem kazandı. Anglosakson döneminde yünlü ticareti Cotswolds'tan güneydoğuya Thames Nehri üzerinden yapılıyordu.

İngiltere, Galler ve İskoçya'da çok sayıda küçük krallıktan oluşan bir sürü koalisyon vardı; muhtemelen bunlar ortak savunma amacıyla bir araya gelmişlerdi ve sanayideki gelişim ve

daha yüksek statüde yerleşimler de bu koalisyonları oluşturmuştu. Özellikle 700'den sonra Hampshire ve Batı'daki Wessex Batı Sakson Krallığı gibi yönetim merkezleri giderek toprak sahiplerinden ayrı düşmekte ve adalet; kan bağı, kan davaları ve kefalet yerine kral tarafından sağlanmaktaydı. Aynı zamanda adalet güçten ayrıştırılmıştı.

Başlangıçta Kent ve Doğu Anglia önde gelen krallıklardı. Kent'in başkenti Canterbury Hıristiyanlığın kabulünde önemli bir rol oynadı. Dolayısıyla Başpiskoposluk Londra'da değil Canterbury'de oluşturuldu. Bununla beraber, Anglosakson politikasındaki hiyerarşi ve egemenlik savaşları ve siyasal değişimleri tetikleyerek krallıkların konumunu değiştirdi. Kent zamanla önemini yitirdi.

İngiltere'de doğuda Humber ve Forth, batıda Mersey ile Ayr arasındaki bölgeyi yöneten Northumbria kralları yedinci yüzyılın büyük bir bölümünde egemenliklerini sürdürdüler ve diğer İngiliz ve İskoç yöneticiler zaman zaman onlara boyun eğdi. Bununla beraber 685'te Piktler Nechtansmere'de (Strathspey'de olabilir) Northumbria Kralı Ecgfrith'i yendi ve öldürdü; bu, İngiltere ile İskoçya arasındaki ilişkinin kurulmasında önemli bir rol oynadı.

Northumbria hegemonyasının yerini Mercia'daki Midlands krallığı aldı. Özellikle Kral Offa (757-96) döneminde Galler'le olan sınır Offa'nın Bendi (784-96) ile belirlendi. Bu savunma hattı hem mevcut hatları birleştirdi hem de yeni hatlar oluşturdu. Karbon araştırmaları bu hatların bir kısmının 430 ile 652 arasında yani Offa'dan önce oluşturulmuş olduğunu ortaya çıkardı. "Wales" (Galler) adı Eski İngilizcede Romalılar için kullanılan *wealas* sözcüğünden türetilmiş olup giderek Mercia'nın batısındaki Britanya topraklarını tanımlar oldu; bu topraklar Britanya krallığının en geniş alanını kapsar.

Offa İngiltere'nin güneydoğusunda egemenlik alanını genişletti. Oxford ve Güney Midlands'de olduğu gibi Londra

bölgesinde konuşulan dil Mercia'lıların İngilizcesinden gelmektedir. Londra muhtemelen Mercia'nın etkisi altında kaldı. Mercia'nın Kuzeybatı Midlands'deki merkezinde para basılmadı ama Londra ile olan bağlantısı ona servet sahibi çok zengin bölgeyi denetleme olanağı sağladı. Offa'nın yerine geçen Cenwulf (s. 798-821) onun egemenliğini sürdürdü; 798'de Kent'teki bir ayaklanmayı acımasızca bastırdı, Londra'da çok sayıda yönetmelik hazırladı ve Canterbury Başpiskoposu Wulfred'i görevden aldı. Öte yandan Wessex'te oluşan krallık Mercia'yı tehdit etmeye başladı. 825'te Wessex Kralı Egberg Ellandun'da Mercialıları yenerek Güneydoğu İngiltere'yi ele geçirdi.

Aynı dönemde Kilise İngiliz kimliğini desteklemekteydi. Hertford'lu Synod'un (672) yasaları tüm İngiltere kiliseleri için geçerli sayıldı ve Northumbria'lı keşiş Bede 731'de *İngiliz Halkının Dini Tarihi* isimli eserini yazdı. Burada İngilizlerin tümünün Hıristiyan olduğunu belirtiyordu. Daha sonraki dini yazarlar da aynı yolu izlediler ve bu inanış özellikle Anglosakson kültürünün merkezi olan manastırları etkileyen putperest Vikinglerin saldırısı ile güçlenecekti.

İngilizlik aynı zamanda bir kimlik olarak kullanılmakta, çağdaş standartlara göre Britonlardan, Romalılardan, Angllardan, Saksonlardan ve Jütlerden oluşan çok kültürlü bir toplumu İngiltere'de bir arada yaşamı paylaşan, etnik köken ağırlıklı olamayan bir birliğe dönüştürmekteydi. Anglosakson İngiltere'de artık Britonlar ayrı bir kimliğe sahip değillerdi: Anglosaksonlarla evlenenler dışında onlar köylüydüler.

Bu tür kıyaslamalar tarih bilimine uymasa da, birinci bin yıldaki etnik bütünleşme ile bugünkü durum arasında ilginç bir paralellik var gibi; ancak Hıristiyanlık kabul edildikten sonra dini baskıların bugünkü kadar bütünleşmeye karşı çıkmadığını da belirtmek gerekir.

800-1066

Offa'nın saltanatının son dönemlerinde İskandinavya'dan gelen istilacı Vikingler sahneye çıktı.

Başlangıçta sadece istilacı olan Vikingler kısa sürede beşinci yüzyılda Anglosaksonların yaptığından daha fazla tehdit oluşturmaya başladılar. Vikingler tüm İngiltere'ye yayıldı; Norveçliler özellikle İskoçya'nın kuzey ve batı sahillerini ele geçirirken Danimarkalılar Doğu Anglia'yı (865), Yorkshire'ı (866-7) ve Mercia'yı (877) fethederek İngiltere'nin büyük bir kısmına hâkim oldular fakat sonrasında Wessex Kralı Alfred 878'de Wiltshire, Ethandune'da (Edington) onları yenilgiye uğrattı. Bu başarı, 879'da Danimarka Büyük Ordusu'nun yeni fırsatlar peşinde koşmak üzere Avrupa kıtasına gitmesiyle güvenceye alındı. Bundan sonra Alfred Güneydoğu İngiltere'de seferlerini sürdürdü ve Londra'yı işgal etti.

Alfred ve yetenekli haleflerinin yönetim tarzı, özellikle Yaşlı Edward (s. 899-924) ve Athelstan (s. 924-39), İngilizlere özgü ulusal bir kimliğin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadılar. Danimarkalıları yenip geri çekilmelerini sağladılar, Midlands'i ve zorlukla da olsa İngiltere'nin kuzeyini ele geçirdiler. Dolayısıyla Eadred (s. 946-55) İngiltere'nin ilk kralı olarak tanımlanabilir; 973'te ise Edgar (s. 959-75) İngiltere kralı olarak taç giyen ilk yönetici oldu. Daha önceki Anglosakson hanedanlıklarının Danimarkalılar tarafından yıkılması Alfred ve haleflerinin yalnızca Batı Sakson kralları değil, İngiliz olarak da tanınmalarına olanak sağladı; öte yandan, Mercia ve Kuzey toprakları bir bakıma Wessex Krallığı tarafından fethedilmişti.

Saray kültürünün etkin bir hamisi olarak isim yapan Alfred kendini Hıristiyanlığın ve tüm Anglosaksonların putperest Danimarkalılara karşı savunucusu olarak görüyordu. Yeni bir politikaya ve Eski İngiltere Krallığı adındaki yeni bir krallığa geçiş döneminde çok önemli bir rolü vardı. Bu, belli başlı etnik ya

da coğrafi sınırlar gerektirmeyen bir devletti. Krallığın gelişmesinde özellikle Mercia ve Wessex arasındaki ayrımın ortadan kalkması önemli bir adımdı. Wessex'teki iktidar merkezinden uzak kalan Northumbria farklılığını sürdürdü.

Giderek büyüyen devlet kendi içinde de gelişmeye devam etti; bu süreç Alfred ve haleflerinin desteğiyle gerçekleşti. Bu dönemde gerçekleşen en önemli olaylar arasında şunları sıralayabiliriz: idari bölgelerin güçlendirilmesi, hükümdarlar ile özgür insanlar arasında bağ oluşturacak kamu mahkemelerinin kurulması, vergi ve askerlik mükellefiyetlerinin belirlenmesi. *Burh*'lar yani kale kentler, Alfred ve halefleri tarafından yalnızca askeri üs olarak değil, kralın otoritesini pekiştiren ve ekonomik faaliyeti artıran yerleşimler olarak kullanılması amacıyla kurulmuştu. *Burh*'ların konumu ve gelişmesi aynı zamanda ulaşım sisteminde atılan adımlarla da bağlantılıydı; örneğin Oxford'da kurulan bir *burh* Thames Nehri üzerinde bir köprü yapılmasıyla bağlantılıydı. Kentsel yaşama verilen önem arttı. 1066'ya gelindiğinde İngiltere nüfusunun yaklaşık yüzde onu kırsal kesimden ziyade kralın denetimi altındaki kentlerde yaşamaktaydı.

Alfred'in peni için yeni bir standart belirlemesiyle para basımı alanında meydana gelen gelişmeler ülkenin bir grup savaşçı tarafından yönetilmediğini, gayet sofistike bir hükümetin işbaşında olduğunu gösteriyordu. Öte yandan, Eski İngiliz devletinin yapısı, gücü ve istikrarı konusu bir hayli tartışmalıdır. Eski İngiltere'nin sahip olduğu gücün üzerinde durulması çağdaş İngiltere'nin kökeninin bu devletten geldiğine işaret eder. Bu görüş İngiltere'nin uzun ömürlü oluşunun, kurumsal kökenlerinin Eski İngiltere kamu mahkemelerinin katılımcı uygulamalarına dayanmasından ileri geldiğine vurgu yapar. Ne var ki, Eski İngiliz devletinin Kuzey İngiltere'deki gücünü araştırarak ve zıt yöndeki eğilimleri ne oranda bastırabildiğine bakarak her iki görüşü de sorgulamak mümkündür.

Eski İngiliz devleti kavramı günümüz İngiltere'sini kapsayan geniş bir krallık şeklinde algılanabilir ama bunun İngiliz olma ve İngiliz ulusu kavramının gelişmesine ne oranda katkıda bulunduğu belirsizdir. Eski İngiliz devletinin politik dili farklı etnik kökenlerden gelen ve farklı yönetimler altında yaşamış olan insanları kapsamaktaydı. Ulusal duygularla yüklü dile 991'de Malton'da Danimarkalılarla yapılan savaşın (sonuçta mağlup olsalar da bu onurlu bir yenilgiydi) ardından yazılan bir şiirde ve kimi azizleri ulusal kahraman olarak betimleyen bazı ifadelerde rastlanabilir ama bu görüşlerin ne oranda benimsendiği bilinmemektedir. Aynı zamanda yeterli gelmeyen, hatta karşı çıkılmayan bir ulusal kimlik fikri biraz abartılı olur. Çağın standartları göz önünde bulundurulduğunda Eski İngiliz monarşisi, etkin ve güçlü bir yönetimdi. Dolayısıyla İngiltere'nin politik, anayasal ve yönetsel tarihçesi dokuzuncu yüzyıla dek uzanabilir. Krallığın bir mahkeme sisteminin yardımıyla adaleti etkili şekilde tesis etmesi İngiliz hukukunun gelişimi için hem o dönemde hem de uzun vadede oldukça önemliydi.

Başka bir tartışma konusu ise askeri gücün yapısı etrafında şekillenir; sadece kamu otoritesine ne kadar bağımlı olduğu değil, silahlanmış bir ulusun, yüksek rütbeli savaşçı bir ordunun karşısına ne oranda çıktığı da gündeme getirilir. Teorik olarak özgür olan tüm erkekler *fyrd* ya da orduda görev almak zorundaydılar, bu da bir otoritenin varlığına işaret ediyordu. Bununla beraber, lortlar, maiyetleri ve toprak sahipleri büyük önem taşıyordu ve bir idari bölgede ordunun çekirdeğini muhtemelen toprak sahipleri oluşturuyordu. Aynı zamanda 990'dan itibaren kralın hizmetindeki eğitilmiş paralı askerlerin maaşlarının vergilendirme ile ödenmesi geleneği süregelmişti.

Aynı uygulamalar, 843'te İskoçların ve Piktlerin hükümdarı olan Kenneth MacAlpin'de (ö. 858) ve onun soyundan

gelenlerde görülür. Kilise İngiltere'de olduğu gibi İskoçya'da da monarşiye ideolojik ve idari destek vermiştir ve daha sistemli bir yönetim oluşmuştur. Bununla beraber, İskoçya'nın finansal gücü İngiltere'den daha düşüktü ve yönetim sistemi daha az gelişmişti. Dahası, günümüz İskoçya'sının büyük bir kesimi, daha kuzey ve batıda bulunan topraklar bir yana, Moray Firth çevresindeki bölge de denetime karşı çıkmaktaydı. Krallar daha ziyade güneye doğru genişlemek eğilimindeydiler; onuncu yüzyıl başında Strathclyde'ı ve daha sonra Lothian'ı ele geçirdiler. Bu başarıyı İskoçya ile İngiltere arasında belirgin bir coğrafi sınır olmaması ve her ikisinde de etnik bir birlik bulunmaması sayesinde sağladılar. Sonuç olarak İskoçya; İskoçlardan, Piktlerden, Angllardan ve Britonlardan oluşuyordu ve on ikinci yüzyılın ortalarına kadar Cumbria ve Northumbria'nın İngiltere'ye mi yoksa İskoçya'ya mı ait olacağı kesinleşmedi. İskoçya krallarının Kuzey İngiltere'de sahip oldukları topraklar dolayısıyla İngiltere krallarına sadık kalmaları ve saygı göstermeleri zorunluluğu, durumu daha da karmaşık hale getiriyordu. İskoçya 1237'de imzalanan York Antlaşması'ndan sonra kuzeydeki toprakları terk etti.

İngiliz devleti, silik bir kişiliğe sahip Hazırlıksız Ethelred'in krallığı sırasında 990'larda ve 1000'lerde Danimarkalıların saldırısına uğradı ve sonunda 1010'larda geniş çaplı bir saldırı sonucu yıkıldı. Devlet, soyluların bölünmesi ve Ethelred'in Alfred'e hiç benzememesi yüzünden zayıf düşmüştü ama Danimarkalıların saldırısı da çok güçlüydü. İngiltere gibi Danimarka da siyasi ve idari gelişmelerden payını almıştı. 1016'da Danimarka Kralı Çatalsakal Sweyn'in küçük oğlu Cnut İngiltere'nin hükümdarı oldu. O yılın başında ülkeyi Ethelred'in oğlu Edmund Ironside ile paylaşmıştı. Edmund Wessex'i, Cnut da Mercia'yi almıştı ama Edmund bir süre sonra öldü.

Cnut 1035'teki ölümüne kadar başarılı bir yönetim tarzı sergiledi ve 1019'da İngiltere, Danimarka ve daha sonra Nor-

veç'i de kapsayan çoklu krallığın bir parçası haline geldi. Bu bir Anglo-Danimarka yönetimiydi. Önceki istilacıların aksine Cnut bir İngiliz Krallığını ele geçirmişti. Cnut destekçilerini bu topraklara yerleştirdi ama Anglosakson toprak sahiplerinin arazilerine el koymadı; aynı zamanda güçlü manastırlarla yakın ilişkide olmaya özen gösterdi.

Cnut'un savaşçı halefleri, aslında üvey kardeş olan oğulları Tavşan Ayaklı Harold ve Harthacnut sürekli bölünmekte olan Anglo-Danimarka devleti bir yana aile içi birliği bile sağlayamadılar. İngiltere'de 1042'de Wessex Krallığı kendini kolaylıkla toparladı. Eski İngiliz monarşisini yeniden oluşturan "İtirafçı" Kral Edward Londra'da oybirliği ile kral seçildi. Cnut ve Tavşan Ayaklı Harold'un ölümünden sonra tahta geçme konusunda Londra'daki vatandaşların görüş bildirmesi, burada bir halk meclisinin var olduğunu göstermekteydi.

1051-2'de Edward son derece güçlü olan Wessex Kontu Godwin'in direnişi ile karşılaştı. Edward'ın çocuğu yoktu ve bu durum, hanedanın devamı için bir sorun teşkil ediyordu. Bu yüzden 1066'da ölümünden sonra tahta geçenler hep tartışma konusu olmuştur. Edward'ın akrabası Normandiya Dükü William, Edward'ın kayınbiraderi, Godwin'in en büyük oğlu, Wessex Kontu Harold ile rekabet içindeyken Norveç Kralı Harald Hardrada da taht üzerinde hak iddia ediyordu. O yıl ülkeyi üç kral yönetti (1483 ve 1936'da olduğu gibi), Edward'ın atadığı Harold İngiliz soylularının desteği ile kral oldu.

Öte yandan hem William hem de Harald saldırıya hazırlanmaktaydı. William'ın hazırlıklarını izleyen Harold ordularını güney sahiline yönlendirdi ama ilk saldırıya geçen William değil, Harald oldu; York'a yakın bir bölgede karaya çıktı ve 20 Eylül'de Fulford Gate'te yerel güçleri yendi. Bunun üzerine Harold hemen kuzeye yöneldi ve 24 Eylül'de sürpriz bir saldırıyla Stamford Köprüsü Muharebesi'nde Harald'ı yenip öldürdü. Dört gün sonra William güney kıyılarına çıktı. Ha-

rold hızla güneye yöneldi ve 14 Ekim'de Hastings'te iki ordu çatışmaya girdi.

Birbirine denk bu iki güç arasında zorlu bir savaş oldu ve nasıl sonuçlanacağı belirsizdi ama Normanlar okçu ve süvariler açısından üstündüler. Sonunda, sayıca üstün olmalarına ve bir tepenin sırt kesiminde kalkan duvarı oluşturarak bir savunma hattı kurmuş olmalarına rağmen İngilizler Normanların gerçek ve sahte geri çekilmeleri ve saldırıları karşısında bozguna uğradılar.

Harold'un ölümü hem Normanların savaş alanındaki son saldırısı açısından, hem de bunun sonuçları bakımından can alıcı bir olaydı. Yenik düştükleri için moralleri bozulan İngiliz soylularının bu durumlarından istifade eden William Londra'ya doğru hızla ilerledi, tahtı ele geçirdi ve tarihte Fatih William olarak anılan I. William oldu. William Westminster Kilisesinde İngilizler tarafından kral ilan edilirken hava çok gergindi ve Norman askerleri kilisenin dışındaki protestocuları korkutmak için birçok binayı ateşe verdiler ve bazı göstericileri de öldürdüler.

1066-1200

Norman yönetimini, yeni rejimin gölgesinde kalan Avrupa kıtasından yansıyan güçlü politik, sosyal, dini ve kültürel etkilerle İngiltere'nin de "Normanlaştırılması" izledi. İngiliz direnişi kırıldı. 1069-70'de Kuzey'deki ayaklanma acımasızca "bastırıldı". Son büyük ayaklanma 1075'te gerçekleşti.

Bu arada çok sayıda kalenin çevresine hendekler kazıldı; Beyaz Kule, Londra Kulesi'ne dönüştürüldü ve Tyne Nehri kıyısında daha sonra Newcastle kentine dönüşecek yeni bir kale inşa edildi. İlk Norman kaleleri genellikle "höyük ve avlu" (*motte-and-bailey*) adıyla bilinen, yöresel ayaklanmalara karşı korunma amacıyla, kalas ve toprak kullanılarak hızla inşa edilmiş (gene de tamamlanması günler süren) yapılardı;

bazıları ise taştan yapılmıştı. Kalelerin tasarımı yeni otoritenin yerli halk üzerindeki iktidarının, aynı zamanda yeni toprak sahibi ailelerin birbiriyle olan ilişkisinin simgesiydi. I. William (s. 1066-87) ve halefleri Exeter ve Nottingham (hatta Londra) gibi kentlerdeki kalelerin bakım ve onarımını sürdürdüler.

Bu yeni düzende vasallara ordudaki hizmetleri karşılığında toprak dağıtıldı. Norman lortları da orduya, sahip oldukları arazi oranında (yaya veya at üstünde savaşacak) şövalyeler sağlamakla yükümlüydüler. Genellikle bu yükümlülükten kurtulmak için çoğunlukla kendi topraklarını tımar şeklinde dağıtıyorlardı. Tarihçiler bunu derebeylik sistemi olarak nitelendiriyorlar ama o dönemde bu sistem bu isimle değerlendirilmemekteydi. Her ne kadar derebeylik bazen daha önce yaşananlara ters düşse de aslında Anglosaksonların uygulamalarına uygundu. Ayrıca toprak ve makam verme, orduya katkının yanı sıra bir kamu göreviydi.

Kıyamet Kitabı (*Domesday Book*, 1086-8) isimli kayıtta kraliyet yetkileri ve gücü ayrıntıları ile belirtilmekteydi. Bu bir İngiliz kralının ülke çapında kimin hangi değerde ne kadar toprağa sahip olduğunu tespit etme konusunda yaptığı ilk girişimdi. Bu defter tutulurken yerli halkın ifadelerine, aynı zamanda Norman zaferinden önce yerel güvenlik güçlerinin araziler hakkında hazırladığı belgelere başvuruldu. Bu nedenle *Kıyamet Kitabı* uzun vadede sözlü kanıtlardan yazılı belgelere geçişi sağladı; bu dönemde yazılan vasiyetlerden de büyük çapta yararlanıldı. Kraliçe Victoria'nın eşi çağdaşlaşma yanlısı Prens Albert 1859'da Britanya Bilimsel İlerleme Derneği'nin yıllık toplantısındaki açılış konuşmasında *Kıyamet Kitabı*'ndan söz etti.

Kiliselerde de yeni bir düzen kuruldu. Canterbury Başpiskoposunun yerine William'ın başdanışmanlarından Lanfranc getirildi. Bununla beraber, yapılan değişikliklerde kilise ve manastırların kurumsal çıkarları gözetildi ve arazide olduğu gibi İngiliz aileler arasındaki evliliklerle yeni bağlantılar oluş-

turuldu. Aynı zamanda kültürel bir devamlılık da sağlandı. Örneğin Lanfranc, Canterbury keşişi Osbern'i 1012'de Danimarkalılar tarafından öldürülen Aziz Alphege'nin (Aelfheah) biyografisini yazmakla görevlendirdi. Kraliyet hükümeti İngiliz devletini de göz ardı etmiyordu ve İngiliz gelenekleri yeni atılımlarda önemli bir rol oynuyordu.

İngiltere'de muhalefet bastırılırken Norman elitleri arasındaki rekabet önemli ölçüde istikrarsızlığa yol açtı. Asillerin arasındaki bu çekişme ve krallarla aralarındaki tartışmalar, hatta taht kavgaları ve özellikle de Kral Stephen'ın döneminde (s. 1135-54) yaşanan içsavaş, bu rekabeti ciddi boyutlara taşıdı. Öte yandan halkın sadakati sayesinde soyluların saygısını kazanan güçlü krallar muhalefeti sindirebildi ve sağlam bir devlet yönetiminin oluşmasını sağladı. Bu, özellikle I. William, onun yerine tahta geçen ortanca oğlu II. William (s. 1087-1100) (büyük oğlu Robert Normandiya Dükü oldu) ve I. William'ın en küçük oğlu I. Henry (s. 1100-35) dönemi için geçerlidir. Her üçü de Fransa'daki toprakları savunmaya ve güçlendirmeye büyük çaba harcamışlardır. Henry 1106'da Normandiya'daki Tinchebrai'de Robert'ı yenilgiye uğratarak İngiltere ve Normandiya'nın yeniden birleşmesini sağlamıştır.

İngiltere kralları bir yandan da İngiltere'deki güçlerini artırmak, hem Kuzey İngiltere'yi denetim altına almak, hem de İskoçya ve Galler'de daha etkin olmak için çabalıyorlardı. Savaşçı bir kral olan II. William, Carlisle'ı ele geçirdi. Daha sonra New Forest'ta bir okla vurulup öldürüldü; bu bir av kazası da olabilir, cinayet de.

Her ne kadar 1072 yılında I. William ordusunu kuzeye yönlendirip İskoçya Kralı III. Malcom'u Lothian'ı vermeye zorladıysa da İskoçya bağımsızlığını korudu. Normanlar İskoçya'yı fethedemediler; sadece yetenekli kralların, özellikle I. David'in (s. 1124-53) döneminde Normanlaştırmaya çalıştılar. Norman soylularının buraya göç etmesini desteklediler; Norman şö-

valyeleri ve kaleleri kraliyet yetkilerinin genişlemesine vesile oldu. David ilk İskoç paralarını bastırdı ve merkezi hükümeti Anglo-Norman tarzında düzenledi. İskoçya İngiltere'nin diğer kesimleriyle birlikte önemli bir demografik ve ekonomik gelişim yaşadı; bu da Hıristiyanlık kurumlarının yaygınlaştırılmasına, idari gelişmelere ve savaşların başarılı olmasına maddi destek sağladı.

İdari gelişmelerle ilgili önemli bir olay I. Henry (s. 1100-35) döneminde yaşandı. Kraliyet hukukunun kapsamı; vergilerin düzenli ve sistemli toplanmasından ve giderlerin denetiminden sorumlu Kraliyet Hazinesi'nin büyümesiyle daha da genişledi. Yönetimin gelişimi ve istikrarı için önemli olan yazılı kayıtların kullanımı arttı. Bu sürecin tamamlanmasında profesyonel yönetici gruplarının rolü büyüktü. *Curiales* denen bu saray erkânı soylular tarafından hor görülen "yeni adamlar"dı. Yeni kurumlara sahip daha etkin ve güçlü bir yönetim arayışında her zaman böyle bir sosyal politika izleniyordu.

Britanya dahilinde kontrolü ele geçirmeye yönelik savaşlar sürmekteydi, İskoçya kralları Highlands bölgesinde, Galloway ve Adalarda yayılarak gücünü artırma peşindeydi. İngiltere kralları ise aynı şeyi Galler'de yapmaktaydılar. Aynı zamanda I. Henry'nin torunu ve Angevin Hanedanı'nın (Fransa'daki Anjou'nun hükümdarları) İngiltere'de tahta çıkan ilk üyesi olan II. Henry'nin 1154'te taç giymesinden sonra Normanlar ilgilerini daha fazla çeken Fransa'daki toprakları genişletmek ve denetim altına almak istediler. II. Henry İngiltere tahtı üzerinde hak iddia edebilmişti çünkü I. Henry'nin kızı Matilda ile evliydi ve Matilda I. Henry'nin tek oğlu Manş Denizi'nde gemisi batıp boğulduğundan ötürü I. Henry'nin hayatta kalan tek çocuğuydu. Matilda'nın boğulan kardeşinin yerine geçme isteğine I. William'ın kızının oğlu olan Stephen'in (s. 1135-54) karşı koyması bir içsavaşa neden oldu. Her ne kadar Matilda 1141'deki Lincoln savaşında Stephen'i esir aldıysa da

kalıcı bir zafer kazanamadı ve krallık yönetiminin çöküşüyle bazı bölgelerde anarşi yaşandı. Sonunda Stephen'ın, kendi ölümünden sonra Matilda'nın oğlu II. Henry'nin tahta geçmesini kabul etmesiyle 1153'te savaş sona erdi.

İngiltere içinde ve dışında yaşanan çatışmalar Krallığa çok pahalıya mal olmaktaydı. Bu giderleri karşılama çabaları kanunlarla yönetim arasında bir gerginliğe yol açtı: bu, kraliyet kararları ile uygulama düzeni arasında yaşanan bir gerginlikti. Bu maliyet, hükümetin gelişme politikalarının soruna dayalı doğası açısından çok ağırdı. Genelde sorunlar, reformcu fikirlerden ağır basmaktaydı.

Bu arada on ikinci yüzyılda bilinçli olarak bir Anglo-Norman kimliği ve sürekliliği geliştirildi: artık İngiliz ya da Britanyalı olmaya olumsuz bakılmıyor; bunun şanlı geçmişte kaldığı düşünülüyordu. Bu tarihi görüş Anglosakson İngiltere ile kişisel bağlantıları olan ruhbanlar tarafından geliştirilmekteydi. Muhtemelen 1091'de Fransa'dan kiliseye gelen Durham'lı Symeon, Anglosakson kökleri üzerinde duran ve dönemin Bede gibi yazarlarını esas alan *Bu Durham Kilisesinin Kökenleri ve İlerlemesi Üzerine Risale* isimli bir kitap yazdı. Revesby ve Rievaulx'taki yeni Sistersiyen manastırlarının keşişliğini yapan ve Hexham rahiplerinden birinin oğlu olan Ailred (1109-66) hem Bede'nin de konu olarak işlediği ünlü Northumbria'lı (cesedi mezarından çıkarılarak 1104'te Durham'daki yeni Normal katedraline taşınan) Aziz Curthbert hem de İngiltere'nin aziz olarak tanınan tek kralı (cesedi 1163'te törenle Westminster'a taşınmış olan) İtirafçı Edward için methiyeler kaleme aldı.

Sadece manastır ve kilise tarihine odaklanan aziz kültüyle ilgili olarak da Anglosakson geçmişine bakmak gerekiyordu. Kilise, yalnız uluslararası düzenin bir parçası olmayı sağlamakla ve papazların, piskoposların ve başdiyakozların idaresi altında bulunan bölgeleri yapılandırmakla kalmıyor, aynı

zamanda yerel ve ulusal kimliklerin oluşturulmasına da yardımcı oluyordu. Tarihçiler arasında Canterbury'li Eadmer ve Worcester'li John İngiliz kökenliydi ama Malmesbury'li William ile Orderic Vitalis yarı-İngiliz idiler.

On ikinci yüzyılın başlarında Britanya'nın Normanlardan önceki tarihi saygınlık kazandı ve kralın Manş Denizi ötesindeki topraklarında olduğundan daha farklı bir kimliğe, İngiliz kimliğine vurgu yapıldı. Monmouth'lı Geoffrey (ö. yakl. 1155) Anglo-Norman İngiltere'sini Britanya'nın geçmişine bağlamaktaydı; *Historia Regum Britanniae* (yakl. 1138) isimli eserinde İngiltere'nin temellerini Truvalı Aeneas'ın torunu Brutus'a dayandırıyor ve Arthur efsanesini yeniden canlandırıyordu: İddiasına göre Arthur'un babası Konstantin'in soyundan gelmekteydi ve Fransızlar ile Romalıların fatihiydi.

Fransa'da toprak kazanması ve İrlanda'da gücünü kabul ettirmesi sayesinde II. Henry (s. 1154-89) Cnut hariç kendinden önce gelen tüm hükümdarlarınkinden çok daha geniş alana yayılan bir devleti yönetmekteydi. Henry döneminde hükümet kralın kişisel müdahalelerine eskisi kadar bağımlı değildi. Ayrıca hukuki uygulamalar ve vergilerin toplanması daha düzenli hale getirilmişti. Bu alanlar kralın inisiyatifindeydi ve kurumsal olarak yürütülmekteydi. Hukuk ve nizam saraya bağlı gezgin yargıçlar tarafından uygulanıyordu. Anglosakson hukuk sistemi güç kazandı ve İngiltere'nin Avrupa standartlarında homojen bir devlet olmasını sağladı. Yargının önemsenmesi kamunun gücünü artırdı ve İngiltere'nin yönetim biçimine büyük katkıda bulundu. Lortlar özel hukuki yetkileri yerine, Eski İngiliz krallığından kalma idari sisteme özgü kamu mahkemeleri aracılığıyla etkilerini göstermişlerdi. Bu; siyasi, coğrafi ve toplumsal birlik için çok önemliydi ve devletin otoritesine karşı çıkmak yerine insanların onun varlığına saygı göstermesini sağlıyordu; bu da politikanın en temel dinamiklerinden bir tanesidir.

Bu arada bir konunun genellikle birden fazla açıklaması olduğunu anımsatmak adına II. Henry ve diğer kralların Fransa'daki topraklara odaklanmalarını bir de bu açıdan ele almak gerek. İngiltere halkı kralın yokluğunun faturasının büyük bir kısmını ödemek, aynı zamanda bunun sonuçlarına katlanmak zorundaydı. Dolayısıyla kraliyet güçleri, birbiri ardına yok olan krallarla başa çıkmakla görevliyken Eski İngiltere devletinin yönetim şekli yeniden canlandırıldı ve iktidar kamuoyunun tepkilerine Fransa'da olduğundan çok daha duyarlı oldu. Fransa, prenslerin yönettiği bir konfederasyonken, eşitler arasında birinci olan kralın yönettiği İngiltere parçalanmadı.

İngiltere'de yargı aynı zamanda anlaşmazlıkların kan davalarıyla çözümlenmesine bir seçenek oluşturuyor, dolayısıyla Kralın şiddete başvurmasını engelleyerek ve kişisel çatışmaların kamusal adalet sayesinde çözümlenmesini sağlıyordu. Denetim ve cezalandırma hususlarında saray yetkilileri öncelikliydi. Devlet hukuk ve adaletle tanımlanıyor ve var oluyordu. Bu hem uzun vadeli bir süreç, hem de Stephen döneminde (1135-54) yaşanan anarşiye ve aynı zamanda intikam ve şiddetin hüküm sürdüğü topluma bir yanıt oluşturmaktaydı. Hukuk, merkezi hükümet ile yerel halkı birbirine yakınlaştırıyor ve adaletin olağan ve profesyonel bir biçimde uygulanmasını sağlıyordu. 1160 ortalarından itibaren davalar saray yetkililerinden ziyade yerel jüriler tarafından karara bağlanmaya başlayınca yerel halkın rolü daha da etkin oldu. Sonunda jüriye önem veren, dolayısıyla hem Sarayın hem de toplumun çıkarını gözeten bir teamül hukuku oluştu.

II. Henry'nin Canterbury Başpiskoposu iken sarayın gazabına uğrayan Thomas Becket ile olan kavgası, kralın Kiliseye karşı devletin çıkarlarını savunma kararlılığını yansıtıyordu. Becket ise din adamlarının hakkını, en azından Papalık Mahkemesine başvurma haklarını savunmaktaydı. Bu tartışma on al-

tıncı yüzyıldaki Protestan Reformuna kadar sürdü. Henry'nin öfkesi dört şövalyesinin 1170'te Becket'i katedralde öldürmesine yol açtı. Bu olay Hıristiyanlık âlemini dehşete düşürdü. Becket 1173'te aziz ilan edildi ve kültü hem Canterbury'nin güçlenmesine, hem de Becket'in hagiografisinin yazılmasına yol açtı. Yazarlar, özellikle Benedict ve Canterbury'li William güncel isteklere uygun düşmesi için geçmişin nasıl biçimlendirebileceğini ortaya koydular. Becket çok popüler bir aziz oldu ve kısa sürede mezarını hacılar ziyaret etmeye başladı. Bu ziyaretler Geoffrey Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri* (yakl. 1387 ve daha sonrası) isimli eserinde yer aldı. Daha sonra "Aslan" diye anılan İskoçya kralı I. William (s. 1165-1214), Becket'ın onuruna yaptırdığı Arbroath Manastırı'na gömüldü. Becket aynı zamanda zorbalığa karşı çıkışı temsil etmekteydi; zorbalık fikri ise aslında İngiliz politikasıyla zaman zaman özdeşleşmekteydi.

İşin tuhafı, Henry'nin Becket'le kavgası yalnızca birbirine karşıt olan otoritelerin çatışmasını değil, aynı zamanda bürokratik uygulamalar ile kişisel irade arasındaki gerilimi de sergilemekteydi. Bu uygulamalar üretimin artması ve bilgiye erişimin kısıtlanması sonucu daha da ön plana çıktı. Arşivcilik örnekleri on ikinci yüzyıl ortalarından itibaren Hazine Rulo Parşömenleri ile 1200'den sonra Adalet Bakanlığı Mahkemeleri'nin Kapalı ve Açık Ruloları denen yasal belgelerde görülebilir. On üçüncü yüzyıldan itibaren kraliyet mahkemelerinde ve diğer mahkemelerde tutulan kayıtların sayısı giderek arttı. Vergi listelerinden gerekli bilgiler ediniliyordu ama hükümet bu bilgilerin derlenmesi konusunda sorun yaşıyordu. Örneğin, on dördüncü yüzyılda ödenecek vergilerin tarhı için yerleşimlerin idari bölümlere ayrılması gerekiyordu. Hükümetin ortaya koyduğu bürokratik uygulamaların gelişmesi biraz zaman aldı ama sonunda daha belirginleşti ve önemi arttı. On

altıncı yüzyılda, "Yönetimde Tudor Devrimi" diye anılan dönemde idari yapının düzenlenmesi için ortaçağ örnek alındı.

On Üçüncü ve On Dördüncü Yüzyıllar

Her ne kadar kanun ve adalet gibi kavramlar üzerinde durulsa da Kral son derece keyfi davranabiliyor ve hükümetin büyük yaptırım gücü tam bir zorbalığa dönüşebiliyordu. II. Henry'nin zorba tavırları buna örnek olarak verilebilir ve bu aynı zamanda sert, aksi ve daha da önemlisi başarısız olan oğlu Kral John'un (s. 1199-1216) halk arasında yarattığı büyük hoşnutsuzluğu da açıklamaktadır. John, ağabeyi I. Richard'ın (s. 1189-99) karizmasından ve askeri dehasından yoksundu. Aslan Yürekli Richard, Üçüncü Haçlı Seferi'ne bizzat katılmıştı. Bu girişim İngiltere'nin geniş bir Hıristiyan topluluğu içerisinde yer alması bakımından çok önemliydi. Richard (bugünkü İsrail toprakları üzerinde bulunan) Akka'nın, Müslüman lider Selahaddin'in elinden alınmasına önderlik etmiş, aynı zamanda onu savaşta yenilgiye uğratmıştı ama Selahaddin'in işgal etiği Kudüs'ü ele geçirememişti.

Üçüncü Haçlı Seferi'nden dönerken esir düşen Richard için Kutsal Roma İmparatorluğu fidye istiyordu. Bunu karşılamak amacıyla yürürlüğe konan ve dini ve laik kurumların elindeki toprak değerlerinin dörtte birini içeren sert vergilendirme uygulamaları 1199'da Londra'nın yoksul kesiminin, William Fitz Osbert liderliğinde ayaklanmasına yol açtı. Richard'ın vekili Hubert Wales harekete geçti ve Londra, Cheapside'da bulunan Aziz Mary-le-Bow Tapınağı'nda Fits Osbert'i kuşattı. Fitz Osbert ve dokuz yandaşı asıldı.

John'un "Çıtkırıldım Kılıç" lakabı onun çok da olumlu bir şöhrete sahip olmadığını ortaya koyar. Ülke dışındaki başarısızlıkları ve 1204'te Fransız Philip August'un Normandiya'yı ele geçirmesi üzerine sarayın saygınlığına ve maddi kaynaklarına inen darbe John'un yurt içindeki karşıtlarının ayaklanma-

sına yol açtı. 1215'te John daha sonra "Magna Carta" olarak adlandırılan koşulları kabul etmek zorunda kaldı. Bu özgürlük anlaşması John'un feodal, hukuki ve diğer idari yetkilerini kullanış yöntemini kınar nitelikteydi, zira burada kralın yetkileri tanımlanıyor ve kısıtlanıyordu. Aslında Magna Carta John'un yönetimindeki hükümetin tüm yanlışlarını; özellikle yasal uygulamalarda sarayın hukuka aykırı davranışlarını içeren muazzam bir listeydi. Belgede baronların hakları savunuluyor, özgür vatandaşlar ise sarayın keyfi uygulamalarına karşı korunuyordu. Krallık artık kendi başına bu hakları belirleyemeyecekti; Magna Carta kraliyet gücünün yasalara uyması gerektiğinin altını çiziyordu.

15 Haziran 1215'te Windsor yakınındaki Runnymede'de barışa yönelik bir törenle yeni bir siyasal güç dağılımı yapılıyor, monarşi yeni bir yasal çerçeveye oturtuluyordu. Bu belge aslında İngiltere'nin ilk yazılı anayasasıydı ve kral ile kanunlar arasında yeni bir ilişki oluşturuluyordu. Kralın kanunlara uyması gerektiği belirlenmişti. 40. Madde kimsenin adaleti satın alma, yadsıma ya da erteleme hakkının olmadığını belirtiyordu. Bu yüzden Magna Carta neredeyse kutsal bir nitelik kazandı ve İngiltere tarihinde anayasal bir belge ve uzlaşma, özellikle on üçüncü ve on yedinci yüzyıllardaki hükümetin keyfi uygulamalarına karşı olanlar tarafından başvuru kaynağı olarak görüldü.

Kralın yetkisini yasalarla kısıtlama ilkesi John'un oğlu ve halefi III. Henry (s. 1216-72) tarafından da uygulandı. Tahta çıktığında reşit olmayışı (1216-27) devlet yönetiminin bir eylemde bulunurken onay arama eğilimine bir temel oluşturdu. Magna Carta bu dönemde yasalaştı. Aslında yasalaşan 1215 yılında kaleme alınan ilk metin değil, 1217'de yazılan (ve adı konan) 1225'te ise tekrar yayımlanan metindi. Özellikle John'a karşı hazırlanmış saldırgan maddeler çıkarılmış ve yeni krala armağan olarak yeniden basılmıştı. Reşit olduktan sora

Henry'nin saygınlığı Fransa'yla girdiği savaşta yenilmesi üzerine azaldı; hatalı görülen yönetim uygulamaları yüzünden popülerliğini yitirdi, özellikle kraliyet gözdelerinden biri olmasının getirdiği etkiyi kaybetti.

Baronların çoğu, başarılı buldukları krallık biçimini zorla kabul ettirmek için Henry'nin yetkilerini elinden almak istedi. 1258'de bir grup baron iktidarı ele geçirdi ve özellikle sarayın elindeki gücü kötüye kullanmasını önlemek adına birtakım reformlara kalkıştı. Oxford Şartları olarak bilinen bu reformların amacı toplumu bir araya getirmekti. Baronlardan oluşan konsey Parlamentoya karşı sorumlu olacaktı; 1258'de öne sürülen reform önerileri Hem İngilizce hem de Fransızca ve Latince olarak duyuruldu.

Reformcu baronlar arasındaki rekabet Henry'ye yeniden iktidar olma fırsatı verdi ve 1261'de bunu başardı. Bununla beraber Simon de Montfort bu durumu kabullenmedi ve 1263'te Oxford Şartlarını yeniden hayata geçirmeye kararlı bir grup baronu da peşine takarak ayaklandı. Londra'yı denetim altına aldı ama 1264'te başlayan içsavaşı engelleyemedi. Baronun ordusu Lewes'te III. Henry'yi yenilgiye uğratıp esir aldı. Öte yandan de Montfort 1265'te Evesham'da Henry'nin oğlu, gelecekteki I. Edward tarafından alt edildi. De Montfort savaşta öldürüldü. Henry yeniden tahta geçti.

İskoç kralları içsavaş çıkmadan ve anayasal çatışmalar yaşanmadan çıkarlarını korumayı başardılar. Dahası merkezde bulunan ovalar üzerindeki hâkimiyetini genişleterek on ikinci yüzyıl sonlarından on üçüncü yüzyılın sonlarına kadar Galloway, Moray, Argyll, Caithness ve Dış Hebridleri denetim altına aldılar. Giderek hızlanan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler de birlik beraberliğe katkıda bulundu. Bir kraliyet merkezinin oluşturulması fikrine yönelik çabalar diğer bölgelere yayıldıkça güçlü İskoçya fikri de akıllara yerleşti. Ayrıca

özel bir İskoç Kilisesinin oluşturulması ulusal kimlik algısını daha da geliştirdi.

II. Alexander (s. 1214-49) John'a karşı olan baronlarla ittifak kurunca onlar da İskoçların Northumberland, Cumberland ve Westmorland üzerinde iddia ettikleri hakları tanıdılar. Bu haklar İngiliz tahtına III. Henry'nin geçmesine karşı çıkan Fransız Prens Louis tarafından da kabul edilmişti. 1216'da Alexander, Dover'e kadar ilerledi. Bununla beraber 1217'de Lincoln'da isyancı bir Fransız ordusunun yenilgiye uğraması yalnızca Henry'nin otoritesini perçinlemek ve Fransızların girişimini sonlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Alexander'ın da sonunu hazırladı. 1217 senesinin Aralık ayında Alexander barış yaptı ve haklarından feragat etti; tüm bu gelişmeler 1237'de York Antlaşması ile belgelendi. 1220 ve 1230'larda Alexander İskoçya içindeki seferlere odaklanarak Argyll, Ross, Caithness ve Galloway'deki kraliyet yetkilerini artırdı.

İskoçya'da Canmore Hanedanı, III. Alexander (s. 1249-86) döneminde yetkilerini en üst seviyeye çıkardı ama bazı şanssızlıklar sonucu üç yaşındaki Margaret, diğer adıyla Norveçli Bakire, III. Alexander'ın halefi olarak belirlendi. Galler'in kuzeyini 1277-82 yılları arasında fethederek bağımsızlığını sonlandıran İngiltere kralı I. Edward (s. 1272-1307) bu fırsattan yararlanıp politik sorunları çözümledi. 1289'da Salisbury Anlaşması ile Margaret'ın gelecekteki kral II. Edward ile evlenmesi onaylandı. İskoçya'nın hakları ve yasaları geçerli kalacaktı ama aslında anlaşma 1603'te iki krallığın birleşmesini öngörüyordu. Fakat Margaret 1290'da öldü.

Kral olarak seçtiği John Balliol kendisine karşı çıkınca, I. Edward'ın İskoçya'ya egemen olma çabaları da sekteye uğradı. Otoriter bir kişiliğe sahip olan Edward bağımsız bir İskoçya'nın, hasmı Fransa'yı destekleyeceğinden endişe ediyordu. Bu direniş 1296 yılında ve (1297'de Stirling'de önemli bir zafer kazanan William Wallace'ın ayaklanmasından son-

ra) 1298'deki Falkirk Muharebesi'yle tamamen bastırıldı. Öte yandan 1291-2'de taht üzerinde hak iddia eden birinin torunu olan Robert Bruce 1306'da ayaklandı ve I. Robert (s. 1306-29) adıyla taç giydi. Başlangıçta I. Edward'ın orduları inisiyatifi ellerinde tutuyorlardı ama II. Edward (s. 1307-27) İskoçya'ya odaklanmadığı için Robert toprakların büyük bir kısmını ele geçirmeyi başardı. 1314'te Bruce Stirling dışındaki Bannockburn'de II. Edward'ı yenilgiye uğrattı. Sınırdaki en önemli kale olan Berwick 1318'de İskoçların eline geçti.

İskoçya'nın bağımsızlığı bir kez daha 1320'de Arbroath Bildirgesi ile duyurulmuş oldu; aslında Papa'ya yazılan ve İskoçya'nın eskiden beri bağımsız olduğunu belirten bir mektuptu bu. Orijinali, İskoç tarihinde İngiltere'nin rolünü hafife alan yeni Edinburgh ulusal müzesinin girişinde asılıdır. 1328'de Northampton-Edinburgh Anlaşması ile İskoçya'nın bağımsızlığı ve Bruce'un krallığı tanındı.

III. Edward ve Edward Balliol bu sonuçlara derhal itiraz ettiler. İskoç tahtı üzerinde hak iddia eden Balliol 1332'de güç kazandı ve 1333'te genç II. David (s. 1329-71) pahasına gücünü daha da artırdı. 1334'te Balliol kendisine 1333'te büyük askeri destek vermiş olan III. Edward'a biat etti. Fakat Balliol gücünü koruyamadı ve Fransa'da sürgünde bulunan David 1341'de geri döndü.

İskoçya'daki iktidar mücadelesi Fransa'daki ile eş değerde, hatta kısmen daha üstündü. Günümüzde Yüz Yıl Savaşları olarak bilinen savaşların ilk zamanlarında III. Edward 1340'tan itibaren Fransız tahtı üzerinde hak iddia etti. Böyle bir iddianın gerçekleşmesi Fransa'da büyük bir hanedan değişikliğine yol açabilirdi; fakat amaç Edward'ın Angevin selefleri ve özellikle II. Henry'nin yönetimi altındaki toprakları geri kazanmaktı. İngiliz orduları Crécy (1346) ve Poitiers'de (1356) yetenekli okçuları sayesinde önemli zaferler kazandılar ama Edward ortaya çıkan uzlaşmazlığı çözümleyemedi. Aynı

şekilde, 1346'da Durham yakınındaki Neville Geçidi'nin ele geçirilmesi ve Fransızlar safında yer alan İskoçya Kralı II. David'in 1357'ye kadar esir tutulması da İskoçya'nın İngilizlerce denetim altına alınmasını sağlayamadı.

Edward'ın Fransa'daki kazanımlarını, 1360'taki bir anlaşma (Brétigny Barış Antlaşması) ile yasallaştırma çabası sonuçsuz kaldı ve 1369'da savaş yeniden başladı. 1375'e gelindiğinde Edward'ın elinde yalnızca sahildeki üsler, özellikle 1347'deki kuşatmadan sonra ele geçirilen Calais ve Güneybatı Fransa'daki bazı bölgeler bulunmaktaydı.

Çatışmalar, özellikle de sonuca ulaşmayan çatışmalar, hükümdarlar ile soylular arasındaki anlaşmazlığı derinleştiriyor ve gerginliği artırıyordu. Bu durum özellikle güven telkin etmeyen ve yanlış kararları ile soyluların çoğunu kendinden soğutan, başarısız bir kral olan II. Edward için geçerliydi. İngiltere'de 1297'de yaşanan önemli bir siyasi kriz esnasında birçok soylu I. Edward'ın savaş yüzünden artırdığı vergilere karşı çıktı; 1311'de ise III. Edward yetkilerini kısıtlayan yönetmelikleri kabul etmek zorunda kaldı. Kralın, soyluları çok sinirlendiren gözdesi Piers Gaveston, baronlar tarafından 1312'de idam edildi. 1318'de Edward ile iktidar sahibi kuzeni Lancaster Kontu Thomas'ın önderlik ettiği soylular arasındaki anlaşmazlık Leake Antlaşması ile geçici olarak çözümlendi. Edward bir danışma kurulunun oluşturulmasını onaylamak zorunda kaldı. 1319'da bir kez daha İskoçlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve 1321'de Edward'ı destekleyen baba oğul Despenserlerin istekleri yeni bir içsavaşa yol açtı. Başlangıçta zafer Lancaster'in oldu ama 1322'de Edward yeniden güç kazandı ve Lancaster Boroughbridge'de yenilgiye uğratılıp daha sonra idam edildi.

Daha sonra İskoçya ve Fransa'da ardı ardına uğranılan yenilgiler, baskıcı ve sert hükümete karşı husumeti artırdı. 1326'da Edward'ın boşandığı eşi Isabella, Benelüks'teki Hainault Kon-

tu'nun desteği ile saldırıya geçti. Hükümet düştü. Edward esir alındı ve yandaşları idam edildi.

Ocak 1327'de II. Edward Parlamentoda tahttan indirildi ve kısa bir süre sonra Berkeley Şatosu'nda öldürüldü. Bu, Magna Carta ilkelerine dayanılarak kraliyet hükümetinin kısıtlanması anlamına gelmiyordu. Aksine II. Edward'ın öldürülmesi on üçüncü yüzyılda kralın yetkilerini kısıtlama çabalarının başarısız kaldığını kanıtlar nitelikteydi. İngiltere krallığı bu şekilde engellenemeyecek kadar güçlüydü. 1330'da III. Edward, annesi Isabella ve aşığı March Kontu Roger Mortimer'ı yendiğinde farklı bir konrtol yöntemi de başarısız oldu. Isabella tutuklandı, Roger Mortimer ise Parlamentoda yargılanıp idam edildi.

Her ne kadar III. Edward II. Edward'dan daha güçlü, daha başarılı ve daha popülerse de, hükümdarlığının sonraki zorlu geçen yıllarında yönetimiyle ilgili eleştiriler giderek arttı, hükümet yolsuzlukla suçlandı ve vergilere karşı çıkıldı. Yaşadığı zorluklar İyi Parlamento (1376) döneminde tavan yaptı. Bu arada İskoçya'da II. David daha sonra II. Robert adını alarak kral olan Robert Steward'ın başında olduğu soyluların etkin muhalefetiyle karşı karşıya kaldı.

Hem İngiltere hem de İskoçya'da Parlamento adı verilen kurumların oluşması, parça parça da olsa ulusal bir politikaya duyulan gereksinimi yansıtıyordu. Bu gereksinim, bölgeselden çok ulusal bir politik kimlik arayışından kaynaklanmaktaydı. İngiltere'de barış ve istikrarın sağlanması için gerekli olan siyasal birliğin bir parçası olan Parlamento, başlangıçta kralın baronlardan oluşan encümeninin daha geliştirilmiş şekliydi.

Parlamento kelimesi Magna Carta'da 1230'lara dek geçmiyordu ama Magna Carta Parlamentonun kuruluş yolunu açtı; bu yol, bir kralın hazırladığı belgelerden çok daha etkin olan anayasal bir hükümete geçişi sağladı. Magna Carta'nın özellikle on ikinci ve on dördüncü maddeleri çok önemliydi. On ikinci madde hiçbir bedel (askerlik hizmeti yerine ödenen para)

ve yardımın (vergi) herkesçe onaylanmadan alınamayacağını belirtiyordu. Bu ortak karar ilkesi, Roma Hukuku'nda her şeyin herkes tarafından onaylanması gerektiğinin yansımasıydı. On dördüncü madde, bu paranın bölgenin ileri gelenlerinden ve şerif tarafından yükümlü kılınan daha az önemli kişilerden toplanmasını öngörüyordu. Uygulamada bu maddeler herhangi bir temsilci olmadan vergilendirme yapılamayacağı anlamına geliyordu. Daha sonraki baskılarda bu maddelere yer verilmedi ama onay alma gereği politik sistemin vazgeçilmez bir unsuru oldu.

III. Henry döneminde vilayet şövalyeleri Parlamentoya seçildi ve 1265'ten itibaren belli kentler temsilci göndermeye başladılar. Yeni oluşan temsilcilik kavramı 1295 Parlamentosuna temsilci gönderecek olan ruhban sınıfına, vilayetlere ve ilçelere gönderilen yazılı emirlerde açıklanıyordu; emri alanlara temsil ettikleri topluluklar adına öneride bulunma ve onaylama yetkisi veriliyordu. Buna karşın soylular kendi kendilerini temsil etmekteydiler.

On dördüncü yüzyılda Parlamentonun yetkileri daha genişletildi, bu biraz da savaş durumunda vergileri yükseltme ihtiyacından kaynaklanıyordu. Fransa ve İskoçya ile uzun süren savaşlar, silahaltına alınanların sürekli artması, örneğin Crécy'de savaşanların sayısının 30.000'den fazla olması, her zamankinden daha fazla vergi alınması gereğini ortaya koyuyordu. Vergilere gerekçe olarak "kamu yararı" gösteriliyordu. Devletin artan giderleri yüzünden fakirleşmesi ve bunun sonucunda Parlamentonun vergi ve borçları onaylamak zorunda kalması İngiltere, hatta Britanya tarihinde çok eskilere dayanan bir teamüldü. Vergilere karşılık haksızlıkların giderileceği ve kişisel özgürlüklerin artırılacağı vaat ediliyordu. Böylece 1362'de çıkarılan *Tedarikçiler Yasası* kraliyetin yetkilerini kötüye kullanma ihtimali karşısında zorunlu malzeme alımlarına hukuki bir düzenleme getiriyordu. Aynı şekilde 1679'daki

İhzar Müzekkeresi Hareketi Kanunu yargılanmayı beklerken geçen tutukluluk süresini düzenlemekteydi. Sonuç olarak parlamenter yönetimde sıradan yasalar değil anayasa ve hakların tanınması ağırlık kazandı. Parlamentonun egemenliğine yapılan bu vurgu yani bu organın kendi kararlarını değiştirebilecek bir yapı olarak görülmesi, anayasanın Amerika'nın kuruluş belgesi gibi değişmez bir metin olarak değil, değiştirilmeye müsait, açık uçlu bir metin olarak değerlendirilmesini sağlıyordu. Gerçekten de Amerika Magna Carta'yı çok önemsedi. On yedinci yüzyıl başlarında Magna Carta'ya yeni bir politik rol verilmesinde önemli payı bulunan Sir Edward Cole gibi kamu avukatları Kuzey Amerika'da oluşturulan İngiliz sömürgelerinin yasalarının hazırlanmasında önemli sorumluluklar üstlendiler. III. George'un otoritesinin 1775-83 yılları arasında reddedilmesi John'u hedef alan muhalefetin bir başka örneği olarak görüldü. Aynı şekilde İskoçya'da piskopos ve kontlardan oluşan kralın danışma meclisinin geliştirilmesiyle ortaya çıkan Parlamentoya kent temsilcileri düzenli olarak katılmaktaydı.

Ulusal kimlik algısı yalnızca Parlamentoların değil, hem İngiltere'de hem de İskoçya'da tarihi kayıtların ortaya çıkmasıyla gelişti. İskoçya'daki tarihi kaynaklar, onun İngiltere'den farklı olduğunun altını çiziyor ve bağımsızlık mücadelesine odaklanıyordu. İngiltere'deki ulusal kimliğin oluşmasında uzlaşmazlıkların da rolü oldu ama elbette geçerli tek faktör bu değildi. Norman krallar dinden kısmen de olsa yararlanarak Eski İngiltere Krallığının tarihsel mirasçısı olduklarını ileri sürdüler. Bu iddia, tarih yazımına verilen destekle daha da geliştirildi. Daha sonraki krallar, özellikle III. Henry ve III. Edward, bu eğilime büyük destek verdiler ve yeni girişimlerde bulundular.

III. Edward Arthur efsanesinden yararlanarak şövalyelik konusundaki görüşlerini bir temele oturtmak istedi. Bu tu-

tumu 1348-9'da Garter Nişanı uygulamasını getirmesinde ve Windsor Kalesi'ndeki kraliyet şapeline eleman yetiştirmek üzere Aziz George Koleji'ni açmasında kendini iyice belli etti. Bu şapel sonra Edward'ın söz konusu nişanın koruyucu azizi olarak seçtiği Aziz George'a adandı. Aziz ile ulus arasında kurulan bu bağdan topluma saygınlık ve başarı kazandırması bekleniyordu ve bazı durumlarda bu bağ bir tür iyi niyetli büyü olarak da değerlendirildi.

Ulusal kimlik, 1290'da I. Edward'ın İngiltere'deki Yahudi topluluğunu sınır dışı etmesiyle yeni bir bakış açısı kazandı. Muhtemelen Normandiya'da bulunan Rouen'den göç eden Yahudi topluluğu 1130'da buraya yerleşmişti. Öte yandan Yahudilerin Saray'a ve diğer önemli kişilere kaynak sağlama konusundaki rolleri giderek daha fazla eleştirilmeye başlandı. Bu eleştiriler korkunç sonuçlara yol açtı; 1189'da Londra'da ve 1190'da York'ta katliamlar oldu. Bundan sonra kamudaki Yahudi düşmanlığı daha da somutlaştı. Bu durum ancak 1650'lerde Oliver Cromwell döneminde değişime uğradı.

İskoçya'da ayrı bir kimlik oluşturma fikri, İskoçya'nın kendine özgü tarihiyle ayrı bir devlet olduğunu ortaya koymaya hevesli yazarlar tarafından sonuna kadar desteklendi. John Barbour'un 1375'te yazdığı *Brus* isimli şiir Bruce Robert'ı konu alan ulusal bir destandı. Bunu 1380'lerde John Fordun'un *İskoç Halkının Tarihçesi* adlı eseri izledi.

Ön-ulusalcılık, Parlamento ve ulusal politikanın öne çıkması; özellikle gelişim ve ilerleme ile ilgili fikir ve koşullarla belirlenen bu döneme çağdaş bir görünüm verir. Bu yaklaşım önemli bir değişimi ortaya koyar ama aynı zamanda başka konuları, örneğin kendi gelişim kapasitesine sahip Kilisenin oynadığı önemli rolü göz ardı eder.

Kilise son derece uluslararası bir kimliği temsil etmekteydi. Kiliseye dair birtakım gelişmeler de bu kimliğin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Cluny ve Cîteaux Manastırların-

da geçerli olan (Fransızların önderliğinde) uluslararası kuralların yanı sıra on ikinci yüzyılda papalığın emriyle hazırlanan Avrupa tarzındaki kilise kanunlarının da yükselişe geçmesi önemliydi. Bu yükseliş Avrupadakilere kıyasla İngiltere'deki Kilise Meclisleri'nin nüfuzunun azalmasına bağlanıyordu. İngiliz ve daha sonra İskoç üniversiteleri uluslararası bir entelektüel gelişimin içinde yer aldılar. 1207'den 1228'e kadar Canterbury Başpiskoposu olan Stephen Langton Paris Üniversitesi'nde okumuş, daha sonra orada öğretmenlik yapmıştı. Magna Carta'ya yönelik görüşmelerde önemli bir rol üstlendi; bu belge onun Eski Ahit'teki kötü krallarla ilgili, İncil'e dayanan görüşlerini yansıtmaktaydı.

Kilise zihninin en belirgin örneği Hereford'da sergilenen, 1290-1300 yılları arasında, rahip Richard Haldingham'ın (ö. 1278) çizdiği *mappa mundi*'de (dünya haritası) görülebilir. Bu haritada İsa Kıyamet Günü'nde çerçevenin dışındaki bir taht-ta oturmaktadır. Tahttaki İsa; kesinlikle Yaradılışın ötesinde, amacı ve özellikleri Tanrı tarafından bilinen fakat insanların ancak bir kısmını kavrayabildikleri bir olguydu. Yaradılışı simgeleyen daire insan hayatının kısalığına işaret ediyordu. Haritada Anglo-Norman ve Latince sözcüklerin kullanımı verilen bilginin hem rahiplere, hem de halka yönelik olduğunu gösteriyordu. İnancın var olan tüm kiliselerde yaygın olduğu bir Britanya'ydı bu. Yeni manastırlar ve verilen vaazlar kamunun gözünde kralların eylemleri kadar önem taşıyordu.

Her ne kadar değişim ön plana çıksa da özellikle kara yolculuğunun hâlâ zor koşullar altında gerçekleştiğini (bu yüzden kıyı sularında yapılan taşımacılığın çok daha hızlı ve olağan sayıldığını), İngiltere'nin kırsal yönünün hâlâ ağır bastığını dikkate almak gerekir. Uzun mesafelerin yarattığı sorunlar insanların çoğu kez kendi çevreleri dışına çıkmalarını engelliyor, karanlık, rutubetli ve soğuk hava koşulları hayatı zorlaştırıyordu.

Zorluk ve endişelerin yanı sıra topografya da uzak mesafelerin yarattığı sorunları artırmaktaydı. Bu yüzden on üçüncü yüzyıla gelindiğinde, yetiştirilen tüm hububatın yaklaşık yüzde 30-40 kadarı pazarlandığı halde, tarımsal üretime duyulan gereksinim on dokuzuncu yüzyıl sonları hatta bugün olduğundan daha fazlaydı. Bu yüzden detaylı arazi kullanımı örnekleri dağlık bölgelerdeki meraların ve ovalardaki işlenebilir toprakların kullanımından çok daha karmaşık ve birbirine bağlıydı. Dağlık bölgelerde tahıl yalnızca geçimlik ürün olarak az miktarda yetiştiriliyor, bu da bu yörelerde tarım yapmanın zorluğunu ortaya koyuyordu. Meralar çoğunlukla birbirinden uzak biçimde kurulmuş çiftlikler halindeydi; işlenebilen arazilerde nüfus daha fazlaydı ve buralarda çekirdek yerleşim birimleri (köyler) oluşmuştu.

Çiftliklerde ve köylerde yaşayanlar kendi kendilerine yetiyorlardı. Çağdaş üreticilere çok ters gelecek olan bu durum, soğutucuların ve motorlu taşıtların icadından önce ürünün korunması ve nakliyesi konusunda yaşanan zorlukları yansıtmakta, aynı zamanda yerel takas sisteminin yoğunluğunu, bu kendine yeterlik ve yerel dayanışmanın çağdaş uzmanlaşmaya oranla ekonomik açıdan daha kazançlı olduğunu göstermektedir.

On dördüncü yüzyılda ekonomik ortam giderek daha da acımasızlaştı. Özellikle tarım ve nüfus alanında yaşanan gelişmelerle birlikte, ekonomi de çok daha geniş çaplı değişimin bir parçasıydı. Avrupa'da onuncu yüzyıldan beri sosyal gelişmeye katkıda bulunan demografik ve ekonomik atılımlar; ağaçları keserek, bataklıkları kurutarak tarım alanlarını genişletmeye yönelik çalışmalar sona erdi. Nüfus artışı, ekonominin canlanması ve sosyal dokunun genişletilmesi –yeni kentler, köyler, yollar, köprüler ve pazarlar oluşturulması– gibi taleplere yol açtı.

Para ekonomisinin yaygınlaşmasıyla bağlantılı bu süreç hem İngiltere hem de İskoçya'da yaşandı. On üçüncü yüzyılda tedavüldeki paranın miktarında hatırı sayılı bir artış vardı; 1300'de 1100'e oranla tedavüldeki paranın yüzde 20 oranında arttığı ileri sürülüyordu. Para ekonomisi ticarete destek oluyor, kredi almayı kolaylaştırıyor, ekonomik fırsatların ve sosyal esnekliğin önünü açıyordu. İşlenmeyen "ıssız arazileri" tarıma açan ve satılacak mallar üreten manastırlar ile Kilise bu değişimde önemli bir rol oynamaktaydı (Fountains ve Tintern gibi Sistersiyen manastırları özellikle yün üretiminde iddialıydı). On ikinci yüzyıldan itibaren İngilizler çok daha fazla yün ihraç etmeye başladılar. 1334'teki vergi kayıtlarına göre İngiltere'deki en zengin idari birimler yüzölçümlerine göre şöyle sıralanmaktaydı: Middlesex, Oxfordshire, Norfolk, Bedfordshire ve Berkshire; bunların hepsi güneydoğuda yer almaktaydı.

On ikinci yüzyılın sonunda önemli noktalardaki geçitlerin yerini taş kemerler üstüne yapılmış, at arabalarının geçebildiği köprüler aldı. Ulusal bir ulaşım sistemi oluşturmak için yolların düzenlenmesi gerekiyordu. Bu sistem güvenli ticaret için hayati önem taşıyordu.

Bununla beraber, ekonomik büyüme ve nüfus patlaması sekteye uğradı. 1348 ve 1351 yılları arasında Kara Ölüm diye anılan, muhtemelen hıyarcıklı veba olan salgın İngiltere nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne yol açarak ekonomiye ve kamusal yatırımlara ciddi bir darbe vurdu ve hayatın iyicil doğasına olan güveni sarstı. Aynı salgın 1349'dan itibaren İskoçya ve Galler'de de baş gösterdi ama nüfus çok yoğun olmadığı için bu kesimler daha az etkilenmiş olabilir. 1315-17 arasında kötü hava koşulları yüzünden hasat yapılamaması sonucu yaşanan Büyük Kıtlık gibi, veba da daha önceki kaynak artışlarına bağımlı olarak yaşayan nüfus katmanlarını etkilemişti: Nüfus tarımsal gelişimden daha hızlı artmıştı. 1361,

1369, 1375'te ve daha sonraki yıllarda da veba salgınları yaşandı. 1370'lere gelindiğinde Londra'nın nüfusu (Southwark ve Westminster) yarı yarıya azalmış, neredeyse 40.000'e düşmüştü.

Kara Ölüm, giderek azalan iş gücünü denetleme girişimlerine neden olarak işçi ile işveren arasındaki ilişkinin daha da belirsizleşmesine yol açtı. Bu çabalar, Fransa'ya karşı sürdürülen başarısız savaşların giderlerini karşılamak üzere artırılan vergiler altında ezilen kırsal kesimin sıkıntılarını daha da çoğalttı. Bu gerginlik 1381'deki Köylü Ayaklanması'na neden oldu. Bu ayaklanmaya katılanların hepsi köylü olmadığı, kentlerden de önemli ölçüde katılım olduğu gerekçesiyle buna Büyük Ayaklanma demek daha doğru olur. Çekilen sıkıntıların yanı sıra ayaklanmanın bir nedeni de alt tabakalardaki kişilerin hükümetin ve toprak sahiplerinin baskıcı politikalarıyla karşı karşıya gelmesi sonucu beklentilerinin artmasıydı. Gerçekten de, Froissart İngiltere'de alt tabakaların refah seviyesi hakkında fikirlerini belirtirken söz konusu ayaklanmanın sebebinin "İngiliz halkının refah ve zenginliği" olduğunu ileri sürüyordu.

Ayaklanma İngiltere'nin büyük kesimini kapsadı ama en yoğun karmaşa başkentte yaşandı. Gösteri yapan köylüler Londra'yı işgal etti, Londra Kulesi'ni ele geçirdi ve çok fazla tanınmayan bakanları, özellikle vergilerin artmasından sorumlu olan Canterbury Başpiskoposu ve Başbakan olan Sudbury'li Simon'u öldürdüler. Köleliğin kaldırılmasını isteyen ve aynı zamanda yabancıları hedef alan isyancılar yeni bir yönetim sistemi oluşturmak yerine genç II. Richard'ı (s. 1377-99) kendi kraliyet kavramlarına uygun düşecek bir politika oluşturması için zorlamak istiyorlardı.

Söz konusu kriz devam ederken 15 Haziran 1381'de Richard, Wat Tyler dâhil isyancı birliğin önde gelenleriyle ile Londra surlarının hemen dışında bulunan Smithfield'de bir

araya geldi. Toplantı sırasında Londra Belediye Başkanı William Walworth, Tyler'ın Richard'ı tehdit ettiğini düşünerek ileri atılıp onu boynundan bıçakladı; bunun üzerine kralın şövalyelerinden biri kılıcı ile onun karnını deşti. Richard akıllı bir manevra ile isyancıların lideri olmaya söz vererek olayların gelişmesini önledi. Köylüler evlerine döndüler. Richard sözünde durmadı ve sağ kalan elebaşlarının peşine düşüldü. Ayaklanma halk arasındaki derin yabancılaşmanın bir göstergesiydi; fakat İskoçya'daki ayaklanmayla kıyaslanamazdı bile.

II. Richard Köylü Ayaklanması'ndan sağ çıktı ama henüz reşit olmadığı dönemde ülke yönetiminde söz sahibi olan lortların muhalif tavırlarıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Richard'ın bu tavırların üstesinden gelme çabaları onun otoriter eğilimlerini ortaya koyan sert ve dengesiz politikaların oluşmasına yol açtı. Richard yönetiminin görünen yüzü ile asıl yapısı arasındaki uyumsuzluk Fransa ile girdiği savaşta başarısız olmasıyla daha da su yüzüne çıktı. Richard'ın sorunları 1399'da, mirasından yoksun bıraktığı, daha sonra IV. Henry ismiyle tahta çıkacak isyancı kuzeni Henry Bolingbroke (s. 1399-1413) tarafından yakalanıp tahttan inmeye zorlanmasıyla son buldu.

Bu darbe, hanedan ve siyasetle ilgili sorunların yansımasıydı ve bu sorunlar yüzünden III. Edward'ın çok sayıda varisi taht için rekabet edecekti. Lancaster ve York Dükleri hanedanın en önde gelen genç kuşağıydı; II. Richard, Edward'ın en büyük oğluydu. 1356'da Poitiers'de Fransızları yenilgiye uğratan "Kara Prens" Edward ise çok uzun yıllar yaşayan babasından önce öldü. 1400'de yeni Lancaster Hanedanı'na karşı oluşan muhalefeti bertaraf etmek amacıyla Richard tutuklu bulunduğu Pontefract Kalesi'nde öldürüldü.

On dördüncü yüzyıl yaşanan bu krizle sona erdi. Nüfus yoğunluğu ve ekonomik sıkıntılar kırsal yerleşim merkezlerinde nüfusun azalmasına, bu bölgelerin terk edilmiş, küçük köylere dönüşmesine yol açtı; bunlardan bazılarının kalıntıla-

rına bugün de rastlanabilir. Kırsal toplumda yaşanan bu değişimler, on sekizinci yüzyılda arazilerin çitle çevrilmesinden, on dokuzuncu yüzyılda yiyecek üretiminde yaşanan global rekabetten ya da yirminci yüzyılın ikinci yarısında büyük çapta makineleşmeden kaynaklanan gelişmelerden çok daha geniş kapsamlıydı. Bu değişimin bir başka özelliği daha vardı: kırsal kesim ekonomik ve demografik bakımdan daha sonraki dönemlere kıyasla çok daha büyük önem taşımaktaydı.

Bunun yanı sıra, 1390'larda ve 1400'lerde II. Richard Fransızlar karşısında başarılı olamazken Galler'de İngiliz yönetimine karşı önemli bir direniş yaşandı; 1400'de Owain Glyndwr'ın (Owen Glendower) başını çektiği bu direnişte İskoç kraliyet ailesi içindeki iki rakip fraksiyon, denetimi ele geçirmeye çalıştı. Dahası İngiltere'de radikal teolog John Wycliff (Wycliffe olarak da bilinir, yakl. 1329-84) tarafından Papa ve rahiplere karşı başlatılan Lollard hareketi herkes tarafından kabul görmüş dini görüşlerin rahatsız edici gerçekliğini ön plana çıkardı. 1381'de aşai rabbani doktrinini eleştiren Wycliff hüküm giydi. 1414'te Sir John Oldcaste tarafından başlatılan Lollard ayaklanması başarısız oldu. Kilisenin değil İncil'in önemsenmesi üzerinde duran Lollard hareketi on sekizinci yüzyıl başlarında Londra, Kent ve Norfolk'taki Protestan eyleminin öncüsü oldu.

Bu arada karşıt güçler de vardı. Çok sayıda papaz gelenlerin kendilerini ait hissedeceği bir ortam sağlamaya çalışıyor, kiliseler belli bölgelerin kimliklerini belirliyorlardı. Bu yerel kimlik anlayışı kilise çanlarına yansımakta ve kiliseler düğün, vaftiz ve cenaze törenlerinin yer aldığı merkezlere dönüşmekteydi. Kiliseler aile kavramını temel alan anılara yoğunlaşmıştı. Üstlenilen bu önemli rol on altıncı yüzyıldaki Protestan Reformu'nun yol açtığı parçalanmaya ışık tutmaktadır.

Dahası, hükümet ve daha geniş kapsamlı politik kültür içinde de bazı güçler mevcuttu. Kraliyet yönetiminin entelek-

tüel tutumları, daha sonra tarihçilerin yararlanacağı kayıtların tutulmasını sağladı. *Mappa mundi* ve diğer yapıtların yanı sıra yaklaşık 1375 yıllarındaki İngiltere'yi gösteren Gough Haritası muhtemelen yönetimsel amaçlarla hazırlanmıştı. Bu oldukça yararlı bir karayolları haritasıydı ve toplam uzunluğu 3.000 mili bulan bütün karayollarını gösteriyordu. Bir başka kayıt türüyse zaman ölçümüyle ilgili yaşanan gelişmelerdi. Aziz Albans Başrahibi Wallingford'lu Richard (1327-34) sarkaçlı saate iki bacaklı saat maşasını ekledi. Onun Aziz Albans'ta geliştirdiği saat, aynı zamanda saat başı çalanların ilkiydi.

Giderek artan kumaş ihracatı, ulaşımın gelişmesine, ticarette denge sağlanmasına ve hükümet gelirlerinin artmasına önemli katkı sağladı. Gelişen Parlamento yapısı, politik ve idari bir forum ve araç ortaya koyarak İngiltere'yi bir bütün halinde ele aldı.

İngiltere'de anadilde kültürünün gelişmesine yönelik girişimler, William Langland'ın *Pierce Plowman* (1362-92) ve Geoffrey Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri* (yakl. 1387 ve sonrası) isimli eserlerinde görülebilir. Bir şarap tüccarının oğlu olan Chaucer (yakl. 1343-1400) 1374'te Londra limanında Gümrük Denetçisi ve 1389'da Londra Kulesi'ndeki iskelenin yapımından sorumlu kraliyet bayındırlık memuru olarak çalıştı. İskoçlar da başta John Barbour olmak üzere aynı kalibrede yazarlar çıkarmıştır.

Anadile dönüş Norman İşgali ile gelen Fransız kültürüne bir karşı çıkışı temsil ediyordu. Latincenin, Anglo-Norman dilinin ya da Norman Fransızcasının (İngiltere'deki Fransızca) rolü giderek azalmaktaydı. Resmi dairelerde İngilizcenin benimsenmesi anadilin kullanımını artırdı; örneğin 1356'da Londra'daki mahkemelerde görülen davalar, farklı toplumsal grupların politik eylemlerinin temelinde yatan bir sosyal birlik sağlıyordu. Bu yaklaşım, gerek kralların kötü yönetimi gerekse istenmeyen Kilise uygulamaları gibi kabul görmeyen

durumlarda sivil ve dini otoriteye karşı çıkışta önemli bir rol oynamaktaydı. Lollard hareketi İngilizce İncil'den yanaydı.

1400'de İngiltere'nin ileride önde gelen bir güç ya da siyasi ilerlemelerde bir model olacağı öngörülmemekteydi. Fransa'nın kralla bağlantıları bulunan iki aristokrat fraksiyon arasında bölünmüş olması İngiltere ve İskoçya'daki durumun yararına değildi, aksine kırılganlığı artırmaktaydı. Batı Avrupa ile Asya'nın önde gelen devletleri, özellikle Ming Hanedanı yönetimi altında Çin'deki çatışmalar bu ülkelere giden az sayıdaki Batılı gezgin tarafından kolayca ayırt edilebiliyordu.

3

1400-1750

1400 yılında tahttan indirilen İngiltere kralı II. Richard Pontefract Kalesi'nde öldürüldü. 1746'da Jacobizm (sürgündeki Stuartlar) davasını desteklemek için ayaklanan İskoç ordusu Inverness'in doğusunda yapılan Culloden Muharebesi'nde hükümet güçleri tarafından yok edildi. Birkaç sayfalık bir bölümde içsavaşlardan bahsedebiliriz. Gerçekten de on beşinci yüzyılda İngiltere'deki Gül Savaşları ve İskoçya'daki kraliyet/aristokrasi çatışmaları ve on altıncı yüzyılda İngiltere'de din konusundaki mücadeleler tüm ülkede 1638-52 yılları arasında içsavaşlara yol açtı. Daha sonra yaşanan ve Britanya Ardıllık Savaşı olarak adlandırabileceğimiz savaşın büyük bir bölümü İrlanda ve İskoçya'da yaşandı. Bu çatışma Protestan Monmouth ve Argyll Düklerinin 1685'te II. ve VII. James'i (İngiltere'de II. İskoçya'da VII.) düşürme girişimleri ile başladı. II. Charles'ın gayrimeşru oğlu olan Monmouth dükü taht üzerinde hak iddia etti ama Sedgemoor'da yenik düştü. Son derece farklı aşamalardan geçen savaş, sonunda Culloden'da II. ve VII. James'in torunu Yakışıklı Prens Charlie'nin yani Charles Edward Stuart'ın II. George'un ikinci oğlu olan Cumberland Dükü William tarafından yenilmesiyle sonuçlandı.

Bu çatışmalar siyasi anlatımlarda ön plana çıkabilir zira gelişmelerdeki belirsizliğin altını çizmektedir. Savaşın sonucu, doğası gereği, kaçınılmaz değildir, oysa içsavaş politik bölünmelerin ve çoğu kez kralların niteliksiz ya da en azından şanssız olduğunun göstergesidir. Savaşlar aynı zamanda, Güney İngiltere'nin sık sık işgal edilmesi ve kraliyet yetkilerinin kısıtlanması gibi Britanya tarihinde önemli uzun vadeli olaylarla da bağlantılıdır. Öte yandan, uzun vade terimi kullanmak da sorun yaratır: savaş sırasında yaşanan, özellikle Reformlara karşı ayaklanmalar, on yedinci yüzyıl ortalarındaki içsavaşlar ve 1688-1746 yıllarındaki Britanya Ardıllık Savaşı kısa vadeli olarak tanımlanabilir.

Gerçekten yaşananların üzerinde uzun uzun durmak yerine gerçekleri yadsımak veya "eğer" sözcüğünü kullanmak can sıkıcı olabilir. Bununla beraber, geçmişte olabilecekler bu tarihçenin bir bölümünü oluşturmuştur. Ayrıca, olası sonuçları engelleme azmi iktidar politikasının oluşmasına yardım etmiştir; VIII. Henry (s. 1509-47) döneminde isyanın odak noktasında bulunması muhtemel olan kişilerin tutuklanması ve idam edilmesi, I. Elizabeth döneminde komploları engelleyecek bir casusluk sisteminin oluşturulması, ya da ordu ile ilgili hazırlıkların tamamlanması bu çabanın örnekleridir.

Aynı zamanda daha geniş çaplı bir uluslararası boyutu da dikkate almamız gerekir. Burada yazılacak tarihin hangi ulusları (İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Galler) kapsaması ya da kapsamaması gerektiği konusu üzerinde durmak Avrupa ya da global düzeydeki sorunlarla bağlantı kurmayı engelleyebilir. Avrupa'nın Britanya'daki iki önemli değişimde kesinlikle rolü oldu: Protestan Reformu ve okyanus ötesi ticaret ile sömürgeciliğin gelişmesi. Britanya bu değişimlerin hiçbirinde ön planda değildi. Öte yandan her ikisi de Britanya'nın çıkarları ve kimliği açısından yaşamsal önem taşıyordu ve

yirminci yüzyıl sonlarına dek İngiltere'nin tanımlanmasına yardımcı oldu. Her ne kadar bu tanımlama değişen Britanya açısından büyük oranda geçerliliğini yitirmiş olsa da Reformun ve okyanus ötesi gelişmelerin sonuçları yalnızca Britanya halkının kültürü ve okyanus ötesi bağlantıları çerçevesinde önemini korumaktadır.

Fransa İle Savaş

On altıncı yüzyıldaki bu önemli değişimlerin ışığında on beşinci yüzyılın üstünden hızla geçmek çok kolay olur. Bu bir ekonomik durgunluk, olağanüstü siyasal bölünme, din alanında durağanlık dönemidir; en azından ekonomik ve dinsel değişimler daha sonraki Tudor döneminden daha az yaşanmıştır. On beşinci yüzyılın en önemli olgusu, savaşçı bir prens iken daha sonra kral olan V. Henry'nin (s. 1413-22) özellikle ölümünden sonra büyükbabası III. Edward'ın Fransa tahtı ile ilgili iddiasını canlandırma çabalarının sonuçsuz kalmasıdır. Henry Manş Denizi'nin kendi otoritesini sınırlamasını kabullenemiyordu. Aziz George kültünü benimsemesine ve Shakespeare'in *V. Henry* (1599) adlı tiyatro oyununda tipik bir İngiliz olarak sergilenmesine karşın kral I. William'dan bu yana gelmiş geçmiş tüm seleflerinin izinde Manş Denizi'nin ötesine ulaşan bir ülke hayal etmekteydi. Güç merkezinin, egemenliği altındaki İngiltere adalarından ziyade harekât ve genişleme açısından da çok çekici bir bölge olan Normandiya'da olduğuna inanıyordu. Bu inancının peşinden giderse hem kendisinden beklendiği gibi köklü bir geleneği sürdürmüş olacak hem de, sonuç alırsa, ün kazanacaktı.

Henry gerçekten 25 Ekim 1415'te Agincourt'ta büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta İngiliz ve Gal okçular çok daha üstün Fransız ordusuna büyük kayıplar verdirdiler. Bu zaferden iki yıl sonra Normandiya işgali başladı. Başkent Rouen

1419'da teslim oldu. Aristokratların ihaneti yüzünden zayıf düşmüş ve yenilgiye uğramış olan Fransa kralı VI. Charles kızı Catherine ile Henry'yi evlendirdi ve 1420'deki Troyes Barış Antlaşması ile Henry'yi (ve onun soyundan gelenleri) varisi olarak tanıdı.

V. Henry daha uzun yaşasaydı yeni bir politika oluşturabilirdi ama Fransa'nın tümüne egemen olmak son derece zordu. Anlaşılan o ki, 1422'de muhtemelen dizanteriye yakalanıp öldü ve geride bir yaşında bir varis bıraktı. VI. Henry döneminde (s. 1422-61) İngilizler Calais ve Manş Denizi'ndeki adalar dışındaki her yerden püskürtüldüler. VI. Charles'ın oğlu VII. Charles adına Jan Dark özellikle Orleans'ta Fransızların direnişine ön ayak oldu. Daha sonra İngiliz harekâtının hızı kesildi ve İngilizlerin Fransa ile ilgili davasının baş destekçisi olan Burgonya Dükü John 1435'te Henry'yi kaderine terk etti. Bunun üzerine VII. Charles'ın orduları önce Formigni'de (1450), sonra da Castillon'da (1453) İngilizleri yenerek Normandiya ve Gaskonya'nın kaderini belirledi. Her iki savaşta da Fransız topları önemli bir rol oynadı.

Calais 1558'de Mary tarafından kaybedilinceye dek İngilizlerin egemenliğinde kaldı ama Fransız tahtıyla ilgili iddiadan ancak III. George döneminde vazgeçildi ve Fransızlar Normanların son mirası olan Manş Denizi'ndeki adaları İngiltere Krallığına kaptırdılar.

IV. Edward, VII. Henry ve VIII. Henry dönemlerinde de Fransa'ya saldırılarda bulunuldu, ama bu kralların Fransa'daki emellerine ulaşamaması İngiltere'de milliyetçilik ve hükümet kavramlarının gelişmesinde ve Britanya'nın daha sonra Avrupa'da kendine özgü bir kimlik oluşturmasında yararlı oldu. Aslında Fransa'daki toprakları sahiplenme çabasının uzun vadede başarısız kalması daha sonraki okyanus ötesi tutkuların perde arkasını oluşturdu.

On Beşinci Yüzyıldaki Bölünmeler

Fransa yenilgisi VI. Henry'nin kral olarak zayıf yönlerini su yüzüne çıkardığı gibi bu başarısızlık Lancaster (kraliyet soyu) ve York sarayları arasındaki çatışmalardan kaynaklanan Gül Savaşlarına hız verdi. Bu savaşların temelinde 1450 başlarında yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluk, aristokrat muhalefetten giderek yaygınlaşan yabancılaşma ve Cade Ayaklanması'nda (1450) sergilenen kamu tepkisi yatmaktaydı. Bu ayaklanma halkın daha geniş kapsamlı politik dünyanın bir parçası olduğunu ortaya koymuştu. Törenlerde saygı duruşunda bulunulabilirdi ama çoğu kez uygulamada aynı saygı sergilenmiyordu.

Kent'te başlayan Cade Ayaklanması'nın nedeni belediye yetkililerinin yolsuzlukları ve genel olarak yönetimden duyulan huzursuzluk idi. Sevenoaks'ta kraliyet ordusunu yenilgiye uğratan asiler Londra'yı ele geçirdiler ve sevilmeyen yetkilileri öldürdüler. Bununla beraber 1381'de olduğu gibi krallığın çıkardığı genel af asiler arasındaki dayanışmayı bozdu ve Londra'daki desteğini yitiren Cade daha sonra ele geçirildi. Ayaklanma sırasında VI. Henry kaçmıştı; bu tutumu daha sonra kentte York yanlılarının artmasına yol açtı.

Henry'nin gözdelerine karşı oluşan silahlı muhalefet 1455'te York Dükü Richard ile başlayıp krala en yakın lortlara saldırı şeklinde devam etti. Yerel ve askeri gücün dinamikleri lortların gözdelerini ödüllendirmesi, hizmetinden yararlanması ve her yıl toprak yerine para ile ödeme yapmasını içeren "Hergele Feodalizm"in yaygınlaşması ile değişime uğradı. Bunun sonucunda ortaya hükümdarların sahra ordusu kurmalarında çok önemli rol oynayan, asker toplamaya istekli ve güçlü asiller çıktı. Ast-üst ilişkileri sivil bir çatışmaya yol açmadı ama kral ile soylular arasındaki ya da soyluların kendi aralarındaki bağlantılarda bir kopma olduğu hallerde soyluların güçlerini harekete geçirmesine kolaylık sağlamaktaydı.

Ekonomide yaşanan sıkıntılar bu sorunları daha da derinleştiriyordu. Fransa ile yapılan savaşı desteklemek için yurt dışına gönderilen gümüşteki kayıp, tedavüldeki paraların azalmasına yol açmıştı.

IV. ve V. Henry kendilerine karşı oluşan muhalefeti süratle bastırdılar; IV. Henry Percy ailesinin güçlü çıkarlarıyla başa çıkmayı başararak onların 1403, 1405 ve 1408'deki ayaklanmalarını bozguna uğrattı. V. Henry ise Fransa'ya saldırmak üzere iken planlanan bir komployu engelledi. Öte yandan VI. Henry muhalefeti susturmayı başaramadı. Akıl hastasıydı, krizlerle başa çıkamıyordu ve oğlu ve varisi Edward henüz çocuk yaştaydı. York Dükü ve III. Edward'ın hayatta kalan dördüncü oğlu olan York Dükü Richard 1460'ta taht üstünde hak iddia edince 1450'de yaşanan kriz bir hanedan mücadelesine dönüştü. York Dükü o yıl Wakefield'deki savaşta yenilgiye uğradı ve öldürüldü. Öte yandan onun güçlü oğlu 18 yaşında iktidarı ele geçirip 1461'de IV. Edward olarak tahta geçti. Edward bu başarısını kısa süre sonra Towton'da en az 60.000 kişilik bir orduya karşı verdiği savaşta Lancasterlileri yenerek perçinledi. Bu, şimdiye dek Britanya'da yapılan savaşlarda toplanan en kalabalık orduydu.

IV. Edward 1460 başlarında süregelen Lancaster muhalefetini bastırmayı başardı, bunun bir nedeni Gül Savaşlarının uluslararası rekabetle yakın ilişkisi bulunmasıydı. Fransızların ve Burgonyalıların desteği çok önemliydi. Dolayısıyla Edward 1463'te Fransa kralı XI. Louis ile barış görüşmelerine girişti. Louis Lancasterlileri kendi kaderleri ile baş başa bırakmaya ve İskoçya ile olan Kadim İttifakını sonlandırmaya söz verdi. Bu da İskoçya'nın aynı yıl daha sonra İngiltere ile barış imzalamasına yol açtı. İki taraf da diğerindeki asilere destek vermeyecekti. İskoçya Lancasterlilere yüz çevirdi. Bunun sonucu olarak Lancasterler 1464'te Hedgeley Moor ve Hexham'da yenilgiye uğradılar ve VI. Henry 1465'te esir alındı.

Bununla beraber Warwick Kontu "Nüfuzlu" Richard yetkilerinin alınmasına bozularak kuzeni Edward'dan ayrıldı ve Lancasterlilerin safında yer aldı. Dolayısıyla Edward 1470'te alaşağı edildi ve Fransa Kralı XI. Louis VI. Henry'nin yeniden tahta çıkmasını destekledi.

1471'de bu durum Edward'ın Louis'nin baş düşmanı, Burgonya Dükü Cesur Charles ile işbirliği yapmasına yol açtı. Onun yardımı ile Edward 1471'de Warwick'i Barnet'te ve Lancasterlileri de Tewkesbury'de yenilgiye uğratarak tahtı yeniden ele geçirdi. Bu savaşta Warwick ve VI. Henry'nin oğlu hayatlarını kaybettiler; Henry de Londra Kulesi'nde öldürüldü. IV. Edward 1483'teki ölümüne kadar yönetimini sürdürdü ve çok az direnişle karşılaştı.

Onun yerine V. Edward olarak 12 yaşındaki oğlu tahta geçti, ama hemen akabinde ortadan yok oldu; muhtemelen Londra Kulesi'ndeki kral dairesinde amcası ve ardılı olan III. Richard'ın (s. 1483-85) emriyle öldürüldü. Bu cinayet olasılığı şiddet yanlısı olan Richard'ın adının lekelenmesine neden oldu.

Yönetimde sıklıkla yaşanan bu değişimler bir anarşik ortama yol açtı; örneğin seçkinler meclisi yeniden güç kazandı. Şiddet içeren politikalar gütmeleri hükümdarların ülkelerini iyi yönetmesini genellikle engelliyordu. Aslında Gül Savaşları çeşitli bölgelerde (örneğin Devon'da) soylular arasında yaşanan rekabetin çözüme ulaşmasını sağladı. Stephen dönemindeki (1135-54) içsavaşta olan da buydu.

Bu arada İskoçya'da da ciddi sorunlar yaşanmaktaydı ama içsavaşta yer alan ordular İngiltere'dekilerden daha küçüktü. İskoçya'daki sorun hanedanın iki hizbinin iktidar savaşından ibaret değildi. İskoçyalı hükümdarlar aynı zamanda çevrelerinde İngiltere'dekinden çok daha geniş bölgelere egemen olmaya çalışıyordu. Bu, on ikinci ve on üçüncü yüzyıl sonlarından beri önde gelen bir sorun olmuştu ama İngiltere'ye karşı verilen bağımsızlık savaşlarında Sınırlardaki Douglas

Kontları gibi kodamanlar mal varlıklarını ve güçlerini artırmış ve bu durum krallığın gücünü kısıtlamıştı.

Krallar yeniden yetkilerini artırmak için büyük gayret gösteriyorlardı. I. James (s. 406-37) dağlık bölgede başkaldıran kabile reislerini öldürterek kontrolü yeniden sağlamıştı ama 1429 ve 1431'de çok daha güçlü bir düşman olan Batı Adaları Lordu ile savaşmak zorunda kaldı. Bu Lortluk on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda güçlenmişti. II. James 1452-55 yıllarında Douglas'ların ana kolunu ezmeyi başardı; III. James 1472'de Orkney ve Shetlands'ı, 1476'da Ross'u ele geçirdi ve IV. James 1493'te Adalar Lortluğunu tümüyle yok edip egemenliğini Hebrides'e kadar genişletti.

Gene de krallar zor durumdaydılar. I. James 1437'de bir darbe girişimi sırasında yatak odasında öldürüldü; III. James soylulardan ciddi oranda muhalefet gördü ve yeterli destek sağlayamadan Sauchieburn'deki yenilgisinden hemen sonra öldürüldü. Asiler yönetimi ele geçirdiler ama 1489'da kendileri bir ayaklanmayla karşılaştılar.

İngiltere bu dönemde ekonomik sıkıntılar yüzünden ciddi sorunlar yaşadı. Kara Ölüm'den sonra nüfus artmamış, ekonomide genel bir durgunluk yaşanmış, üstelik 1361-62, 1369 ve 1375'te yeniden veba salgınları baş göstermişti. Bu durgunluk yerel tarım ve endüstri alanlarında da piyasayı küçülttü ve ekonomi daha da kötüye gitti. Nüfustaki azalma sonucu birçok yerleşim yeri terk edildi ya da tenhalaştı; bugün yamaçlardaki otlaklarda hâlâ görülebilen eski saban izleri ekilebilir arazilerin ne kadar büyük kısmının sonradan hayvancılığa ayrıldığını gösteriyor. Çarşı pazarın çoğunda ticaret geriledi, bu da kent yaşamını olumsuz etkiledi. Uzun vadede iklim değişiklikleri yaşandı. Havanın soğuması yüzünden ürün yetiştirme mevsimi kısaldı, dolayısıyla yeterli ürün alınamadı. İklim değişikliğinden en fazla zarar gören İskoçya oldu.

Aynı zamanda, ekonomideki gidişatın çeşitli etkilerinden biri olarak, nüfusta artış olmayınca köylüler çalışma koşulları ile ilgili taleplerini artırdılar, bu arada köle ticareti de azalmıştı; bunun sonucunda tasarruf ilişkilerinde değişiklik ortaya çıktı.

Arazi kiraları nakden ödenir oldu, bu da kırsal ortama para ekonomisinin girmesine yol açtı. Artan ücretler çalışanların kendilerine daha fazla zaman ayırmalarını sağladı: Birahanelerde toplanıp kafa çekmek yaygınlaştı ve kumarı yasaklayan yasalar çıkarmak zorunda kalındı. Hayvancılığın artması toplumun alt kademelerinin et yeme alışkanlığını artırdı.

Bir yandan da kumaş ticaretinin gelişmesi İngiltere'ye önemli bir ekonomik avantaj sağladı. İngiltere ve İskoçya'nın bazı bölümleri, özellikle Doğu Anglia ve İskoçya'nın güneydeki dağlık bölgeler uzun süreden beri yün ihraç merkezleri olarak Benelüks ülkelerindeki önde gelen dokuma endüstrisine hammadde göndermekteydi. On dördüncü yüzyılda Highden'in *Polychronicon* adlı eserinin çevirisinde John Trevisa İngiltere'den söz ederken koyunların "yününün kaliteli olduğunu ... Flandranın bu ülkenin yününü çok beğendiğini" belirtmektedir. Tarıma dayalı bu sanayi öncelikle bu dönemde sentetik kumaşlar olmamasından, ayrıca sınai ürün çeşitlerinin henüz kısıtlı olmasından dolayı büyük önem taşımaktaydı.

On dördüncü ve on beşinci yüzyılda İngiltere kendi üretimini başlatınca yün ihracatından yünlü kumaş dışsatımına geçildi. Bu gelişimin sağladığı refah bugün bile (Suffolk'taki) Lavenham ve Long Melford gibi kasabaların kiliselerinde gözlemlenebilir. Öte yandan Doğu Anglia'daki kazanç Kuzey'deki kadar olmadı; bu arada Lincolnshire Norfolk ve Suffolk yanında önemini yitirdi. 1540'lara gelindiğinde İngiltere'nin kumaş ihracatının yaklaşık yüzde 88'i Londra kanalıyla gerçekleşiyor, bu da başkentin gelirini ve siyasal gücünü artırıyordu.

Kumaş ticareti Saray'ın önemli bir vergi kaynağı oldu, bu da hükümetin gümrük hizmetlerini geliştirmesine ve ticari çıkarları kollayacak politikalar üretmesine yol açtı. Ayrıca kumaş ticareti Benelüks ülkelerinin politikaları ile daha yakından ilgilenilmesini sağladı. Bu sanayi İngiltere'deki içsavaşa yabancı müdahalesinin önünü açan hanedan ve siyaset stratejileri ile yakından ilintiliydi.

Gül Savaşları Yorkçu III. Richard'ın yerine Tudor VII. Henry'nin geçmesiyle (s. 1485-1509) daha da hızlandı. Richard öldürülmüş, Henry 1485'teki Bosworth savaşında muzaffer olmuştu. Tudorların Lancasterlar ile olan bağlantıları dolayısıyla taht üzerinde oldukça zayıf bir iddiaları vardı ama VII. Henry III. Richard'ın soylular tarafından sevilmemesinden ve desteklenmemesinden yararlandı. Aslında Bosworth'de onun saflarını terk edenler çok olmuştu.

Henry gene de Yorkçuların çeşitli komploları ile uğraşmak zorunda kaldı. Bunlardan en önemlisi 1487'de gerçekleşen ve Gül Savaşlarını gerçekten sonuçlandıran Stoke muharebesiyle bastırılan ayaklanma idi. York ordusu görünüşte Warwick Kontu, IV. Edward'ın yeğeni olan VI. Edward adına savaşmaktaydı. Ordunun başındaki şahıs muhtemelen Oxford'lu bir tüccarın oğlu olan Lambert Simnel adında biriydi. Birinci Lincoln dükü olan bir başka yeğen John, ayaklanmada önemli bir rol oynadı. John savaş alanında öldürüldü ve esir alınan Simnel'e saray mutfağında sıradan bir görev verildi.

Bu istila/ayaklanma Lancaster'lı Henry'nin 1399'da II. Richard'a karşı başlattığı kavganın son perdesi oldu. Öte yandan komplolar ve sarayın endişeleri yıllarca devam etti. Büyük huzursuzluk yaşayan VIII. Henry taht üzerinde hak iddia edenleri öldürttü. Bununla birlikte VII. Henry IV. Edward'ın kızı olan York'lu Elizabeth ile evlenerek Tudor'ların taht üzerindeki hakkını perçinlemişti. Bu evlilikle Lancaster soyunu York ile birleştirmiş oluyordu.

İngiltere'de içsavaşın sona ermesi ve İskoçya'da krallığın başına güçlü IV. James'in geçmesi güçlü bir merkezi hükümetin kurulmasına olanak tanıdı. Bu güçlenme çeşitli yeni kurumların oluşturulmasına yol açarken bir yandan da kralın yetkisine odaklanmaktaydı. Soyluların özel ordularının kısıtlanması için kararlı bir adım atıldı ve VII. Henry aynı zamanda insanları iyi davranışlar için ödüllendirme (maddi garantiler) yöntemini uyguladı. 1470'de Lort William Berkeley ile Vikont Lisle arasındaki Nibley Green savaşı İngiltere topraklarında son kişisel çatışma oldu.

Kraliyet yetkileri üzerine odaklanmak saray adaletinin daha etkin olmasını sağlarken aynı zamanda daha önceki yüzyıllardaki uygulamaları yeniden geçerli kıldı; adaletin kraliyet çıkarları için kullanılması birçok kişi tarafından yolsuzluk ve haksızlık olarak yorumlandı. Bu durum, VII. Henry'nin ölümünden sonra bir tepkiye yol açtı. Sevilmeyen iki rahip Sir Richard Empson ve Edmund Dudley idam edildi; bu, yeni kral VIII. Henry'nin (s. 1509-47) zalim fırsatçılığını sergileyen dramatik bir olaydı.

Bununla beraber VIII. Henry döneminde vergileri artırma yöntemi yeniden yürürlüğe kondu. Bunun asıl nedeni onun Fransa ve İskoçya ile giriştiği masraflı savaşlardı. Gerçekten de bu savaşların maliyeti 1525'te halkın büyük tepkisine yol açtı. Kesinlikle hoş karşılanmayan, Dostluk Bağışı adı altında gerçekleştirilen bu vergi artışı, adından da anlaşılacağı gibi, "dönekliğin" yirminci yüzyıl sonlarına özgü bir buluş olmadığını gösteriyordu.

REFORMLAR

Protestan Reformu güçlü bir hükümet oluşturma çabalarını büyük ölçüde etkiledi. Bu, 1510'larda Avrupa'da Alman devletlerinde başlayan bir hareketti. Bunun sonucunda İngiltere'de Kilise belirgin bir etkinliğe ulaştı ama arka planda bek-

lenmedik bir değişiklik olmadı. İngiltere ve İskoçya standart uygulamalarla evrensel olmayı hedefleyen Kilisenin parçası olmayı sürdürdü. Belli azizlerin önemsenmesi ve yerel din adamlarının yöreden seçilmesi gibi birtakım farklar oluştu ama bu Papalığa bağlılığı engellemedi. Dahası, dinsel istismarlara karşın halkın mevcut dinsel töreleri uygulamaları sürdürdüğü yadsınamazdı.

Hem İngiltere hem de İskoçya'nın evrensel Kiliseden ayrılması sonucu Reform doktrin, ayin ve örgütlenme açısından değişikliklere yol açtı. Aynı zamanda İngiltere, İskoçya ve diğer devletlerdeki çoğunluk değişiklikleri kabullenmedi ve farklı yöntemler geliştirdi, bu da dinsel bir çokseslilik yarattı. Bu çokseslilik kralın yetki ve gücünü zorladı, zira dinsel hoşgörü bir zaaf olarak algılanıyordu. Aynı zamanda Kilisede liderliğin Papalık'tan alınması kralın yetkilerinin önemli ölçüde artmasına yol açtı.

İngiltere'de VIII. Henry Kilise üzerindeki denetimini sağlamak için Parlamentoyu kullandı. Başlangıçta Protestanları sapkınlıkla suçlayan Henry Papa'nın, ilk karısı Aragon'lu Katherine'den boşanmasına onay vermemesine, bu evliliği geçersiz kılmamasına çok kızdı. Henry'nin bir kızı vardı (Mary) ama onun gerekli gördüğü, Tudor hanedanının devamını sağlayacak bir erkek çocuğa sahip değildi. Henry erkek çocuğu olmamasının nedeninin aralarındaki ilişkiye rağmen Papa II. Julius'un izni ile erkek kardeşinin dul karısıyla evlenmesi olduğuna inanıyordu. Henry İncil'de bir erkeğin kardeşinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmama emrini giderek daha önemsemeye başladı. Derin bir aşkla bağlandığı Anne Boleyn'in Henry'nin metresi olmayı reddetmesi üzerine Henry onunla evlenmeye karar vermişti ve bu yüzden evliliğinin feshedilmesini istiyordu. Katherine'nin yeğeni olan İmparator V. Charles'ın bu konudaki görüşlerini göz önüne alan Papa boşanma çabalarını geri çevirdi. Bu da Henry'nin önde

gelen bakanı, Kardinal Thomas Wolsey'in 1529'da başbakanlıktan alınmasına yol açtı. Aslında bu olayın tarihsel bir boyutu vardı. Wolsey *praemunire* yani 1351 ve 1363'te Papalığın İngiltere'deki yetkisini kısıtlayan kararlara karşı çıkmakla suçlanıyordu.

1531'de Henry Kilisenin bağımsızlığını daha da kısıtladı. Kralın yetkisinin ilahi bir armağan olduğu, bu yüzden Kilisenin gücüne boyun eğmemesi gerektiği görüşünden etkilenmişti. Sonuç olarak evlilik akdinin bozulması için Papalığın onayına gereksinim olmadığına inanıyordu. Henry'nin bu görüşü, Kilise yetkililerinin istismarlarına karşı çıkan Avam Kamarası tarafından desteklendi.

Sonunda Henry Papalık yasalarını tanımadığını açıkladı. 1533'te çıkarılan (Roma'ya) yasal başvuruları yasaklayan yasa İngiltere'nin kendi hukuku bulunduğunu ilan ediyordu. Bu konuda İskoçya kralı V. James daha da ileri gitti. Henry 1533'te Anne Boleyn ile gizlice evlendi ve kadın o yıl ileride Kraliçe Elizabeth olacak kızını doğurdu. Henry'nin Katherine ile evliliği yeni Canterbury Başpiskoposu Thomas Cranmer tarafından feshedildi. Bu da Anne ile evliliğini tümüyle geçerli kıldı. Prenses Mary evlilik dışı sayıldı. 1534'te çıkarılan Yücelik Yasası ile Henry İngiliz Kilisesinin "Başkanı" ilan edildi ve aynı yıl yürürlüğe giren İhanet Yasası ile bu yetkiye karşı çıkmak yasaklandı. Artık geçerli olan, eylemler değil, inanç birliği idi. Bu yasa çerçevesinde muhaliflerden eski Başbakan Thomas More ve Rochester Piskoposu John Fisher 1535'te idam edildi.

İngiltere'de benimsenen siyaset ve savunma yöntemi o dönemin standartlarına göre milliyetçilik akımını geliştirdi. Bu milliyetçilik akımı yalnızca mevcut kamusal ve dinsel politikalara değil geçmişe de dayanmaktaydı. Öte yandan politikaların da yeniden yorumlanması gerekiyordu. (Roma'ya) Başvuruların Kısıtlanması Yasasından önce "eski tarihçe ve kayıtlarda İngiltere'nin bir imparatorluk olduğu tüm dünya

tarafından kabul edilmiş olup ülke bir imparatorun asaletine ve arazilerine sahip tek bir kral tarafından yönetilmektedir" beyanının bulunduğu ileri sürüldü. Henry'nin bu savı onuncu ve on birinci yüzyıllarda Wessex sarayının tüm İngiltere'ye egemen olma tezine dayanıyordu. Tudor döneminde ulusun geçmişini ele alan eserler ön planla çıktı. John Leland 1544'te Monmouth'lu Geoffrey'ın *Historia Regum Britannaea* (yakl. 1136) adlı eserinde Kral Arthur hakkında yazdıklarını savunurken, geçmişteki zaferler üzerinde durdu. İngiltere tarihi hakkında bilgi toplamak peşinde olan ve 1533'te "Kralın Antikacısı" olarak atanan Leland çok seyahat etmiş ve örneğin *De Viris Illustribus* (Ünlü Adamlar Üzerine) gibi birçok eser yazmışsa da bunların çok azı yayımlanmıştır.

Henry Protestan değildi ve Katolik inancının terk edilmesini istemiyordu; bu, Roma ile ilişkiler sonlandıktan sonra 1539'da Altı Madde Yasasında sapkınlığın kınanmasında kendini belli eder. Bununla beraber Kilisenin başına geçmekte kararlıydı. 1536'daki buyruklar öğretilecek doktrinleri belirledi. Henry İngiliz Kilisesini papalığın zorbalığından kurtardığını iddia ederken belirli bir Hıristiyanlık tipi oluşturdu. En büyük değişiklik mucizelerin ve kutsal emanetlerin reddedilmesiydi. Henry'nin politikasının amacı İngiltere'de İngiliz siyasetine bağlı bir dinsel konum oluşturmaktı. Manastırların ve mabetlerin (kutsal kişilerle ilişkilendirilen ya da onların eşyalarını içeren kutsal yapılar) yıkılması, kamudaki dinsel bağları çok zedeledi ve değişmez bir dinsel sisteme olan inancı yok etti.

Çok geniş arazilere sahip olan manastırlar hükümete büyük gelir sağlamaktaydı. Bunlar 1536 ila 1540 yılları arasında dağıtıldı (sindirildi). Savaş giderleri ve uygulanan baskılar bu arazilerin Krallığın elinde kalmasını ve ek vergilerle gücünü artırmasını, kralların Parlamentodan maddi destek sağlamasını engelledi. Bunun yerine bazı araziler altı yeni kiliseye tahsis

edilirken manastırlara ait topraklar çoğunlukla kralın destekçilerine dağıtıldı ya da yüksek fiyatlarla satıldı.

Mevcut arazi sahiplerinin ve kraliyet yetkililerinin ellerindeki toprakları genişletme olanağı vardı ama manastırların yok edilmesi ve bunu izleyen toprak dağıtımı büyük yıkım ve kargaşaya yol açtı. Manastırlar hac gibi dinsel uygulamaların merkezleriydi; mabetler sadece yağma amacıyla değil, putperestlik sembolü oldukları gerekçesiyle de yıkıldı. Özellikle Canterbury'deki Aziz Thomas (Becket) katedrali Henry'nin yok etmek istediği değerlerin tarihsel bir kanıtı oldu.

Manastır binalarının taşları ve kurşun kısımları çoğunlukla yeni toprak sahiplerinin evlerinin yapımında kullanıldı. Böylece Walsingham Manastırı Püriten Nathaniel Bacon'un yaptırdığı Stiffkey Hall'un taşlarını oluşturdu. Rievaulx (Yorkshire), Bury Aziz Edmunds ve Tintern gibi büyük manastırlar harabeye dönüştü. On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren yıkık manastırlar gezginlerin, sanatçıların ve yazarların gezip görmeye değer buldukları yerler oldu. Manastırların yıkılması Henry'nin iradesinin ve gücünün önemli bir göstergesiydi. Buna karşın kendisi için Eşsiz diye anılan saraylar yaptırdı.

Aynı zamanda bu yıkımlar askeri hazırlık ve savaşlar için harcanan servetin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. 1549'larda Fransa ve İspanya ile yapılan savaşlar olağanüstü pahalıya mal oldu, bu da yüksek vergiler konmasına ve paranın değerinin düşürülmesine yol açtı. Enflasyonla birlikte alınan bu önlemler ciddi ekonomik ve sosyal gerginlikler yaşanmasına neden oldu.

Sosyal toplumların merkezleri olarak manastırlar ve rahibelerin yerleşkeleri önemli eğitsel ve diğer sosyal hizmetleri sağlamaktaydı ve bu işlevler büyük ölçüde sekteye uğramıştı. Bu gereksinimler yeni yatırımlarla karşılanmaya çalışıldı, bu amaçla orta öğretim kurumlarının temelleri atıldı. Ayrıca kamu ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik baskılar 1531,

1536, 1572, 1598 ve 1601'de Tudor Yoksulluk Yasası dâhil yeni yasalar çıkartılmasına yol açtı. Öte yandan bu yasalarla çözüm getirilmeye çalışılan sosyal sorunlar çok daha geniş kapsamlıydı.

Yoksulluk Yasası 2012'deki çağdaş Britanya politikalarının görüşülmesinde yankılandı. 1530'larda Henry'nin önde gelen bakanlarından Thomas Cromwell'i inceleyen romancı Hilary Mantel 1536'da çıkarılan yasaların 2000'lerde muhafazakârlar önderliğinde kurulan koalisyon hükümetinin icraatlarından çok daha ilerici olduğunu öne sürdü. Bu hükümetin ortaçağa, başka bir deyişle Cromwell'den önceki döneme dönüşmekte olduğunu iddia etti. Bu son derece talihsiz bir kıyaslama idi.

Manastırların yıkılışına oluşan tepki 1536'da Henry'nin ciddi bir muhalefetle karşılaşmasına yol açtı. Politikalarının ve özellikle Kiliseye karşı tutumunun yarattığı huzursuzluk ve yeni vergiler uygulanacağı endişesi İngiltere'nin kuzeyinde İnayet Haccı diye bilinen büyük bir ayaklanmayı başlattı. Bu, halkın politik ve dinsel gelişmelerden duyduğu tedirginliği ve ayaklanmanın desteklenmesinde dinin oynadığı rolü ortaya koyuyordu. Ayaklanan hacılar Durham ekibi tarafından getirilen Aziz Cuthbert'in kutsal sancağı altında toplandılar. Hacılar "ülke halkı" ile Kralın meclisindeki "kötü niyetli kişileri" karşı karşıya getirmekteydi: bu, ortaçağdan kalma ama dinsel boyutuyla daha da karmaşık hale gelen bir yaklaşımdı.

Diktatörlüğün yargılanmasında gerçek inanışı kıstas almak dinsel ortamda fikir birliğine ulaşmayı ciddi biçimde engelledi. 1648-42 yılları arasında yaşanan içsavaşlar gibi daha sonraki olaylarda görüldüğü üzere, muhalefet belirli politik gündemleri dile getirmekteydi. Dolayısıyla 1536'da İhanet Yasası, o yıl çıkarılan Ardıllık Yasası (yasa kralın kendi ardılını seçmesine olanak tanıyordu; bu, Henry'nin Katherine'den boşanmasının yasadışı olduğu iddiasını çürütüyordu) ve hükümetin istenmeyen uygulamaları eleştirilmekteydi.

1381'deki Köylü Ayaklanması'nda olduğu gibi kral birtakım sözler vererek gerginliği yumuşattı ama bu sözleri tutmaya asla niyetli olmayan Henry baskıyı artırdı ve yeni ayaklanmalar oldu. Bu, York'ta haksızlıkları giderecek bir Parlamento bulunmadığını ortaya koyuyordu. Dahası İnayet Haccı ne manastırların yıkılmasının ne de azizlere tapınmaya yönelik saldırıların önüne geçebildi. Bunun yerine, asiler şiddetle cezalandırıldı ve fırsattan istifade Henry'nin yakın aile çevresi dışında kalan soyluların çoğu idam edildi. Bu, Henry'nin güvenmediği kişilere karşı geniş çapta uyguladığı şiddetin sergilenmesiydi; kuşkulu ve evhamlı kral yasalarla oynayarak gerçek sorunların üstesinden gelmek için hileye başvurmaya hazırdı.

Aynı zamanda saraydaki muhafazakârlar Henry'nin kuşkularından yararlanarak 1536'da Anne'den kurtulmak için onun eşine sadık olmadığını (olmadığı yalanını) ileri süren kralın önde gelen bakanı Thomas Cromwell'in yanında yer aldılar. Anne idam edildi ve Elizabeth gayrimeşru duruma düştü. Cromwell 1540'ta Henry'nin Anne'in idam edildiği gün evlendiği gözdesi Katherine Howard'ı desteklemeyi reddedince muhafazakârlar bu fırsattan yararlandılar ve bakan idam edildi. Bu arada Katherine de kendisine atılan iftira yüzünden 1542'de idama mahkûm edildi. Öte yandan, Katherine'in genç saray erkânına çok yakın davranmakta olduğu bir gerçekti.

Henry'nin politika ve kuşkuları idamlardan da fazlasına yol açtı. 1536-43 döneminde Londra'ya uzak bölgelerin güvenliği konusunda endişelenen hükümet Galler'le birleşmeyi gündeme getirdi, böylece tüm ülke İngiliz yönetimi, parlamentosu ve adalet sistemi altında toplanmış olacaktı.

Henry döneminde din alanında gerçekleştirilen değişimler psikolojik olarak halka yeni ufuklar açtı. Araf'ın ve ölüler için dua etme uygulamasının sonlandırılması yaşayanlarla ölüler

arasındaki bağları ortadan kaldırdı. Buna karşın 1537'de resmi bir İngiliz İncilinin resmen basılması ve her kilisenin bundan bir tane edinmesi emri, matbaanın otoritesini genişlettiği gibi okurlara ve dinleyicilere kendi kararlarını verme olanağı sağladı ve okur-yazarlığı teşvik etti. Kilisenin devlet tarafından yönetilmesi matbaa denen bu yeni teknoloji ile bağlantılıydı. İncil'in otoriter yapısı 1611 tarihinde basılan Kral James Versiyonu ile daha da pekişti. Matbaa aynı zamanda yöresel dil farklarını da azalttı.

Dinde yapılan değişiklikler Henry'nin üçüncü karısı Jame Seymour'dan olan tek oğlu VI. Edward döneminde (s. 1547-53) daha da ileri gitti. Edward ve bakanları İngiltere'yi Protestanlığa doğru yönlendirdiler. Bu, 1549'da Batı'da Katoliklerin Dua Kitabı Ayaklanması diye bilinen büyük direnişine yol açtı. Edward dokuz yaşında tahta çıktı ve tüm yönetimi boyunca soylular meclisinde sürekli çatışmalar yaşandı. Henry'nin ölümünden sonra başlangıçta ipler Edward'ın amcası, Ülkenin Koruyucusu Somerset Dükü Edward'ın elindeydi. Protestanlığı ve bir yere kadar hükümetin sosyal sorunlara eğilmesini destekliyordu. Özellikle kamu arazilerinin toprak sahipleri tarafından kapatılması son derece eleştirilmekteydi ve Somerset bu toprak sahiplerini destekliyordu. Ancak bu uygulamalar ve yüksek kiralar 1549'da Doğu Anglia'da Kett Ayaklanmasına yol açtı. Sosyal düzene bir tehdit oluşturan bu olay Somerset'in itibarını yitirmesine neden oldu.

Somerset'in yerine geçen, başarılı bir asker ve 1551'de Northumberland Dükü olan Warwick Kontu John Dudley rakibini idam ettirdi ve özellikle 1552 yılında basılan Dua Kitabı ile İngiltere'yi daha da radikal bir Protestanlığa doğru iteledi. Dahası kiliselerin görünümü değiştirildi. İçleri badana edildi ve heykeller ve duvar resimleri kaldırıldı. Bunların kaldırılması çoğu insanın değer verdiği göstermelik törenleri yerle bir etti.

Öte yandan bu yeni düzen Edward'ın sağlığının bozulması ve 1553 yılında ölmesi ile tehlikeye girdi. Henry'nin ilk karısının (Aragon'lu Katherine'nin) dünyaya getirdiği, koyu bir Katolik olan Mary'nin tahta geçme olasılığına karşın Northumberland Lady Jane Grey'in ardıl olmasını destekledi. Lady Jane'in taht üzerindeki iddiası güçlü değildi (VII. Henry'nin ikinci kızından olan torunuydu) ama Protestanlığın ve hükümetin devamını sağlayabilirdi. Dük oğlunu Lady Jane ile evlendirdi. Bununla beraber, Edward ölünce popülerliğini yitirmiş olan Northumberland yerine Mary'ye destek verildi. Son derece kararlı davranan ve halkın desteğini kazanan Mary tahta geçti. Northumberland ve Lady Jane'nin kelleleri uçuruldu.

Öldüğünde çocuğu olmadığı için Mary dönemindeki (s. 1553-58) Katolik hareket sürdürülemedi. Mary aralarında Canterbury Başpiskoposu Thomas Cranmer'in de bulunduğu yaklaşık 300 Protestan'ın yakılması ile ünlendi. Londra, Kent ve Sussex Avrupa anakarasına ve böylece kıta Protestanlığına en yakın kentler ve sarayın gücü ile yetkisinin en fazla odaklandığı yerler olduğundan Protestanlar en fazla burada yakıldılar.

Bu zulümden kaçıp kurtulanlardan biri olan John Foxe 1563'te daha çok *Book of Martyrs* (Şehitler Kitabı) diye bilinen *Acts and Monuments of Matters Most Special and Memorable Happening in the Church* (Kilisenin Unutulmaz ve En Özel Uygulamalarıyla İlgili Eylemler ve Anıtlar) isimli eserini yayımladı. Birçok baskısı yapılan bu dinsel tarihçedeki liste 250 yıldan uzun süre Katoliklerin acımasızlığını ve Protestanların cesur davranışlarını ortaya koyan bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Foxe eserde İngiltere'yi Hıristiyanlığın yayılmasında öncülük yapan ve bu dini Roma'dan gelen misyonerlerin etkisiyle benimsememiş olan bir krallık olarak tanımlıyordu. Bu farklı dinsel kimlik İngilizlerin kendilerini seçilmiş olarak görmelerini pekiştirdi. Böyle bir anlatım milliyetçiliğe karşıt,

ulusallık kavramını dışlayan bir görüş olarak algılanabilir ama uluslararası Katolikliğin gerçek ve acımasız yapısı bu görüşü geçerli kılıyordu. 1571'de katedraller *Şehitler Kitabı*'nın kopyalarını edindiler ve birçok kilise de onları izledi.

Mary'nin dönemi dinselliğin yanı sıra dikkate değer jeopolitik bir özellik taşıyordu. Aragon'lu Katherine'in kızı olarak İspanyol soyundan gelmesi onun Habsburg akrabası İspanya Kralı II. Philip ile evlenmesini sağladı. Bu evlilik Habsburg'un Batı Avrupa'yı ele geçirmek ve Fransızların yayılmasını engellemek planına uygundu. Bununla beraber Fransa ile 1558'de yapılan savaş İngiliz sarayının Yüz Yıl Savaşlarında kazandığı son kale olan Calais'i kaybetmesine yol açtı.

Henry'nin ikinci eşi olan Anne Boleyn'in kızı ve Mary'nin üvey kardeşi olan I. Elizabeth döneminde (s. 1558-1603) Protestanlığın yayılması VI. Edward dönemine kıyasla daha yavaş oldu. Elizabeth piskoposlarının yetkilerinin sürmesine izin verdi. Yüce Başkan yerine daha alçakgönüllü olan İngiltere Kilisesinin Yöneticisi unvanını seçmesi onun kadın olarak konumunu yansıtmaktaydı ve tüm ardılları tarafından benimsendi.

Elizabeth'in dine yaklaşımı 1569'da başarısızlıkla sonuçlanan Katoliklerin Kuzey Ayaklanması ile protesto edildi. Ayaklanma İngiltere'nin kuzeyindeki Katoliklerden geniş destek gördü. Elizabeth 1570'te Papa tarafından aforoz edilip resmen tahttan indirildi. Katolikler Elizabeth'in kuzini ve İskoçya kraliçesi olan Mary'ye odaklandılar. Büyükbabası IV. James VII. Henry'nin kızı Margaret ile 1503'te evlenmiş olduğundan Elizabeth evlenmediği takdirde Mary taht üzerinde ciddi olarak hak iddia edebilirdi.

İskoçya'da kraliçe Mary İskoç Parlamentosunun 1560'da Protestanlarla ilgili olarak onayladığı değişiklikleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu değişiklikler onun 1561'de resmi olarak Edinburgh'a gelişinde Protestan sembolleriyle karşılanması-

na yol açtı. Daha önceki saray-soylu çatışması, yeni koşullar içerse de, tekrar baş gösterdi ve Mary baronlardan oluşan Lortlar Kamarası tarafından engellendi. Baronlar 1567'de onu henüz çocuk olan oğlu VI. James lehine tahttan inmeye zorladılar. Kraliçe İngiltere'ye kaçtı ve orada hapse atıldı. Elizabeth'e karşı düzenlenen komplolara karıştığı için 1587'de kafası kesilerek idam edildi.

Mary'nin 1567'de tahttan indirilmesi ile Protestan İngiltere'nin kuzeyde Katolik bir komşuya sahip olma tehlikesi ortadan kalktı. Bunun yerine, aralarındaki önemli farklılıklara karşın, İngiltere ile İskoçya arasında Protestan bir dostluk ve işbirliği havası oluştu. Bu on yedinci yüzyılda daha önemli ittifaklara yol açacaktı. Aynı zamanda bu, İngiltere'nin öteden beri gündeminde olan ve 1540'larda ivme kazanan ama askeri sorunlar, İskoç politikalarının değişmezliği ve Fransızların müdahalesi yüzünden başarısızlığa uğrayan İskoçya'ya egemen olmak çabalarına da tamamen ters düşmekteydi.

Elizabeth döneminde uygulanan stratejide önemli bir değişiklik yapılarak ülkeyi yönetmeye kalkışmak yerine Edinburgh'da dost (yani Protestan) bir hükümet oluşmasına karar verildi. Bu amaçla İngiltere Elizabeth döneminde dört kez İskoçya'ya sefer düzenledi ama bunlar Forth Firth'in ötesine geçmeye kalkışmadı. 1560'ta Lortlar Kamarasının Fransız naibi devirmesi, İngiliz ordusunun, daha da önemlisi deniz kuvvetlerinin katılımı olmaksızın gerçekleştirilemezdi. Dahası karışıklıklar çıktığında Kuzey İngiltere'de büyük ordular toplanıyor ve İskoçya'da düzeni sağlamaya yardımcı oluyordu.

ELIZABETH'İN İNGİLTERE'Sİ

1588'de İngiltere çok daha kesin bir tehditle karşılaştı. İspanyollar egemenlikleri altındaki Hollanda'da (bugünkü Belçika) Armada adıyla oluşturdukları büyük bir donanmayı İngiltere'ye saldırmak amacıyla Manş Denizi'nden geçirdiler. Daha küçük

olmakla birlikte manevra yeteneği daha fazla olan İngiliz donanması İspanyollar Manş'ı geçerken Calais açıklarında Armada'nın önünü kesti. Muharebe sırasında İngiliz kundak gemileri İspanyolların çok sayıda gemi kaybetmesine neden oldu. İspanyollar istiladan vazgeçtiler. Armada Britanya Adalarından geri dönerken fırtınalar yüzünden yine çok sayıda gemisini yitirdi.

Bu zafer İngiliz kimliğinde önemli bir rol oynadı. İspanyol deniz kuvvetlerinde yaşanan sorunlar, şans ve elverişli rüzgârlar ve İngiliz donanmasının kahramanlığı ve üstün savaş yeteneği sayesinde bu zafer Tanrının lütfu olarak görüldü. Kazanılan zafer İngiltere'de Protestanlığın kutsal olduğu inancını arttırdı. Bu inanç 1688'de daha sonra III. William olarak tahta geçen Orange'lı William'ın II. James'i alaşağı etmesine yardımcı olan "Protestan Rüzgârı" ile daha da perçinlendi. Bize Elizabeth rejiminin hayatta kalma şansının az olduğunu gösteren olaylar çağdaşları tarafından Tanrının sarsılmaz inayeti olarak yorumlanmaktaydı.

Hem ulusal hem de uluslararası alanlarda yaşadığı ciddi sorunlara karşın Elizabeth uzun süren saltanatı boyunca kontrolü elde tutmayı başardı. İngiltere'de yaşanan sosyal çalkantılar Fransa (Fransa'daki Dinsel Savaşlar), İrlanda ya da kısa süreli olarak İskoçya'da yaşananlarla kıyaslanamazdı. Aksine, Elizabeth döneminde istikrar saltanatın uzun sürmesi sayesinde sağlandı. Yetişkinlik yıllarını istikrarsızlık döneminde yaşamış olan insanlar yavaş yavaş ölerek yerlerini yeni bir kuşağa bıraktığı için bu istikrar özellikle dinsel alanda etkili oldu. Nüfusun büyük bir yüzdesi Protestan Hıristiyanlık eğitimi almış, daha az bir kesimi ise Katolikliğin sorunsuz ortamında yaşamıştı. Elizabeth insanların vicdanlarını sorgulamayan ilk liderdi. Onun tek arzusu insanların uyum içinde yaşamasını sağlamaktı. Dahası yeni dinsel kavram İngiliz vatanseverliği ile bağlantılı görülüyordu ve bu kişiliğin tanımlanmasına yardımcı oluyordu; aynı süreç İskoçya'da da yaşandı. Günümüzdeki laik İngiltere'de Saray ile Kilise ara-

sında sürekli bir bağlantı kurma çabasını anlamak güç olabilir ama bu yöntem Reformların kök salmasına yol açtı.

1585'ten itibaren özellikle İspanyolların Hollanda'daki (Protestan) ayaklanmayı bastırmasını engellemek amacıyla başlatılan savaş 1604'e kadar sürdü. Her ne kadar İspanyolların İngilizlerin İrlanda'yı denetlemesini engellemek amacıyla ayaklanmaları destekleme çabaları ve ayaklanmalar başarısız olduysa da İspanya bir zafer elde edemedi. Dahası, savaşın getirdiği maddi yük 1590'larda zirveye ulaştı, ciddi politik sıkıntılara yol açtı ve parlamentoda büyük bir muhalefet oluşmasına neden oldu. Bu muhalefet önemliydi. VIII. Henry'nin kendi kraliyet ve anayasal haklarını geçerli kılmak için Parlamentoyu kullanma yöntemine bu dönemde daha sık başvuruldu. Henry'nin isteklerine karşın ve VI. Edward'ın azınlıkta kalmasından dolayı Parlamentonun yönetilmesi giderek daha önemli bir sorun oluşturdu. Saray Parlamentoda iktidarın gücünü temsil ederken parlamenter yasama daha yaygınlaştı.

1590'larda yaşanan politik sorunların özellikle din ve tahta geçişle ilgili başka boyutları da vardı. Kilise düzeyinde gelişen Püritenlik eğilimi daha katı Calvinistik bir örgütlenme ve teolojiyi sağlayacak daha radikal Kilise reformları istiyordu. Dile getirilen tedirginlik rahiplerin rolü ve din adamlarının tören giysileri üzerinde odaklanıyordu. Aynı zamanda politik ve dinsel sistem ve ardılların Protestan olması beklentisi Katolikler için küfür mahiyetindeydi; aralarından bazıları Kraliçeyi öldürmek için komplo kurmaktaydılar. Kraliçenin rolü çok önemseniyordu; bu da Essex'in İkinci Kontu olan ve sarayın gözünden düşen Robert'ın durumunu sağlamlaştırmak için neden kraliçeyi esir almayı tasarladığını açıklıyor. Başarısız girişimi onun 1601'de idam edilmesine yol açtı.

Böyle istikrarsızlıklar o dönemde yazılan oyunların arka planını oluşturdu. Bu öyle bir dönemdi ki, kamusal politikalar güdülüyor, bu politikalar Saray ile Parlamentonun faali-

yetlerine yansıyor ve daha gelişmiş bir kamusal kültür hüküm sürüyordu. Halkın tiyatroya olan ilgisi dönemin doruk noktalarından biriydi. İskoçya'da tiyatro Sir David Lindsay ve diğerlerinin eserleri ile gelişti ama genellikle Sarayda sergilendi. İngiltere'de ise aksine kamunun ilgisi ve ticari piyasanın gereksinim ve olanakları ön plana çıktı. İngiltere'de ilk kez belli bir amaçla inşa edilen Theatre'ın 1576'da, Curtain'ın 1577'de ve Globe Theatre'ın 1599'da Londra'da açılışı yapıldı. Reformlar sırasında ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar azalmış, tiyatro için yeni fırsatlar oluşmuştu. William Shakespeare'in oyunları gelişmekte olan ulus devletin beklenti ve gerilimlerini dile getiriyor, kullanılan sözcükler ve deyimler dile önemli katkıda bulunuyordu.

İNGİLİZ TOPLUMU

Bu toplumun nitelikleri neydi? Çağdaş televizyon ve film uyarlamalarını izlerken toplumun bizimkinden küçük olduğunu varsaymak çok kolay. Oysa özellikle yaşam deneyimi ve demografik beklentiler açısından hiç de öyle değildi. 1500-1650 yılları arasında önemli bir büyüme gerçekleşmiş, İngiltere'de nüfus 2,5 milyondan yaklaşık 5 milyona, İskoçya'da ise yaklaşık 1 milyona ulaşmıştı ve nüfus artışı aynı hızla sürmekteydi. İngiltere'de 1660 ve 1690'da nüfusta muhtemelen bağırsak ve mide hastalıkları nedeniyle bir düşüş olmuş, aynı şey 1690'larda İskoçya'da yaşanmıştı. Birçok bölgede 1696-99, 1727-30 ve 1741-42'deki yüksek ölüm oranları bu dönemlerde nüfus artışını engelledi. Bu krizlere karşın doğumdan sonra ortalama ömür önemli ölçüde yükseldi; 1680'lerde ortalama ömür yaklaşık 30 yıl iken 1750'lerde 42'ye ulaştı. 1801'e kadar resmi bir nüfus sayımı yapılmadı ama İngiltere ve Galler'in nüfusu 1666'da 5,07 milyon, 1751'de ise 6,2 milyona ulaşmış olabilir. Daha sonra demografik sistem değiştikçe İngiltere ve Galler'de nüfus hızla çoğalarak 1801'de 8,66 milyona ulaştı.

İngiltere Britanya Adaları'nda demografik olarak bugünkü kadar olmasa bile egemendi. 1689'da İngiltere'de nüfus yaklaşık 4,9 milyon; İrlanda'da yaklaşık 2 milyon, İskoçya'da yaklaşık 1,2 milyon ve Galler'de yaklaşık 0,3 milyondu. Nüfusun büyük bir kesimi köylerde, küçük yerleşim birimlerinde ve çiftliklerde yaşamaktaydı ama kasaba ve kentlerde yaşayanların yüzdesi giderek artmaktaydı.

Tarımın başrolde olması nüfusun çoğunluğunun İngiltere'nin güneydoğu ve doğusundaki verimli topraklarda, Galler'in güneyindeki bereketli ovalarda (örneğin Glamorgan Vadisi'nde) ve İskoçya'nın ortasındaki düzlüklerde yerleşime yol açmıştı. Öte yandan, tarımın başrolde olması bugünkünden daha yoğun bir nüfusun ekime daha az elverişli ama toprakla geçim sağlanması mümkün olan yerlerde yaşadığı anlamına geliyordu. Örneğin bu, yaylalardaki otlaklar için geçerliydi. Kırsal kesimdeki göçler ev içi üretim sanayiini destekleyen kilise bölgelerine yöneliyordu. Buralarda ortak toprak sahipliği büyük önem taşıyor, artan nüfusa bir çözüm oluşturuyordu. Gene de İngiltere'nin tümünde yerel açıdan yaşanan önemli farklılıklar yöresel faaliyetlerden kaynaklanan ve uygulanan ulusal bir demografik rejimi yansıtmaktaydı.

Nüfus ile hane yapısı arasındaki ilişki çağdaş İngiltere'dekinden çok farklıydı. Arada bir görülen iki eşlilik, eşlerin satışı ve soyluların boşanmaları dışında evlilik feshedilemiyordu. Dolayısıyla bir evlilik ancak eşlerden biri öldüğünde ya da toplum dışı kalmayı gerektiren bir terk edişle sonlanabiliyordu. Evlilik cinsel yaşamın, üremenin ve çocuk yetiştirmenin de merkezini oluşturuyordu; bu, çağdaş İngiltere'de büyük çapta değişime uğramış bir kavramdır. Çoğunlukla evlendikten sonra çocuk yapılıyordu. Yeterli doğum kontrolünün bulunmadığı ve kürtajın ne güvenli ne de yasal olduğu bir dönemde yasadışı doğum sayısı çok düşüktü.

Çağdaş İngiltere'nin aksine, insanların çoğu asla cinsel ilişki kurmuyor, kuranların bir kısmı ise geçici ilişkiler peşinde oluyor, bu da fahişeliğin artmasına yol açıyordu. Birçok kadın ve erkek hiç evlenmiyordu ve evlilikler genellikle ileri yaşlarda yapılıyordu. On yedinci yüzyıl sonunda İngiliz erkekleri ortalama 28, kadınlar da yaklaşık 27 yaşında evlenmekteydiler. Dolayısıyla doğum da ergenlikten en az on yıl sonra gerçekleşmekteydi ve ergenlik de çağdaş İngiltere'den daha geç yaşanıyordu.

Yasalar ve gelenekler babaları ve kocaları yetkili kılmaktaydı. Bununla beraber uygulamada bu yetkinin sınırlarını aile yaşamı, kişilik, bir sorunla başa çıkmak isteyen aile fertlerinin işbirliği belirliyordu. Sosyal politikalar aynı zamanda hiyerarşikti. Bu, Francis Beaumont'un *The Knight of the Burning Pestle* (Alevli Havaneli Şövalyesi) (1607) isimli oyunundaki gibi komik olaylara yol açabiliyordu. Bu oyunda Jasper adındaki çırak tüccar olan patronunun kızı Luce ile başka bir talibi yeğleyen ustasının onayını almadan evlenir. Ebeveyni Luce'u yakalayıp hapseder. Jasper ölü taklidi yapar ve bir tabut içinde eve getirilir. Hayalet gibi davranarak ustasını korkutur ve onun onayını alır. Thomas Dekker'in *Shoemaker's Holiday* (Ayakkabıcının Tatili) (1588) isimli güldürüsünde bir soylu, ayakkabıcının kızının gönlünü kazanmak için ayakkabıcı rolüne girer.

Gerçekler genelde çok daha iç karartıcıydı. Thomas Middleton ve Thomas Dekker'in *The Roaring Girl* (Kükreyen Kız) (1610) isimli eserine benzer oyunlarda sık sık ebeveyninin ya da vasisinin merhametine muhtaç olan genç âşıkların dramı dile getiriliyordu. Burada hem statü hem de otorite söz konusuydu. Philip Massinger'in *A New Way to Pay Old Debts* (Eski Borçları Ödemenin Yeni Bir Yolu) (yakl. 1622) isimli eserinde karaktersiz Sir Giles Overreach evlilikte sosyal avantaj hesapları yapmaktadır ve başarısızlığa uğrayınca aklını kaçırır.

Bu arada hastalıklara karşı korunma yetersiz kalmaya devam etti; bu yalnızca tıp bilgisinin yetersiz olmasından kaynaklanmıyordu. Bugünkü gibi her şeyin tıbbi bir tedavisi olduğu düşünülmüyordu. Bunun yerine insanlar kocakarı ilaçlarından ve dualardan medet umuyorlardı. Günümüzde tıpta bütünsel yaklaşımlar ve ilaç niyetine başka maddelerin kullanımı bu tedavilerin hiç de yararsız olmadığını ortaya koyuyor. Aslında bugün bunların etkin olmasa bile uygunluğuna olan inanç göz önüne alınırsa muhtemelen bayağı yararı da görülmekteydi.

Çeşitli tedavi yöntemlerinde, özellikle en ciddi hastalıklardan biri olan çiçek hastalığının önlenmesinde önemli adımlar atılmıştı. Çiçek hastalığının kurbanlarından biri 1684'te Kraliçe Mary oldu. 1665'ten sonra yalnızca Londra'da neredeyse 100.000 insanın ölümüne yol açan Büyük Veba Salgını baş gösterdiğinde hıyarcıklı veba çiçekten de daha fazla korkulan hastalık oldu. Çiçek mikrobu havayla yayıldığı için kentleşme ve nüfus artışı bu hastalığa karşı kırılganlığı körüklüyor, sağ kurtulanlar hastalığın izlerini taşıyorlardı. Başlıca kent merkezlerinde bu hastalık bölgesel bir salgına dönüştü ve özellikle bebekler ile çocukların ölümüne yol açtı.

Birçok hastalık gibi çiçek de belli ortamlarda baş gösteriyordu. Yoksullar zenginlere oranla daha yoğun bir nüfusa sahipti. Üstelik çiçek mikropları bir yıla kadar yaşayabiliyor, giysilerden ve çarşaflardan bulaşabiliyordu. Yoksullar çiçek hastalığından ölenin giysi ve yatak takımlarını imha edebilecek maddi güce sahip olmadıklarından, hastalıktan daha fazla etkilenmekteydiler.

Başlangıçta aşı (inokülasyon) sadece ağır vakalarda son çare olarak başvurulan etkisiz bir yöntemdi. Bununla beraber yaklaşık 1768'den itibaren mikrobun mümkün olduğu kadar az dozda verilmesini öngören Sutton yöntemi uygulanmaya başlandı. Daha güvenli vaksinasyon yöntemiyle yapılan aşı

ancak 1706'da uygulanmaya başlandı ve çiçek hastalığının potansiyel yayılma alanını kısıtladı.

Diğer ciddi sorunlarla başa çıkmakta aynı başarıya ulaşılamadı. Bunlar arasında bağırsak hastalıkları gibi iyi bir tıbbi tedavi gören sağlıklı Batılılar için artık ölümcül olmayanlar bulunuyordu. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda tifo, tifüs, grip, kolera, dizanteri, suçiçeği, kızamık, kızıl ve frengi çok ciddi sorunlardı. Dolaşım ve uluslararası ticaret bu salgınların yayılmasını kolaylaştırdı ama bazılarında mikropla tanışma insanların direncini artırdı. Bugün tedavi edilebilen ya da engellenebilen başka durumlar sağlığı etkiliyordu. Özellikle 1590'larda, kötü beslenme gelişmeyi önlüyor, enerji düzeyini düşürüyor ve bağışıklığı zayıflatıyordu. Yanlış beslenme bağırsak parazitlerine, sarılığa ve zehirlenmelere yol açıyordu. Ağrıları kesmek için yalnızca alkol ve afyon kullanılmaktaydı ve düşük fiyatlı afyon ruhu her derde deva ve standart ilaçların temel maddesi idi.

Sağlık hizmetleri için bir sistem oluşturulmamıştı. Deneyimli doktor sayısı azdı ve genellikle kentlerde yaşıyor, yüksek ücret talep ediyorlardı. Dağlama ya da cıva kullanımı gibi tıbbi müdahaleler yetersiz kalmakta ve çoğu kez çok ıstıraplı ve riskli olmaktaydı. Ameliyat ilkel yöntemlerle ve uyuşturucu kullanmadan yapılıyordu.

Dahası, ciddi evrensel sorunlar yaşanıyordu. Birçok sınai uygulama çalışanların dışında kalanlar için de bir tehlike oluşturmaktaydı. Deri işleme ve tabaklama su kaynaklarını kirletirken tuğla ve kiremit ocakları ortalığı dumana boğuyordu. Bazı sanayi faaliyetlerine, örneğin suların sanayi tesisleri tarafından kirletilmesine bazı yasaklar getiriliyordu ama sistematik bir denetim ya da ıslah girişimlerinde bulunulmuyordu. On sekizinci yüzyıl ortalarına kadar giysileri yıkarken büyük çapta idrar kullanılmaktaydı.

Yaşam koşulları da önde gelen bir sorundu. Evlerin kalabalık oluşu, özellikle yatakların paylaşımı, öncelikle solunum yoluyla bulaşan hastalıkların yayılmasına neden oluyordu. Evler soğuk ve nemliydi ve giysilerin kurutulması çok zordu. Bu da giysilerin daha ender yıkanmasına ve rutubetten korunmak için üst üste giyilmesine yol açıyordu. Genellikle dışarıda çalışan ya da at üstünde seyahat edenler kötü hava koşullarına maruz kalmaktaydılar. Çağdaş standartlarla karşılaştırıldığında nefesler, dişler ve deri tiksindirici; evler son derece kötü kokuyor olmalıydı.

İnsanlar ayrıca yangınlara karşı korumasızdı; bunun en belirgin örneği 1666'da Londra'da başlayan Büyük Yangının dört gün sürmesiydi. Ahşap ve saz damlar kolayca alev alabiliyordu ve yangın söndürme araçları çok kısıtlıydı. Devon'daki Tiverton kentinde 1726, 1730 ve özellikle 1731'de büyük yangınlar yaşandı. Sonuncusundan sonra Parlamentoda bundan böyle tüm damların kurşun, kayrak ya da kiremitten yapılmasını öngören bir yasa onaylandı; bu arada Devon'daki diğer kentlerden Crediton'da 1743'te 460 ev kül oldu ve Haniton 1747 ve 1765'te yaşadığı yangınlardan sonra yeniden inşa edildi.

İnsanlar aynı zamanda hayvanlar âlemine karşı büyük bir savaş vermekteydi. Ölüme yol açabilen hayvanlar (ayılar ve kurtlar) çoktan yok edilmişti. Bununla beraber tilkiler çiftliklere saldırıyor; köpeklerde görülen kuduz hastalığı sorun oluşturuyordu; bir başka sorun da farelerdi; tahtakuruları, bitler, pireler ve tenyalar gerçek ve çok yaygın felaketlerdi.

O dönemdeki kokuşmuşluk ve kirliliği göz önünde canlandırmak çok zor. Havalandırma çok yetersizdi, su giderleri tıkanıyordu. İnsanlar hayvanların ve gübre yığınlarının yakınında yaşıyorlardı, bu da sağlıklarını bozuyordu. Binaların yakınında saklanan gübre çok tehlikeliydi ve su kaynaklarını kirletebilirdi. Boşaltılmayan lağımlardan ve hayvan kafesle-

rinden gelen atık sular sokaklara ve genellikle geçirgen duvarlardan evlere yayılıyordu. Açıkta toprağa kazılmış delikleriyle lağımlar evlerin yanında ve yatak odalarının altında yer almaktaydı; öte yandan yoksulların yaşam koşulları çok kötüydü ama hastalıklar pek sınıf farkı da gözetmiyordu. "Hoş, şişman, boğazına düşkün İngiliz Lordu" olarak tanımlanan Beşinci Plymouth Kontu (1751-99) "çok kötü durumdaydı; neredeyse tamamen kördü ve bacakları o kadar şişmişti ki su toplandığı sanılıyordu." Yerine geçecek olan oğlunun yaşamı daha da kısa oldu (1789-1833). Kötü beslenme hastalığa ve felaketlere karşı direnci kırmıştı. Meyve ve sebzeler hem her mevsim bulunmuyordu hem de çok pahalıydı.

Yoksullara gelince işsizliğin ve eksik istihdamın oluşturduğu sorunlar göz önüne alınmıyor, bu zorlukların insanların kendilerinden kaynaklandığı, dolayısıyla cezalarını çekmeleri gerektiği düşünülüyordu. İnsanların bakılması söz konusu olduğunda bunu hak edenle etmeyen arasında ayırım yapmak olağandı. Bu dinsel-manevi ilke yaş, sağlık ve cinsiyet gözetilerek uygulanılıyor, iş ya da gelir sahibi olmak üzerinde durulmuyordu. Dolayısıyla, hastalar, yaşlılar, gençler ve çocuklu kadınlar yardım görürken düşük ücretli ya da işsiz olan, gücü kuvveti yerinde olanlar bu yardımın dışında tutuluyordu.

Aynı zamanda birçok alanda hükümet uygulamaları herkesin yararına olmayı amaçlıyordu. Örneğin, hububat piyasasına müdahalede bulunulmuş ve İngiltere'de bu piyasa 1586'da basılan Sipariş Kitabı ile düzene sokulmuştu. Hububat sıkıntısı olasılığı karşısında (böyle bir şeyin olması kamu düzenine ciddi bir tehdit oluştururdu) Sulh Yargıçları yedek hububat stokunu belirlemek ve piyasaya sürülmesini sağlamak zorundaydılar. Dağıtım ve tahsislere neden sonuç açısından odaklanmak için bilgi edinilmesi gerekiyordu.

VI. ve I. James

Parlamentonun üstlendiği rol ile ilgili yaşanan gerginlik, İskoçya'da VI. James olarak tahta geçen (s. 1567-1626) İngiltere kralı I. James döneminde önemli sorunlara yol açtı. 1605'te James'e karşı düzenlenen ve Parlamentoyu Westminster'daki bir toplantısı sırasında havaya uçurma planı olan Katolik Barut Komplosu yaşanan sorunların bir örneğiydi.

Bu başarısız komplonun yıldönümünden önce Protestanlar o yıl azizler gününü kutladılar. Bu kutlama, İspanya ile yapılan savaş (1585-1604) ulusal bilinci güçlendirdiği ve ulusal tarihe yeniden odaklanmaya yol açtığı için Elizabeth döneminde erkene alınmıştı. Ülkenin geçmişi birçok eserde ve özellikle Raphael Holinshed'in *Chronicles* (1577) isimli kitabında ele alındı. John Speed'in hazırladıkları gibi haritaların basımı ülkeye yeni bir imaj kazandırdı.

Dahası, İspanya ile savaş Britanya'nın daha evrensel, özellikle Atlantik ötesi bir rol üstlenmesini gerekli ve kaçınılmaz kıldı. Protestanlık yaygınlaştıkça onun yakın geçmişini anımsatan yeni ulusal kutlama günlerinin sayısı da arttı. Her yıl 17 Kasım'da kilise çanları Elizabeth'in 1558'de tahta geçişini ve dolayısıyla Katolik yönetimin sonlanmasını kutlamak için çalınmaktaydı. Armada'nın yenilgisi de bir başka kutlamaya yol açtı.

I. James Protestan olmasına karşın hakkında kahramanlık öyküleri oluşturmak zordu. Daha VI. James olarak İskoçya'yı yönetirken zayıf bir kral olması yüzünden yaşanan olaylar ve girişimlerle başa çıkmakta zorlanan VI. James'in Tudor-Stuart hanedanıyla bağlantısı vardı. VII. Henry'nın kızı Margaret'in IV. James ile evlenmesi ve VIII. Henri'nin üç yasal evladının çocukları bulunmayışı sonucu tahta geçmişti. James 1603'te taht üzerinde hak iddia etmek için güneye gitti; bunu umduğundan daha kolay gerçekleştirdi ve İskoçya'ya tek bir ziyaret dışında hep İngiltere'de kaldı. Bu yüzden İskoçya'da

lortlar arasındaki kavgalardan ve onların saraya karşı direnişlerinden İskoç seleflerine oranla daha az etkilendi.

Bununla beraber, İskoçya Krallık Konseyi tarafından yönetilen bağımsız bir devlet olmayı sürdürdü. Her ne kadar James İngiltere ile İskoçya arasında bir "sevgi birliği" ya da en azından yönetsel ve ekonomik bir birlik oluşturmayı umduysa da bu birlik bireysel düzeyde kaldı. İngiltere böyle bir birliğin yasal ve anayasal sonuçlarından endişe ediyordu ve Westminster Parlamentosu parlamenter ya da yasal bir birliğe karşı çıktı.

Hem İskoçya'nın hem de İngiltere'nin hükümdarı olarak James karizmatik değildi ve çevresine saygı ya da sevgi aşılamakta zorlandı. Oluşturduğu politikalar güven vermiyordu ve bir yandan da borçların artmasını engelleyemiyordu. Bununla beraber, İskoçya'daki bölünmelerde yaptığı gibi, İngiliz parlamentosunu ve dinsel politikaları yönlendirmekte bir oranda başarılı oldu. İngiltere ve İskoçya'da 1610'larda ve 1620'lerin başlarında Fransa ve Kutsal Roma İmparatorluğu'ndakine benzer denetim zaafı ya da istikrarsızlık yaşanmadı. Dahası, İrlanda'da İngiliz yasa ve gelenekleri geçerli kılındı ve Ulster'in büyük bir kısmına el konuldu. Buraya çok sayıda İskoç yerleştirildi.

İki ülkenin 1603'te aynı tahttan yönetilmeye başlanması ile daha önce denetimi çok zor olan İngiltere-İskoçya sınırı askerden arındırıldı. Kamu görevlilerinin yetkilerinin artırılmasına gidildi, bunun izleri özellikle İngiltere'deki kalelerin bakımsız hallerinde görülebiliyordu.

Gene de hem Elizabeth hem de James döneminde birçok soylu kendi askeri gücüne sahipti. Büyük toprak sahiplerinin (ordu birliklerini donatmakta kullanılan) uzun mızrak, baltalı kargı gibi geleneksel silahların yanı sıra tüfek ve top gibi yeni ve etkili silahları da bulundurdukları silah depoları vardı: Elizabeth'in gözdesi, 1510'da idam edilen Dudley'in torunu ve

1553'te idam edilen Northumberland'ın oğlu, Birinci Leicester Kontu (yakl. 1532-99) Robert'ın Kenilworth Kalesi'ndeki silah deposunda çok sayıda top bulundu. Lord Norreys gibi sıradan bir soylunun bile Berkshire'daki sarayında toplar vardı. Birçok soylu için silahlı yandaşlara sahip olmak soyluluğun temel koşullarından biriydi ve on yedinci yüzyıl başlarında mevcut ilişkilerden yararlanarak asker toplama yöntemi sürdürüldü. Bununla beraber, James döneminde askeri güçte ciddi bir azalma oldu; 1610'larda İspanya ve Fransa ile savaşa girildiğinde bunun büyük zararı görüldü, aynı zamanda bu durum I. Charles'ın İskoçya'daki ayaklanmayı bastırmasını engelledi.

I. Charles ve İçsavaş

James'in Büyük Britanya olarak tanımladığı İskoçya ile İngiltere'nin kişisel düzeydeki birliği I. Charles'ın (s. 1625-49) güttüğü politikalar yüzünden bozuldu. Sağduyu, esneklik ve pragmatizmden yoksun olan Charles kaypak ve güvenilmez biriydi. Kraliyette düzen ve saygınlık gereğine inanan Charles itirazlara karşı anlayışsız ve küstah bir tutum sergiledi. Olağanüstü mali istekleri, özellikle Gemi Harcı ve kripto Katolik politikaları İngiltere'de kendisine olan desteği azalttı ama asıl kriz İskoçya'da yaşandı. Orada Charles'ın dinsel alanda, bir değişim peşinde olması, özellikle piskoposlukların güçlenmesini ve törenlerle ilgili yeni bir sistem oluşturmak istemesi, İskoçların eleştirilerine saldırgan tavrı Piskoposlar Ayaklanması'na (1639-40) yol açtı. İçsavaşı başlatan bu ayaklanma tüm karmaşa dönemine damgasını vurdu: Charles duruma yeterince hâkim olamadı ve yenilgiye uğradı; savaşta din önemli bir rol oynadı ve ayaklanma kendi aralarında da bölünmüş olan Britanya Adalarına kadar yayıldı.

Bu kriz üzerine Charles İngiltere'de Parlamentoya başvurdu ama 1629'dan beri Parlamentoyu kale almadan sürdürdü-

ğü "Kişisel Yönetimi" bir sürü huzursuzluğa yol açmış, onun niyetleriyle ilgili kuşkular oluşturmuştu. Politik sistemi yeniden rayına oturmak isteyen öfkeli ve umutsuz Parlamento Charles'ın bakanlarını ve politikalarını hedef aldı. Charles en istenmeyen bakanı Birinci Strafford Kontu Thomas'ı görevden aldı, yargılanıp 1641'de idama mahkûm edilmesini sağladı. Bu arada imtiyazlı mahkemeler dâhil birtakım konularda ödünler verdi. Öte yandan Charles Kilise yönetimine yapılan saldırılara kesinlikle karşı çıktı.

Krizin giderek artması üzerine İrlanda'da Ekim 1641'de baş gösteren Katolik ayaklanmasını bastırmak için bir ordu kurma gereği ortamı daha da gerdi. Ordunun kimin kontrolünde olacağı konusundaki tartışmalar parlamentonun Kilise yönetiminde değişim isteyen baskısından kaynaklanan gerilimi daha da arttırdı. Hem Kralın hem de Parlamentonun gücü ve yetkisi konusu ön plana çıktı ve karşıt fikirler oluştu. Kral şiddete başvurarak 4 Ocak 1642'de Parlamentoyu bastı ve baş muhalifleri olan "Beş Üye"yi tutuklamak istedi ama onlar nehir yoluyla kaçıp Charles'a duyulan düşmanlığın merkezi olan Londra'nın şehir merkezine ulaşmışlardı.

Her iki tarafta da savaş hazırlığı başladı; İngiltere'nin güney ve doğusu, deniz kuvvetleri ve çok sayıda büyük kent Parlamentoyu desteklerken 10 Ocak 1642'de Londra'dan ayrılan Charles'a en büyük destek Galler'den ve kuzey ve batı İngiltere'deki kırsal kesimden geldi. Her iki tarafın da her bölgede ve sosyal grupta destekçileri vardı; din ve politikalar hakkında farklı görüşlere sahip ekonomik gruplar arasındaki ilişkiler çok karmaşıktı ama parlamentoyu en fazla destekleyenler ekonomik yönden gelişmiş bölgelerdi. İnanç, özellikle dinsel bağlılık farklı desteklerin açıklanmasında önemli bir rol oynuyordu. Charles saygı, sadakat ve görev bilincinin odak noktası iken, Parlamentoyu destekleyenlerin çoğu Charles'ın çevresinde yoğunlaşan Katolikliğe ve Kilise kurumu dâhilin-

de Canterbury Başpiskoposu Willam Laud'a atfedilen kripto Katolik uygulamalara karşı olduklarını açıkça dile getirmekteydiler. Laud'un yürüttüğü politikalar kiliselerde Katolikliği temsil ettiğine inanılan sunak parmaklıklarının yıkılmasıyla sonuçlanan korkunç bir tepkiye yol açtı.

İngiltere'de savaş Temmuz 1642'de başladı. 23 Ekim'de Edgehill'de Parlamentonun esas ordusunu zorlukla da olsa yenilgiye uğratan Charles 13 Kasım'da Turnham Green'de zor koşullar altında Londra'ya doğru ilerleme çabasında başarısız oldu. 1643'te Kralcılar Batı İngiltere'nin büyük bir kısmını ve Bristol'u ele geçirdiler ama 1644'te İskoçya'da egemen olan, Presbiteryenlerden oluşan ve Parlamentoyu destekleyen bir ordu Kuzey İngiltere'ye girdi. 2 Temmuz 1644'te York yakınındaki Marston Moor'da bir İskoç/Parlamento ordusu Kralcıları hezimete uğrattı. Parlamento ordusundaki süvarilerin başında bir zamanlar Huntingdonshire soylularından biri olan Oliver Cromwell vardı. Böylece Kuzey İngiltere Kralcıların elinden çıkmış oldu.

Dahası, 14 Haziran 1645'te Naseby'de, Parlamentonun asıl gücü olan ve Cromwell'in süvari birliklerine komuta ettiği Yeni Model Ordu Kralcıların en önemli kuvveti olan sahra ordusunu yendi. Üç ay sonra İskoçya'da Birinci Montrose Markisi olan James'in komutasında kralcı ordu yenilgiye uğradı. Bu yenilgiler geri kalan kralcıların ellerindeki son mevzilerin düşmesiyle sonuçlandı. 5 Mayıs 1646'da Charles teslim oldu.

Parlamentonun zaferi kısmen İngiltere ve İskoçya'daki en zengin bölgelerin desteğinden ve Charles'ın budalalığından kaynaklandı; bir yandan da savaş yeteneği, komutanların deneyimi ve şans da büyük çapta katkıda bulundu. Parlamentocular savaşta güçlerini yitirmeden önce kazanabildikleri için şanslıydılar. Fakat bu kez zaferi kazananlar birbirlerine düştüler. Parlamento, ordu komutanları ve İskoçlar Kilise yöneti-

mi, Charles ile yürütülecek görüşmeler, ordunun denetimi ve ödenmemiş ücretler konularında çatışmaya girdiler.

Cromwell ve Fetret Devri

1648'de İskoçlar kendilerine Presbiteryenleri tanıyacağına söz veren Charles adına İngiltere'ye saldırınca içsavaş yeniden başladı. Bu arada özellikle Kent ve Güney Galler'de bir dizi kralcı ayaklanma görüldü. Bununla beraber bu ayaklanmaların hepsi bastırıldı ve İskoçlar Preston'da yenilgiye uğradı.

Oliver Cromwell'in emrindeki ordu kazandığı zaferden sonra Parlamentoya Kralla görüşmelerin sonlandırılması için baskı yaptı (Pride Temizliği). Bunun üzerine Charles 30 Ocak 1649'da yargılandı ve halka ihanet suçundan ölüme mahkûm edildi. Kraliyet armaları ve diğer nişanlar söküldü ve heykelleri yıkıldı. Charles'ın II. Charles olarak tahta geçen oğlu ve onun York Dükü olan ve daha sonra II. ve VII. James isimlerini alan kardeşi James yurt dışında sürgüne gönderildi. Cumhuriyet devrimi iktidar için yeni hedefler ve yöntemler geliştirdi, aynı zamanda kabinede değişiklikler yaptı.

Cromwell önce İrlanda'yı, sonra da İskoçya'yı fethetmek için harekete geçti. I. Charles'ın 1649'da idam edilmesi yeni rejimin ne kadar radikal olduğunu ortaya koymaktaydı; bir yandan da 1646'da savaş bittikten sonra askerlerin terhis edilmemesi askeri endişelerin sürdüğünü gösteriyordu.

Öte yandan bu otoriter radikalizm başkalarının beklediği gibi dinsel ya da politik özgürlüğe kadar uzanmadı. Buna karşın 1647'de ön plana çıkan Düzleyiciler hareketi Cromwell tarafından bastırıldı. Düzleyiciler erkeklere oy hakkı istiyordu ama Cromwell demokrasiyle ilgilenmiyordu.

Düzleyiciler'den sonra sahneye özel mülkiyeti Düşüş'ün (Âdem ile Hava'nın cennetten kovuluşunun) sonucu olarak gören ve halkın kamu arazileri üzerindeki haklarını savunan Gerçek Düzleyiciler ya da diğer adıyla Kazıcılar çıktı. Kazı-

cılar 1549'de Surrey'deki Aziz George Tepesi'nde bulunan kamu arazisini kazmaya kalktılar ama ordu ve öfkeli yerli halk tarafından dağıtıldılar. Daha sonra Cobham'daki girişimleri de aynı şekilde sonuçlandı. Kazıcılar'ın lideri Gerrard Winstanley Britanya toplumundaki hareketliliği temsil etmektedir. Wigan'da doğmuş, Londra'ya yetişmiş, ama ticarette başarısız olunca Surrey'de inek çobanı olmuştur.

Cromwell'ın Dunbar (1650) ve Worcester'de (1651) İskoç ordularına karşı kazandığı zaferler İskoçya'nın teslim olmasına yol açtı; İskoçya ilk kez fethedilmekteydi. Artık İskoçya İngiltere için bir politik model seçeneği oluşturmamaktaydı. İskoç Parlamentosu ve yürütme kurulu feshedildi; İskoç soylularının gücü kısıtlandı ve İngiliz yasalarının benimsenmesi yolunda adımlar atıldı. 1654'te İskoçya İngiltere, İrlanda ve Galler ile birlikte Cromwell ve subaylar konseyi tarafından seçilmiş bir Parlamentoda temsil edilmekteydi.

Cromwell 1653'te (1648'teki temizlikten geriye kalan) Parlamentoyu kapatıp iktidarı ele geçirmişti. Koruyucu Lort unvanını aldı ve 1657'de İngiltere'de kralın taç giyme törenine benzer bir törenle kalıtsal Koruyucu oldu. Öte yandan Cromwell'in rejimi ilahi bir amaç gütmeyen; hoşgörüden ziyade dindarlığı vurgulayan askeri bir rejim idi. Kendisini mutlu edecek bir Parlamento oluşturmakta zorlanıyordu.

1655'te, (tahtta hak iddia eden II. Charles tarafından büyük destek gören) kralcı ayaklanmalar üzerine bölgelerde tümgeneraller yetkili kılındı ve onlardan güvenliği sağlamaları, Püriten, dindar ve yetenekli bir devlet oluşturmaları istendi. Bunlar hiç de hoş karşılanmayan hedeflerdi. Reformların ve dindarlığın sürdürülmesi adına halkın Noel kutlamaları ve bahar direği çevresinde dans etmek gibi geleneklerini inanç ya da saygısızlık olarak yorumlayıp engelleyen baskıcı bir Püritenliğe karşı duyulan husumet, yasadışı, radikal ve

baskıcı rejime karşı duyulan hoşnutsuzluğu daha da körüklemekteydi. 1656'da Musevilerin İngiltere'ye yerleşmesine izin verilmesi de onaylanmıyordu. Tümgenerallerin yerelde denetimi ele almaları hükümetin zaten kralın cumhuriyetçiler tarafından öldürülmesi ile yara almış olan iktidarın yasal kırılganlığını daha da artırmaktaydı.

Cromwell 1658'de öldü ve Koruyucu olarak onun yerine geçen oğlu Richard otoriter olmayı ve ordunun desteğini sağlamayı başaramayınca ertesi Mayıs iktidarı yitirdi. Bunun sonucunda yaşanan siyasal krizde, dağıtılan Parlamentonun yeniden oluşturulmasına karşı çıkan ordu içindeki büyük bölünmelere rağmen kaçınılmaz sonuç yaşanmadı. Cumhuriyet zayıf ve istikrarsızdı ama II. Charles'ın başa geçeceği kesin değildi. Gerçekten de George Booth'un Parlamentoya karşı ayaklanması 1659 Ağustos ayında bastırıldı. Cumhuriyet rejiminin devamı desteklenmekteydi ama bu destek de kendi içinde bölünmüştü. Kriz sonunda Restorasyon ile çözümlendi: İskoçya'daki ordu komutanı George Monck güneye doğru ilerledi, Londra'yı işgal etti ve düzeni sağladı; bunun üzerine oluşturulan ılımlı bir parlamento II. Charles'ı (s. 1660-85) geri çağırdı.

Restorasyon Monarşisi 1660-88

Yeni kral babasında bulunmayan yeteneklere sahipti. Cana yakın ve sevimli, aynı zamanda esnek ve uyumluydu. Restorasyon çok tutuldu. Bununla beraber bu popülerlik politik sorunları çözümleyemedi ve uzun ömürlü olmadı. II. Charles babası gibi ne Parlamentosuz bir yönetim uyguladı ne de 1630'lardaki Gemi Harcı gibi ayrıcalıklı vergilendirme ve Kraliyet Muhakemesi gibi yasal kurumları yeniden oluşturmaya kalkıştı. Öte yandan 1641'de Parlamentodan geçen yasalar ve Cromwell döneminde İskoçya ile gerçekleştirilen geçici birleşme yürürlükten kaldırıldı. Aynı zamanda 1662'deki dini

düzenlemeler İngiltere ve Galler'de bir Anglikan düzenini yeniden geçerli kılarak Protestan Uyumsuzları saf dışı bıraktı.

Yeni politik düzen Charles'ın politikaları ama daha ziyade İçsavaş'ın ve Fetret Devri'nin yarattığı yeni bir politik ve dinsel dünya çerçevesinde yerini aldı. Bu düzende çoğulculuk ve düşüncelerin dile getirilmesi ön plana çıktı ve hükümetin aldığı kararları tartışma ve bunlara karşı çıkma beklentileri yaşandı.

Bu arada 1665'teki Büyük Veba Salgını ve ertesi yıl Londra'daki büyük yangın insanoğlunun kırılganlığını ortaya koydu. Charles'ın dinsel amaçları ve veliahdı bulunmaması (çocuklarının hepsi gayrimeşru idi) ve kardeşi James'in ise Katolik olması dolayısıyla ardılının kim olacağı hakkında endişeler oluştu. Bu endişeler 1678'de bir krize dönüştü. Bir yandan da o yıl Papa tarafından hazırlanan kumpasta Katoliklerin parmağı olduğuyla ilgili dedikodular, James'in tahta geçmesini önlemek için Parlamentodan yararlanmayı öngören Dışlama Krizinin (1678-81) yaşanmasına yol açtı. Bu krizin destekçileri Whigler olarak biliniyor, Dışlamaya karşı olanlar ise Torylerden oluşuyordu.

Dışlama başarısız oldu. 1638-42'nin aksine Saray İskoçya ve İrlanda'da egemen olurken İngiltere'de yeni bir içsavaşın yaşanması istenmiyordu. Whiglerin başarısızlığından sonra Toryler 1681-5 döneminde Whig liderlerine acımasızca davrandılar ve 1683'te Londra Kenti Anlaşmasını yürürlükten kaldırdılar.

II. James (İskoçya'da VII.) 1685'te tahta çıktı ama Charles'ın gayrimeşru çocuklarından Monmouth Dükü olan Protestan James saldırıya geçti. Daha sonra Sedgemoor'da yenilgiye uğrayıp idam edildi. Aynı şekilde İskoçya'da Dokuzuncu Argyll Dükü Archibald'ın ayaklanması da başarısız oldu.

Bu iki olayın bastırılması ve ilk Parlamentosunda yaşadığı zorluklar yüzünden James belirlediği yolda ilerlemeye karar

verdi. Bu, Katoliklik ilkelerine destek olmak amacıyla daha sert bir politika uygulamaktı. Öte yandan eyalet valiliklerine Katolik lortlar atamak James'in fazla işine yaramadı zira yeni valiler aynı görevi daha önce üstlenmiş olan geleneksel soyluların yeteneklerine ve ticari bağlantılarına sahip değillerdi. James'in uyguladığı politikalar II. Charles'ın 1680'lerin başında sağladığı desteği kazanamadı ve özellikle İngiltere Kilisesinden yana olan Torylerce hiç hoş karşılanmadı. Devre dışı bırakılan Whigler de kraliyet hükümetinin uygulamalarına karşı çıkan özgürlük kavramları geliştirmekteydiler.

James 1686 ve 1687'de Parlamentoyu toplamadı ve gerilim yaşandı. 1688'de Katolik olan ikinci eşi Modena'lı Mary'nin doğurduğu erkek çocuk tahta geçiş sırasında ilk eşinin kızları ve Protestan olan Mary ve Anne'in önünde yer alınca gerilim daha da arttı. Bu, İngiltere'de bir muhalefet dalgasına yol açtı ve bu dalga Mary'nin kocası ve James'in yeğeni ve damadı olan Orange'lı III. William'ın işine yaradı. Birleşik Protestan Eyaletlerinde (bugünkü Felemenk) önemli bir konuma sahip olan William Fransa Kralı XIV. Louis'nin yayılma politikasına muhalefet eden Protestan Avrupa'nın lideri durumundaydı. Louis 1685'te Fransız Protestanlara tanınan ayrıcalıkları sonlandırarak Avrupa'yı alarma geçirmişti.

Görkemli Devrim

1688 Kasım ayında William İngiltere'ye saldırdı ve İngiliz donanmasının engelleme çabası yetersiz kalınca Brixham'da karaya çıktı. Yanında büyük bir ordu ve kuşatma silahları (ayrıca kendini destekleyecek Protestan yandaşlara dağıtılmak üzere binlerce tüfek) vardı. James'in büyük ordusuna karşı savaşmayı göze aldığı ortadaydı.

Görkemli Devrim adıyla bilinen bu girişim İngiltere'deki son başarılı saldırı, aynı zamanda kralın alaşağı edilmesine yol açan bir darbe oldu ve politik ve anayasal değişimlerin

önünü açtı. İçsavaş çıkmak üzereydi ama James cesaretini yitirdi ve ordusunu yüzüstü bıraktı. William Londra'ya doğru ilerlerken kraliyet ordusunun morali bozuldu ve bir iktidar boşluğu oluştu. Halkın çoğunluğu kuşaktan kuşağa geçen krallığın kesintiye uğramasını istemiyordu ve William daha başlangıçta taht üzerinde hiçbir hak talep etmediğini ileri sürmüştü. Bununla beraber, koşullar kendi lehine geliştikçe ve özellikle James sürgüne gönderildikten sonra William tahta geçmek istediğini ve bunun karısına önerilmesini asla onaylamayacağını açıkladı.

Kriz 1689'da James'in ülkeden ayrılmakla tahttan çekildiği ve halen bu makamın boş kaldığı belirtilerek çözümlendi. Aslında James sürgüne gönderilmişti. William ve Mary James'in ortak ardılları ilan edildiler; her ikisinin ölümü halinde tahta Anne geçecekti. Böylece kralın seçilmesi yerine boş makama atama yapılması yöntemi başlatılmış ve bu girişimin etkileri en aza indirilmiş oldu. Tüm Katoliklerin tahta çıkması yasaklandı.

Görkemli Devrim aynı zamanda Jacobizm'i de hayata geçirdi; sürgündeki Stuart'ların davası James'in Latince karşılığı olan Jacob'un adıyla anılmaya başladı. Öte yandan William'ın saldırısı İskoçya ve İrlanda'da büyük acılara yol açan bir içsavaşın yanı sıra Fransa'ya karşı 1697'ye kadar süren zorlu bir savaşı başlattı. XIV. Louis II. James'i destekledi ve onun iktidarda kalmasını sağlamak için İrlanda'ya bir ordu gönderdi. Bununla beraber başlangıçta İskoçya ve İrlanda'da kazandıkları zaferlere karşın Jacobistler 1689'da İskoçya'da hezimete uğradılar ve İrlanda'da özellikle Boyne (1690) ve Aughrim (1691) muharebelerinde yenik düştüler. William'ın orduları 1692'den itibaren İrlanda'yı kontrol altına aldı. Devrimin politik, anayasal ve mali yapısını belirleyen savaş İngiltere'de hatırı sayılır bir gerilim yarattı.

On sekizinci yüzyıldaki Whig yorumcularına göre Görkemli Devrim İngiltere ile Avrupa kıtası arasında yaşamsal farklılıklara yol açtığı için büyük önem taşıyordu. 1689'daki Hoşgörü Yasasını dinsel tolerans, 1694'teki Üç Yıllık Yasayı seçimlerin düzenli olarak yapılması, 1695'te İçki Satım Yasasının iptalini İngiltere'de basın sansürünün sonlandırılması olarak yorumlamaktaydılar. Onlar için İngiltere o dönemde John Locke ve Isaac Newton gibi ilerici aydınların ülkesiydi.

Bu yorumlar 1988'deki Devrimin özgür ve hoşgörü ruhunun zaferi ve İngilizlere uygun bir siyaset dünyası yaratılması olarak gerçekleştirilen 300. yıl kutlamalarında da geçerliydi. Ne var ki bu yorumlar İskoçya ya da İrlanda açısından fazla bir anlam taşımıyordu. Dahası, uzun süre İngiliz toplumunda ilericilik ve bağımsızlık ülküsünün karşı konulmaz bir esin kaynağı olarak yaklaşılan bu gelişim çağdaşları kadar bugün de olağanüstü bir kesinti olarak yorumlanmaktadır. Jacobizm yüzünden, tahta kimin çıkacağı 1746'da II. George'un ortanca oğlu ve Cumberland Dükü olan William'ın Culloden'da zafer kazanmasına kadar bir sorun olmayı sürdürdü.

Öte yandan Parlamentonun rolü II. Charles ve II. James dönemine kıyasla çok daha etkin oldu. 1689'da çıkardığı İnsan Hakları Yasası ile Parlamento James'in krallığı terk ettiği hakkında yanıltıcı bir açıklamada bulundu ve aynı zamanda tüm Katoliklerin tahta geçmesini yasakladı. 1701'deki Tahta Geçiş Yasası çerçevesinde çocuğu olmayan Kraliçe Anne'in yerine I. James'in en küçük kızı Elizabeth'in soyundan gelen Hanover Elektörü George kral oldu. Belirlenen politikaların tümü Parlamentoya odaklanıyor, komplo ve ayaklanmalar yerine seçimlere, oylara, siyasi partilere ve bakanlıklara dayanan bir dünyanın gelenekleri benimseniyordu. Her ne kadar 1715-16 ve 1745-46'da İskoçya ve Kuzey İngiltere'deki ayaklanmalar nedeniyle Jacobistler bir tehdit oluşturmayı sürdürdüyse de siyaset ortamı daha sakindi. O dönemde mu-

halif bir Whig olan George Lyttelton *Letters from a Persian in England* (İngiltere'de Yaşayan bir İranlının Mektupları) isimli tanınmış eserinde I. Charles zamanındaki dinsel ve siyasal partizanlığın "heyecanının" yerini bir durgunluğun aldığına dikkat çekiyordu: "Dar kişisel çıkarlar dışındaki her şeye karşı soğuk ve cansız bir ilgisizlik var: din, erdem, onur ve ülkemizin çıkarları konularıyla çok az ilgilenmekteyiz." Lyttelton bunun özgürlüğe bir tehdit oluşturduğu kanısındaydı; 1760 ve 1770'lerde Britanya ve Amerika'daki sömürgelerinde yaşayan radikaller de aynı görüşü paylaşıyordu.

Britanya Bir İmparatorluk Elde Ediyor

Parlamento aynı zamanda dış ticaretin gelişmesinde, okyanus ötesi gücün yayılmasında ve bu yeni bölgelerin yönetimine yardımcı olacak bir çerçevenin oluşturulmasında da rol oynadı. Britanya on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'nın okyanus ötesi faaliyetlerinde yaşanan patlamada pek başarılı olmamıştı. Newfoundland sularındaki zengin balık türlerine rağmen John Cabot'un 1497-8'deki seferleri çok az kazanç getirdi. İngiltere'nin Amerika'nın kuzeyinden kuzey-batı doğrultusunda ya da Asya'nın kuzeyinden kuzey-doğu doğrultusunda bir rota çizerek Asya'da direkt ulaşım araştırmaları sonuç vermediği gibi Cortes ve Pizzaro'nun Amerika'dan İspanya'ya taşıdığı altın külçelerinden yararlanmasını sağlayamadı.

Yine de fırtınalar çok can alsa bile uzak deniz seferleri giderek ön plana çıktı. 1600'de Güney ve Güneydoğu Asya ile Doğu Hint Adalarıyla deniz ticaretini, özellikle baharat ticaretini yürütmek üzere bir Doğu Hindistan Şirketi kuruldu. Bu şirket zaman içinde Britanya'nın Hindistan'daki imparatorluğunun temelini oluşturdu.

Başlangıçta Kuzey Amerika pek kazançlı bir kaynak gibi görünmüyordu ama 1607'de Virgina Şirketi Jamestown'da kalıcı bir koloni oluşturdu ve *Mayflower* Cape Cod'a çıkartma

yaparak New England'da bir koloni kurdu. Fransa, İspanya, İsveç ve Danimarka da Kuzey Amerika'da yerlerini almışlardı ama İngilizler onlardan daha başarılı oldu. New Amsterdam kenti Hollandalılardan alınarak adı (sonradan II. James olan York Dükü James'e atfen) New York şeklinde değiştirildi. İskoçyalıların da özellikle Nova Scotia ve New Jersey'de ayrı fakat daha az başarılı koloni kurma çabaları oldu.

İngilizlerin adalarda da kolonileri vardı. Bermuda'yı (1613) Doğu Hint Adalarındaki koloniler izledi: St. Kitts (1624), Barbados (1627) ve Nevis (1628). Bunların en büyüğü olan Jamaica ancak 1655'te ele geçirildi; yüzyıl sonunda Doğu Hint Adalarında son derece gelişmiş bir plantasyon ekonomisi oluşmuş bulunmaktaydı. Burada İngiltere ve diğer Avrupa piyasaları için en önemli ihraç malı olan şeker üretiliyor, tarlalarda Batı Afrika'dan getirilen köleler çalıştırılıyordu. Britanya köle ticaretinde en güçlü lider oldu.

Hammadde kaynağı, sermaye, deniz işletmeciliğinin yanı sıra ticaret ve kolonilerde hükümetin desteği çok önemliydi. I. James ve özellikle I. Charles kolonilere çok az ilgi göstermiş ve Avrupa'daki güç kazanma politikalarına odaklanmışken hem Cromwell hem de II. Charles İngiltere'nin denizcilik ve ticaretteki gücünün farkına vardılar. Denizcilik Yasaları ticareti denetlemeyi ve düzenlemeyi öngörmekte ve Hollandalıların aleyhine ulusal çıkarları gözeterek eskisinden çok daha etkin bir deniz ticareti ve ticari güç oluşturmaktaydı. Aynı zamanda İngiltere'nin denizaşırı ekonomisi mevcut Hollanda sermayesinden yararlanmayı bildi ve bunu 1689'da tahta geçen III. William döneminde daha da geliştirdi. On yedinci yüzyıl sonlarında Carolina ve Pennsylvania gibi yeni sömürgeler oluşturuldu ve buralara göçler öylesine hızlandı ki 1700'lere gelindiğinde Kuzey Amerika'daki İngiliz nüfusu burada yaşayan Fransızlardan çok daha fazlalaştı. İngiliz Atlantik sistemi Kuzey Atlantik'te diğerlerinden çok daha güçlüydü.

Ayrıca 1700'e gelindiğinde İngiltere deniz gücü açısından dünyada önderdi ve denizaşırı ticareti de hatırı sayılır oranda gelişmişti. Ticaretteki bir artış yalnızca kazancın artmasına değil aynı zamanda çeşitlenmeye, büyük miktarlarda tütün, kahve, çay ve şeker ithali gibi yeni alanlara yönelmeye yol açtı. Ekonomide ölçek ön plana çıktı ve bu da sermayenin artırılmasını gerektirdi. Bu yüzden Londra'nın para piyasasındaki artan rolü deniz aşırı ticaretin gelişmesi için çok önemliydi, özellikle sömürgeler kısıtlı sermaye kaynaklarına sahip oldukları için. Bu durum yirminci yüzyıla kadar devam etti. Sermaye oluşturmak, hareketliliği sağlamak ve yönlendirmek açısından kapitalizm İngiltere'nin global bağlantılarının geliştirilmesi, daha dar bir açıdan deniz aşırı sömürgelerin ve faaliyetin devamı, özellikle global ekonomiyle uyum içinde devamı için elzemdi. Bu, sermaye girişimciliğini teşvik ediyor ve ondan teşvik görüyordu ve özellikle on yedinci yüzyılın sonlarında İngiliz toplumunda önemli bir unsurdu.

Ekonomik ölçütler aynı zamanda İngilizlerin özellikle yeni tüketim alanlarıyla ilgili eğilimlerinde değişime yol açtı. On yedinci yüzyılda yaygınlaşan bu tüketim ekonomisi sadece giysi, kitap, silah gibi pahalı ya da ithal ürünlerin değil kova, toplu iğne, örgü çorap ve nişasta gibi yerel olarak üretilen sıradan, daha ucuz malzemelerin de satın alınmasını kapsıyordu.

Uluslararası ticaret ülkenin en önemli limanı olan Londra'da yoğunlaştı; kentin 1500'de 50.000 ila 60.000 olan nüfusu 1600'de 200.000'e ve 1800'de yaklaşık bir milyona ulaştı. 1661 Ocak ayında deniz kuvvetlerinde görevli olan Samuel Pepys bir mavna ile Blackwall'e gitti ve günlüğüne "rıhtımı, yeni tersaneyi ve kısa süre sonra denize indirilecek olan yepyeni ticaret gemisini de inceledim" diye not düşmüştü. Londra'nın artan nüfusuna yiyecek ve malzeme temini İngiltere'nin birçok yöresinde en önemli ekonomik etkinliğe dönüştü. Dü-

zenli çalışan nakil araçlarının rotalarını Londra'ya çevirmesi ulusal bir ulaşım sisteminin oluşmasına yol açtı. Matbaa, Protestanlık ve Parlamento sayesinde Londra'nın ulusal imajı 1650'de olduğundan çok daha güçlü hale geldi. Londra artık değişimle ilgili söylenen, benimsenen ve tartışılan fikirlerin ve görüşlerin tüm ülkeye yayıldığı kaynaktı.

Basılan eserler arasında denizcilikle ilgili olanlar İngiliz tüccarlar için çok önemliydi. 1699-1700'de İngiliz gökbilimci Edmund Halley III. Willliam'ın kendisine tahsis ettiği *Paramour* isimli şalupa ile Güney Atlantik'te araştırma yaptı. Halley'in gezileri incelendi ve yayımlandı. 1689'da alizelerin haritasını, 1693'te ilk bilimsel gökbilim çizelgesini ve 1701'de de yerçekimi ile ilgili şemaları hazırladı; bunların hepsi denizciler için çok önemli araçlardı.

İspanya tahtı için Fransa ile 1702-13 arasında yapılan savaş yeni kazanımlar sağladı. Nova Scotia ele geçirildi ve İngilizlerin Hudson Körfezi ve Newfoundland'daki varlığı Fransızlar tarafından kabul edildi. İspanya'dan Cezayir, Minorca ve İspanya'nın Yeni Dünyadaki bölgeleriyle belli oranda ticaret hakkı elde edildi. Uluslararası rekabet ve çatışma hükümetin gelişmesine yardımcı oldu, bu da yapısal unsurlar ve özellikle savaş maliyetini karşılama alanında belli baskılar oluşturdu. Bu rekabet aynı zamanda yerel koşulların uluslararası özellikle Fransa ile olan ilişkiler açısından değerlendirilmesini sağladı. 1694'te kurulan İngiltere Bankası gibi yeni kurumlara ilgi duyulmasına, bir yandan da dönemsel reform patlamalarına yol açtı.

Bu değişim sürecinin en önemli yanı 1707'de İskoçya Parlamentosuyla birleşmek oldu. Bu, tahta geçiş sırası, özellikle Anne öldüğünde İngiltere ve İskoçya'nın farklı tercihler yapabileceği konusundaki kaygılardan ve İskoçya'nın dışişlerinde farklı bir politika izlemesi olasılığının yarattığı gerginlikten kaynaklanıyordu. Güvenlik ve politik boyutların yanı

sıra İskoçya ciddi ekonomik sorunlar yaşamaktaydı. Ekonomisi büyük risklerle karşı karşıyaydı ve İskoçya'daki nüfuzlu kişiler İngiltere piyasasının ve genişlemekte olan imparatorluğun sunduğu ekonomik olanaklardan yararlanmak istiyorlardı. Bununla beraber İskoçya'daki bölünmeler birleşmenin görüşülmesi ve onaylanması sırasında önemli bir rol oynadı. Birleşmeyi savunanlar çoğunlukla Devrime kendilerini adamış presbiteryenlerdi.

İngiltere'nin denizaşırı gücü daha ileride kendini gösterecekti. 1739'dan 1748'e kadar İspanya ile sürdürülen Jenkin's Ear Savaşı ve 1743'ten 1748'e kadar Avusturya tahtının veliahdıyla ilgili Fransızlarla yapılan savaş Doğu Hint Adalarında ve Kuzey Amerika'da beklenen kazancı sağlamadı ve zaferin zorlukları yaşandı. Doğu Hindistan Şirketi ancak Robert Clive'ın Plassey'de Bengal hükümdarını yenmesinden sonra Hindistan'da güçlü duruma geldi; Fransız Kanada'sı 1758-60'ta ele geçirilebildi; Quebec ancak 1759'da James Wolfe'un kent dışında zafer kazanmasıyla teslim oldu.

Bununla beraber, denizdeki egemenliğin önemi artık kamuoyunda anlaşılmış durumdaydı; 1740'ta James Thomson bunu dizelerinde şöyle dile getiriyordu:

> Yönet Britanya, dalgaları yönet,
> Britanyalılar asla köle olmayacaklar.

George Frederick Händel'in Britanya'yı İncil'de yer alan vatanseverliği yerine getiren çağdaş bir İsrail gibi ele alan *Saul* benzeri oratoryoları bu görkemli ve benzersiz kaderi daha da güçlendirmekteydi. Ulusal kimlik, politik sistem ve deniz ticareti yorumcular tarafından hep birlikte konu edilmekteydi. John Chamberlayne *Magnae Brittaniae Notitice ya da Büyük Birtanya'nın Günümüzdeki Durumu* (1726) isimli yapıtında şöyle haykırıyordu:

> Büyük Britanya tüm dünyada haklı olarak ticarette birinci sırada bir ülke sayılabilir ve gerçekten de birçok geniş liman ve sığınaklara, doğal ürünlere, önemli üretimlere, gümrük işlemlerinde ve vergilerde devletten büyük destek gören, denizci yetiştiren, gemiciliği geliştiren, dinsel özgürlüğe ve son derece güzel ve sağlıklı bir havaya sahip, hükümetin güvencesi ve garantisi altında olan bir adadır: tüm bunlar deniz ticaretini teşvik eden unsurlardır.

Burada yalnızca savunma ve düzen peşinde olmayan, soyluların egemenliğinin bencilce ve bölücü bulunduğu bir toplum söz konusudur. Öte yandan kalıtsal bir hiyerarşik toplumdan söz eden ya da sosyal grupların içinde değil arasında gerilimler yaşandığını ileri süren eleştiriler yanıltıcı olur. Sosyal gerilim 1760'lardan sonra artmış olabilir ama İngiltere'de sınıf esasına dayalı politika kavramları ancak 1790'daki Fransız Devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Kaçakçılığın sosyal gerilimde uzun bir geçmişe dayalı etkisi bulunmaktadır.

Fikirlerin Dünyası

Aynı dönemde dünyaya bakış açısında da önemli değişiklikler olmaktaydı. Bilim ön plana çıktı ve yeni girişimlerin kaynağı oldu. Kilisenin savunduğu, kutsal kitaplarda yer alan, insanın Tanrının aklından geçenleri anlamak için yaratıldığı tezinin yerine Francis Bacon (1561-1626) Tanrının insanı Âdem'in cennetten kovulmasıyla yitirdiği doğayı yeniden keşfetmesi için yarattığı kavramını geliştirdi. Bu kavram on yedinci yüzyıldaki Bilimsel Devrimin yolunu açtı. Doğa yasalarının nasıl çalıştığını keşfetmek yolunda, özellikle 1660'ta Sir Isaac Newton (1642-1727) tarafından kurulan Kraliyet Derneğinin astronomi, matematik ve fizik alanlarındaki çalışmalarında büyük ilerlemeler kaydedildi. Newton'un devinim yasaları mekanik ve matematikle uyumlu, tutarlı bir evren sistemi sunuyordu.

Bacon ve diğerleri yönetime karşı çıkmaktaydılar ama Bilimsel Devrim yeni bilgileri o dönemdeki seçkinlerin ilgi alanlarıyla bağdaştırdığı için ortak bir görüş oluşturuldu. Kraliyet Derneği Sarayın mevcut düşünce tarzına dayanarak bilimin krallığın *şanına* yakışır ve atılan adımların onun liderliği altında olmasını sağladı.

Bilim ve tıptaki yeni oluşum gözlem ve deneylere öncelik tanımaktaydı. Titizlikle ve özgüvenle hazırlanan yasalar bilginin artmasına ve daha iyi anlaşılmasına yol açıyordu. Çağdaşlığa yönelen bu yaklaşım yalnız evren hakkında değil Dünya ve özellikle doğa hakkında yeni düşünceler geliştirdi. Böylece insanlık geleneksel dinsel öykülerde anlatılandan farklı biçimde gelişti.

Spekülasyona yer açılınca dinsel çoğulculuk boy attı ve bu da gerilim ve hiziplerin oluşmasının yanı sıra zamanla önce gerçeklere daha sonra da yasalara hoşgörü gösterilmesine yol açtı. John Locke dinsel görüşlerde farklılığa yer veren ve bunların hurafe ya da günah olarak değil içten inanış olarak tanınmasını sağlayan yeni bir insanlık teorisi geliştirdi. Dolayısıyla baskıların (kınama ya da suçlamanın) yerini hoşgörü aldı. Bu görüş on sekizinci yüzyılda İngiltere'de egemen oldu ve dinde çoğulculuğun ve çağdaşlığın önünü açtı. Avrupa'daki ülkelerin çoğu çoğulculuğu benimsemiyor, bunu talihsiz bir gereklilik olarak görüyordu. Gerçeğe ulaşmakta Kilisenin rolünün yerini, başkalarının da yetkili kılınması ya da hiç değilse bunun bir parçası olmasını sağlayan fırsatlar ve gereksinimler içeren daha geniş bir çoğulculuk aldı.

Bu durum özellikle "Görkemli Devrim"den sonra Protestan Uyumsuzlara belli oranda dinsel özgürlük tanımak zorunda kalan İngiltere Kilisesinin politik konumuyla bağlantılıydı. Öte yandan bu, iddia edildiği gibi Kilisenin destek görmemesi anlamına gelmiyordu. Aksine Kiliseye güven artmaktaydı. Öte yandan, on sekizinci yüzyılda gelişen Metodizm akımı

kısmen Anglikan inancının belirlediği ilkelere verilen tepkiydi ve zamanla ayrı bir Kiliseye (mezhebe) dönüştü.

Bilimsel ilerleme ve dinsel hoşgörünün yanı sıra standart modernite anlatılarından farklı bir modernite yaşanıyordu. Yayın alanındaki yeni kültür, Reginald Scot'un *The Discovery of Witchcraft* (Büyücülüğün Keşfi) (1584) ve John Cotta'nın *The Trial of Witchcraft* (Büyücülüğün Yargılanması) (1618) gibi tümü büyücülükle ilgili tezler, cep kitapları, baladlar ve gravürler basılmasını sağladı. Şeytana ve ruhlara inanılması cadıların da gerçek gibi algılanmasına yol açtı. William Rowley, Thomas Dekker ve John Ford tarafından kaleme alınan *The Witch of Edmonton* (Edmonton Cadısı) (yakl. 1621) isimli oyunda Elizabeth Sawyer adında yalnız ve itilip kakılan yaşlı kadın Şeytanla bir anlaşma yaparak cadı oluyordu.

Bunun yanı sıra, *The Starry Messenger* (Yıldızların Habercisi) (1645) adlı eserin yazarı William Lilly gibi astrologların yapıtlarının satışı binleri buluyordu. 1692'deki Londra depremi Tanrının bir uyarısı olarak algılandı. Bu yaklaşım 1759'lerde önemli yorumcuların karşı çıkmasına rağmen geçerliliğini korudu. Astrolojiye ilgi on sekizinci yüzyılda azaldı ama bu alandaki eserlerin satışı 1790'lara kadar devam etti. Öte yandan büyücülük, astroloji ve kayracılık alanındaki inanışlarda bilim, bir bakıma, insanla kutsal uzay arasındaki yakın bağlantıların bir devamı gibi görülüyordu.

Bu durum, çoğunlukla ilahi güç ile insan arasındaki ilişkiyi konu eden edebiyat alanına da yansımaktaydı. Bu sadece dinsel, felsefi ve ahlaki eserlerde değil aynı zamanda sanal dünyada gözlemlenmekteydi. Bu yapıtlarda günah ve tövbe etmek ve günahlardan arınmak gibi klasik konuların yanı sıra insanüstü gücün dün ve bugün insan yaşamına müdahalesi ele alınıyordu. Bu müdahale ilahi adalet, tanrısal ve insanüstü güç gibi çeşitli biçimlerde sergileniyordu. Bu tür yapıtlar sadece tarihi ve dramatik olayları değil aynı zamanda Sha-

kespeare'in *Romeo ve Juliet* adlı eserindeki gibi "talihsiz" aşkları da ele almaktaydı ve yine Shakespeare'in *Yanlışlıklar Komedyası* gibi komedilerde kişilerin karıştırılmasına sık sık yer veriliyordu.

Davranışlardaki değişim özellikle on sekizinci yüzyılda büyücülükle ilgili kuşkuların artmasında gözlemlenebilir. İskoçya'da 1662'den sonra cadıların yargılanması ve öldürülmesi azaldı, en büyük cadı avı 1697-1700 arasında yer aldı ve en son idam 1727'de İskoç yönetim ve toplum merkezlerinden çok uzakta bulunan Dornoch'ta gerçekleşti. İngiltere'de cadıların varlığına inanış devam etti. Bununla beraber kötü niyetlilere karşı mesafeli durmak ve onları tanımazlıktan gelmek eğilimi de artmaktaydı.

Kötülük kavramının yeniden tanımlanması sadece dinsel hassasiyette değişime yol açmakla kalmadı; aynı zamanda insan yaşamında daha geniş bir bakış açısı geliştirdi. Tanrının dünyanın işleyişine doğrudan müdahalede bulunduğu ve insanın tüm varlıklardan üstün olduğu görüşünün zayıflaması insanlığın kendi çevresini oluşturma kapasitesini ön plana çıkardı. Artık doğaya körü körüne boyun eğilmemeliydi. Bu yaklaşım yeni sonuçlara ilginin artmasına ve sorunlara yeni çözümler bulma kararlılığına yol açtı. Bu, on sekizinci yüzyıldaki Tarım, Ulaşım ve Sanayi Devrimlerinin temelini oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda onlara olumlu tepkiler verilmesini sağladı.

Sir Isaac Newton'un 1727'de Westminster Manastırındaki cenaze töreni çok görkemli oldu. Voltaire bunu "uyruklarına mükemmel hizmet vermiş bir kralın" cenazesi olarak tanımladı. 1731'de Westminster Manastırındaki anıtın açışı yapıldı. Ün salan bilim insanlarına daha sonra mühendisler, özellikle James Watt da katıldı; bu, İngiltere'deki kültürel gelişimin bir göstergesiydi. Sonuç olarak, deneycilik ulusal gücün artmasını amaçlayan ilahi güçle bağlantılı bir işlev üstleniyor-

du. Buna örnek olarak denizde boylam ölçümü sorununun çözümlenmesi, bu alanda 1714'te hazırlanan yasa ve 1773'te bu çözümün ödüllendirilmesi gösterilebilir. Bilimde gözlem, deney ve matematiğe odaklanmak bilgi toplanmasına, verilerin kullanılmasına, kararlar alınmasına ve bunların denenip gerekli değişikliklerin yapılmasına yardımcı oldu.

Fizik yasalarının daha iyi anlaşılması, nesneleri taşıyarak, kaldırarak ya da döndürerek kullanmanın yeni yöntemlerinden yararlanma arayışı içinde olan üretim sistemi açısından çok önemliydi. Yeniliklerin mümkün olduğu ve denetlenebildiği ortaya çıktı, böylece doğal kaynaklar, özellikle su, kömür ve madenler daha etkin biçimde kullanıldı. Yeraltından maden çıkaran pompalama makineleri yapıldı. Mekanizma yapısını daha iyi anlamak kaldıraç ve hidroliklerin kullanılmasını kolaylaştırdı. Böylece bilim Tanrının amaçlarına uygun olarak doğadaki zenginliklerin tanınmasını ve kullanılmasını mümkün kıldı.

4

BRİTANYA SÜPER GÜÇ OLUYOR 1750-1900

1750-1900 yılları arasında Britanya hem toprak hem de ekonomi açısından dünyadaki en büyük güç haline geldi. Aydınlanma merkezi olarak aynı zamanda dünyanın birçok yerinde bir politik sistem modeli oluşturdu. Bu değişiklikler birbiriyle bağlantılıydı ama rastlantısal ilişki çoğu kez net değildir. Değişimde Britanya'nın benzersizliğinin yanı sıra bu dönemde değişime odaklanmayan yönlerini de incelemek gerekiyor. Aynı zamanda Britanya'da sanayileşme, kentleşme ve emperyalizm gibi gelişmeleri Batıdaki daha kapsamlı süreçlerin ışığında ele almak mümkün. Oysa Britanya'daki genel görüş böyle değildi. Aksine ülkenin ayrıcalıklı ve ön planda olduğuna inanılıyordu. Tarihçesini değerlendirirken bu görüşü de dikkate almak gerekiyor.

Bu dönemdeki önemli gelişmeler üzerinde dururken yerel politikalar genellikle sanayideki değişimin gerisinde kalıyor. Bu değişimin periyodik patlamalarla gerçekleştiği düşünülürse bu yaklaşım yerindedir. Öte yandan sınai değişim geçmişin tekrar yaşanamayacağını ortaya koydu. Dolayısıyla bu

değişim yıllardır süregelen uygulamaların geçerliliğini yitirdiğini gösteriyordu.

Öte yandan uygulanan politikalar bu değişimde önemli rol oynadı. Ekonomik değişim önemli sosyal baskılara ve geniş çapta karmaşaya yol açtı ama sosyal ve politik alanda bir istikrarsızlık yaşanmadı. Avrupa'daki çoğu devletlerin aksine, İngiltere'de ne on sekizinci yüzyıl sonundaki Fransız Devrimine ne de on dokuzuncu yüzyıl ortalarında tüm Avrupa'da görülenlere benzer ayaklanmalar yaşandı. 1830 ve 1848 İngiltere'de ihtilal yılları olmadı. Bu, yaşanan zorlukların ve sıkıntıların küçük çaplı olduğu anlamına gelmiyordu; sadece kıta Avrupa'sındakiler kadar büyük değillerdi.

Ekonomik Değişim

Sanayi, ticaret, maliye, ulaşım ve tarımda ekonomik dönüşümler yer aldı. İngiliz ekonomisi yalnız değişmekte kalmadı, tüm bu alanlarda diğer devletlere kıyasla güçlü avantajlar elde etti. Gelişmelerden haberdar olan yabancı ziyaretçiler bu dönüşümden son derede etkilendiler ama onlar sanayideki bunalımların sosyal yardım sistemi üzerindeki büyük baskısını göz ardı etmek eğilimindeydiler. Gelişmenin temelinde birçok yenilik yer almaktaydı ve değişimin başarı şansı ve çekiciliği ilerleme arzusunu yansıtmaktaydı. 1759'dan itibaren patent hakkı için başvuranların epey artması değişimden kaynaklanan kazanımlara olan ilgiye işaret ediyordu. Üretimin yanı sıra tüketim de önemli ölçüde arttı; yerel üretimi giderek daha fazla etkileyen ulusal bir piyasa oluştu ve gazeteler tüketimi teşvik eden yayınlar yaptılar. Tüketim hem ticari, hem de sınai faaliyetlerin gelişmesine yol açtı. Ticaret İngiliz toplumunun tipik bir özelliği haline geldi; özellikle kentlerde sayısı giderek artan pazarlar zamanla kalıcı dükkânlara dönüştü.

Sınai faaliyetlerin yapısı değişerek uzmanlaşmaya yöneldi, bu arada iş alanları daha belirginleşti ve sermaye artırımına gidildi. Sürekli, düzenli ve önceden belirlenmiş işçiliğe olan gereksinim fabrikalarda saat basma gibi çeşitli denetimlere yol açtı. Hızlı bir sınai gelişim için sermaye, ulaşım, piyasa ve kömür vazgeçilmez unsurlardı. Kömür İngiltere'nin yakıt elde etmek için kesilecek ağaçların büyümesini beklemek zorunluluğunu getiren ve aslında kısıtlı bir kaynak olan organik ekonomiye bağımlı kalmamasını sağladı. Kömür sayesinde bol miktarda bulunan fosil yakıtlar kullanılabiliyor, bu da İngiltere'ye güçlü bir avantaj sağlıyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda artan ve sınai gelişimi besleyen kömür kullanımı kişi başına düşen enerjide büyük bir artış sağladı ve yaşam standardını yükseltti. Aynı durum tarımsal gelişimlerde de söz konusuydu; Tarımsal Devrim olarak nitelenmese bile toprağı işleyenler arasında çiftçilik yapmak yerine kentlerde ya da kırsalda sınai ya da ticari alanda faaliyet gösterenlerin sayısı arttı.

On sekizinci yüzyılda azotlu bitkilerin büyük çapta kullanılmasını da içeren, üretimi ve etrafı çevrilmiş arazilerin kullanımını artıran tarımsal gelişim arazilerin kullanım yönetimini değiştirdi. Yiyecek maddelerinin çoğalması, artan nüfus yüzünden fiyatların artma riskini azalttı. Tarımsal gelişim toprak sahiplerinin ve onların kiracılarının yararına oldu. Kişi başına sermaye artırımına yol açan sanayideki genişleme önemliydi ama ekonomi sektörünün en belirleyici unsuru olan iş alanları, vergilendirme, yönetime ve dinsel kurumlara yapılan ödemeler (aşar vergisi) ve arazi kiraları gibi birçok başka faaliyete kaynak oluşturan kazanımlar açısından en önemli kaynak tarımdı. Toprak ve buradan elde edilen ürünler sosyal sistemin yapısını ve onun sürdürülebilir olmasını mümkün kılan servetin büyük bir kısmını sağlıyordu. Köylüler arasında toprak sahibi olanların sayısı azdı; İngiltere'de

toprak sahiplerinin sayısı Avrupa standartlarına göre daha az ve dolayısıyla mülk sahibi başına düşen yüzölçümü olarak toprak miktarı daha fazlaydı.

Ulaşım, sanayi ve diğer alanlarda esas olan yenilenmeydi. Değişim kazanç kaynağı olarak görülüyordu. Dolayısıyla tarımda kullanılan yeni makineler yeni ürünlerin elde edilmesine ve daha seçkin bir besicilik yapılmasına yol açıyordu. Önemli olan varsayımlara değil uygulamalara dayanan denemelerle gelişimi gerçekleştirmekti. Burada ana unsur bilimin uygulanmasıydı. "Townshend Şalgamı" diye bilinen Townshend İkinci Vikontu Charles ve daha sonra Leicester Kontu olan diğer adıyla "Norfolk Kok Kömürü" Thomas Coke gibi soyluların toprak sahipleri olarak yeniliklere açık olmaları o dönemdeki aristokrat kültürü için önemliydi. Tarım, madencilik, ulaşım alanlarındaki yenilikler toplumun ve devletin gelişmesine yol açtı.

Kolay taşınan ve denetlenebilir bir yakıt olan kömür daha önceki odun ve odun kömüründen çok daha kullanışlıydı. Öte yandan kömürü çıkarmak ve taşımak gerekiyordu; bu gereksinimler özellikle yeni kanallar açılmasına ve demiryolları yapımına yönelik yenilikleri ve çalışmaları teşvik etti. Kömürün at sırtında ve mavnalarla Yorkshire'daki Middletown havzasından Leeds'e kadar 5 kilometre nakledilmesinin doğurduğu yüksek maliyet yüzünden Charles Brandling 1758'de Parlamentodan "Kömürün Leeds ve çevresine daha başarılı şekilde ulaştırılması için bir demiryolu yapılması" doğrultusunda bir yasa çıkmasını sağladı. Bu, demiryolu yapımıyla ilgili çıkan ilk yasaydı. 1780'de Middletown'a buharla çalışan bir Newcomen buhar motoru yerleştirildi; yüzyıl sonunda havzanın yıllık ortalama üretimi 78.500 tona ulaştı.

Buharlı makineler yeni dönemin simgesiydi. Geleceğin Amerika başkanı olan Thomas Jefferson 1785'teki Londra ziyareti sırasında buharla çalışan New Albion Değirmenini

görmeye gitti. Ayrıca Batı Midlands'deki sanayi tesisini ve Güney İngiltere'deki botanik bahçelerini gezdi. Sanayileşmede sürekli değişim ve araştırma önemli rol oynamaktaydı; John Wikinson'un 1774 ve 1781'de ürettiği delgi makineleri sayesinde Newcomen motoru silindirlerinin döküm ve delgi işleminin gelişmiş yöntemlerle yapılması sonucu yenilendi. 1769'da James Watt (1736-1817) buharlı makine için daha fazla enerji üreten, dolayısıyla maliyeti düşüren bir kondansatör geliştirdi ve bu aygıtın patentini aldı. 1782'de Watt dönme hareketini daha tekdüze hale getiren ve böylece buhar motorlarının sanayi makinelerini çalıştırma kapasitesini artıran yeni buluşlarının da patentini aldı.

Girişim, yatırım ve hareket özgürlüğü sağlayan bu potansiyelin uygulamaya konması sanayinin gelişimi için çok önemliydi. Örneğin 1779'da Birmingham'lı düğme üreticisi James Pickard Newcomen motoruna bir krank ile volan ekledi ve bu sayede metalleri öğüten bir değirmen geliştirdi; bu buluş buhar motorları piyasasını büyük çapta geliştirdi.

7 Kasım 1828 tarihli *Exeter Weekly Times* "buhar gücünün kullanılması her imalat dalında hızla artıyor" diye yazıyordu.

1824'te İkinci Liverpool Kontu ve Başbakan Robert'ın başkanlığında yapılan bir oturumda Watt'ın heykelinin Westminster Katedraline dikilmesi için para toplama kararı alındı. IV. George 500£ verdi; bu, toplanan paranın on ikide biriydi. Watt'ın diğer heykelleri Glasgow, Manchester, Greenock ve Birmingham'a dikildi.

Bu arada metalürjide de önemli gelişmeler oldu. Demir ve çelik ergitmede odun kömürü yerine kok kömürü kullanılmaya başladı. Henry Cort'un 1784'te geliştirdiği arıtma ve haddeleme yönteminde kömür kullanılıyor, bu sayede işlenebilir demir elde etmek odun kömürü ile yapılan ısıtarak dövme ve inceltmeden daha ucuza mal oluyordu.

Kömüre olan talep ulaşımda da gelişmelere yol açtı; önce kanallar (nehirlerin ıslahı dâhil) sonra da demiryolları inşa edildi. 1757'de Sankey Brook Denizcilik St. Helens'den Liverpool'a kömür taşıyarak Merseyside'da kömürle çalışan sanayilerin gelişmesine ve tuz tavaları için kömüre gereksinim duyan Cheshire'daki tuz endüstrisinin büyümesine hizmet etti. Bunu 1761-67 yılları arasında Bridgewater Dükü tarafından inşa ettirilen kanal izledi. Bu kanal herhangi bir nehre bağımlı olmayan bir rota çizmekte ve dükün Lancashire'daki kömür havzalarına uzanmaktaydı. Bridgewater'dan sonra Manchester'dan Liverpool'a ulaşan kanal yapıldı.

Sanayideki gelişmeler önemliydi, bir yandan da değişimlerin sürekliliği bir dönüşüm oluşturdu. Örneğin 1766 ve 1770'te Staffordshire ve Worcestershire Kanallarının yapımı Staffordshire'daki kömür ve demirin Severn Irmağı'na taşınmasını sağladı; ilk kömür mavnası 1772'deki yeni Birmingham Kanalı ile Birmingham'a ulaştı ve 1783'te Mondland Kanalının açılması Lanarkshire kömür havzasının sürekli büyümekte olan Glasgow piyasasının talebini karşılamak amacıyla geliştirilmesine yol açtı.

Buhar gücünün kömür üretiminde, yüksek fırınlarda ve yeni haddeleme ve dilme makinelerinde kullanılması ekonomik faaliyetlerde yeni bir coğrafya oluşturdu. Buhar gücü ile sanayi tesislerinin su gücünden yararlanmak için nehir kenarlarına kurulmasına gerek kalmadı. Bunun yerine sanayi kömür havzalarına yöneldi ve özellikle daha önce az gelişmiş bir ekonomiye sahip Kuzeydoğu İngiltere, Güney Lancashire, Güney Galler ve merkezi İskoçya gibi bölgelerin kalkınmasına yol açtı. Bu, ekonomik değişimin bölgesel yapısının altını çizmekteydi.

Yerel, yöresel ve ulusal düzeyde, yeni maden ocakları, fabrikalar ve rıhtımlar kanal ulaşımından yararlandılar. 1818'de Derby'de dökme demir ürünleri üretmek için Derwent Irma-

ğı'nın kıyısında kurulan Britannia Dökümhanesi Derby Kanalı ile Midlands'deki kanal sistemine ve denize ulaşıyordu. 1827'de basılan *Smart'ın Ticaret Rehberi* demir üretim merkezlerinden biri olan Wolverhampton'dan ürünlerin Pickford's kanalı ile Bristol, Liverpool, Londra ve Manchester dâhil 73 kente doğrudan sevk edilebildiğini belirtiyordu. Denize çıkışı olmayan Wolverhampton kenti ve Derbyshire, Staffordshire ve Warwickshire gibi eyaletlerin konumu değiştikçe yeni bir coğrafya oluşmaktaydı. Suyolları ile sanayinin karşılıklı etkileşimi sayesinde Batı Midlands, Güney Lancashire ve Güney Yorkshire İngiltere'de ulaşım alanında önemli merkezlere dönüştü.

Kaynak, üretim, piyasa ve istihdam açısından yeni bir ekonomik coğrafya oluştu. 1790'lara gelindiğinde sanayideki değişimin yoksullara yardım gibi alanlara yansıdığı gözlemlenmekteydi. Bu yardım hemen hiç sanayileşmemiş Sussex ya da sanayisi gerilemiş Essex, Norfolk ve Suffolk gibi bölgelerde kişi başına daha yüksek orandaydı. Gerçekten de böyle bölgelerde yoksulluk on dokuzuncu yüzyıl başlarında en önemli sorunu oluşturuyor, kırsal kesimde şiddetli ayaklanmalara ve göçlere neden oluyordu.

Bölgesel sınai değişimler birçok unsura yansımaktaydı. Güney İngiltere'de sanayide genel bir kriz yaşanmaktaydı, zira kömüre dayalı üretim başka yörelerde gelişimi sağlamaktaydı. 1780'lerden itibaren Yokshire'daki West Riding'de yünlü dokuma endüstrisi Devon, Essex, Norforlk ve Worcestershire'daki rakiplerine kıyasla fiyatta önemli bir avantaj sağladı. Öte yandan buradaki avantaj sadece kömür değildi. Lancashire ve Yorkshire'da işçilik daha ucuzdu ve dokuma endüstrisi geleneksel uygulamalarla kısıtlanmamaktaydı.

Yeni teknoloji ve girişimci enerjisinin önemi Devon'daki Tiverton kentinde John Heathcoat'un file ve dantel üreten bir fabrika kurmasıyla ön plana çıktı. 1816'da patentini aldığı file

makineleri iş bulma olanaklarını tehdit edince Loughborough'daki fabrikası ayaklananlar tarafından yıkıldı ve Heathcoat makinelerini Tiverton'da kullanılmayan bir pamuklu dokuma fabrikasına taşıdı. Bu fabrikanın faaliyete geçmesi Doğu Devon'daki dantel üretimine darbe vurdu ama aynı zamanda kömür olmadan neler başarılabileceğini gösterdi. Dahası Heathcoat'ın eski ortağı John Boden 1825'te Barnstake'in doğusunda Derby Dantel Üretim Atölyesini kurdu. 1830'a gelindiğinde burada 1.000 işçi çalışmaktaydı ve kasabanın 1821'de 5.079 olan nüfusu 1841'de 7.902'ye ulaştı. İşçi sınıfının burada ve Tiverton'daki yoğunluğu ve yaşam tarzı Güneyden çok Kuzey İngiltere'ye özgüydü. Sanayi bölgelerinde nüfus hızla arttı: Önde gelen bir kömür ve sanayi merkezi olan Durham eyaletinde 1700'de 70.000 olan nüfus 1801'de 150.000'e ulaştı. İskoçya ve İngiltere'de nüfusta ortalama artış 1700-55 döneminde ortalama yüzde 0,3 iken 1775'te bu rakam İskoçya'da yüzde 0,5 ve İngiltere'de yüzde 8 oldu. Bir yandan da evlilik ile çocuk sahibi olma arasındaki bağlantı giderek zayıfladı ve gayrimeşru çocuk sayısı yüzde 1,8'den yüzde 5'e yükseldi. Diğer taraftan evlilik oranı da arttı; bekâr olanların oranı yüzde 9'un altına düştü. 1800'e gelindiğinde bekâr yetişkinlerin sayısı daha da azaldı ve ortalama evlenme yaşı erkekler için 25,5, kadınlar için ise 23,7 oldu. Bu rakamlar çalışma ve yaşam koşullarında özgürlüğün artmasına, en azından "aile" bireylerinin "işçi" kavramına dönüşmesine yol açan gelişmeleri yansıtmaktaydı. Örneğin çiftlikteki hizmetliler artık işverenlerle birlikte yaşamıyorlardı, dolayısıyla erken yaşta evlenmeyi zorlaştıran etmenlerden biri ortadan kalmıştı.

Bunun yanı sıra kentlerde artan iş olanakları ve benimsenen yaşam tarzı evlilik, özellikle erken yaşta evlilik ile bunu engelleyen toprak sahibi olma zorunluluğunu bertaraf etmişti. Bu artış aynı zamanda daha fazla gayrimeşru doğumlarla sonuçlanan sosyal bir özgürlük de sağladı. Evlenme oranla-

rında ücretler hâlâ önemli bir rol oynamaktaydı ama on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında evliliği teşvik eden olanaklar ve fırsatlar oluştu. Öte yandan on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında çocuk ölümleri azaldı. Yüzyıl ortalarında 35 ve daha ileri yaşta olan kadınların doğurganlığı arttı. Bu artış muhtemelen ölü doğum oranının düşmesine bağlıydı; bu düşüş ise yaşam standardındaki yükselişe işaret diyordu.

Kentleşme ve sanayileşme arasındaki bağlantı, kentlerin üretim ya da benzeri ticaret ve hizmet sektörünün gelişmesinden kaynaklanan büyümesi ile daha da arttı. On sekizinci yüzyılda ülkenin doğu sahilinde yer alan Sunderland, Kuzey ve Güney Shields, Tynemouth ve Newcastle özellikle Londra'ya ihraç edilen kömürden ve cam sanayii gibi kömüre dayalı sanayilerden büyük kazanç elde etti. Gemi yapımı Sunderland'de ve Tyne Nehri üzerinde ön plana çıktı.

Nüfus artışının bir başka önemli nedeni ticaretti. Bu, özellikle Atlantik kıyısında, öncelikle Liverpool ve Glasgow için söz konusuydu. Her iki kent de Amerika ile ticaretin gelişmesinden ve Avrupa ile yapılan ticaretten çok yararlandılar. Liverpool'un 1801'de 83.050 olan nüfusu 1851'de 376.955'e ulaştı.

Ekonomik büyüme ve kentleşme kıyaslanabilen bir boyuttaydı. Kömür ve linyitin ortalama yıllık üretimi 1820-4 döneminde İngiltere'de 18, Fransa, Almanya, Belçika ve Rusya ve Avrupa'daki endüstrisi gelişmiş devletlerde ise toplam 2 milyon ton idi; 1855-59 döneminde ise bu rakamlar sırasıyla 68 ve 32 oldu. Bu rakamların gerisinde büyük değişim gerçeği yatmaktaydı. Hayal gücünü harekete geçiren Shropside'daki Coalbrookdale demir işletmesinde gece bacalardan çıkan alevlerin gökyüzünü aydınlatması gibi dramatik sahneler ressamların tuvallerine yansıdı. Gazeteci William Cobbett 1830'da Sheffield'den şöyle yazıyordu:

> Leeds'den Sheffield'de kadar yol boyu yalnızca kömür ve demir, demir ve kömür var. ... Hiçbir şey durmadan bacalardan yükselen sarı alevler kadar muhteşem ve ürkütücü olamaz. ... Bu görüntü karşısında ister istemez ... diğer ülkelerin ... demir ve çelik mamullerinde İngiltere ile asla boy ölçüşemeyeceğine emin oluyorsunuz. ... Buraya kara Sheffield diyorlar ve gerçekten de simsiyah ama tüm dünyada kullanılan bıçakların onda dokuzu bu kent ve çevresinde imal ediliyor.

Buna karşın, Victoria döneminde yaşayanların dünyaya bakış açısını yansıtan edebiyat dünyasında Charles Dickens'ın *Zor Zamanlar* (1854) ve Elizabeth Gaskell'in *Mary Barton* (1848) ile *Kuzey ve Güney* (1855) adlı romanları gibi yapıtlar endüstriyel yaşamın zorluklarını, özellikle işçi kesiminin sorunlarını ve acılarını ele almaktaydı. Dickens (1812-70) *Zor Zamanlar*'da sanayileşmenin yol açtığı çıkarcı, önlemlere dayalı ve sonuçlara yönelik mantaliteden söz ediyor ve bunu insanların bu yeni dünyadaki deneyimleriyle kıyaslıyordu: "Fabrikalarda yüzlerce el; Buhar Gücünde ise yüzlerce beygir var. Makinenin yarım kiloluk bir ağırlığın gücü ile neler yapabileceği biliniyor."

Dickens gerçeklerin, kâğıt üzerindeki bilgilerin ve tartışmaların üzerinde durulurken sosyal sorunların asıl nedenlerinden tümüyle uzak kalındığını gözlemledi. Bu gözlem günümüzde modern teknolojinin sağladığı dönüşümün sosyal içerik ve sonuçları göz ardı ettiği hakkında söylenenleri çağrıştırıyor. George Eliot ve Elizabeth Gaskell dâhil diğer romancılar gibi Dickens da yükselen rakamlardan oluşan istatistiklerin bireye toplumda bir yer açmadığı endişesini taşıyordu. Bu endişe hem 1790'lardaki ve on dokuzuncu yüzyılın başındaki romantik ozanlar, hem ortaçağda Rafael'den önceki ressamlar ile bu yazarlar arasında bir bağlantı oluşturuyordu.

İngiltere'nin dünya lideri olduğu demiryolları, etkin bir üretim ve pazarlama sistemine sahip bir ülke olarak tanınma-

sını sağladı. Bu da İngiltere'de çoğunlukla bölgesel bir yapıda olmasına karşın sanayileşmenin ulusallaşmasına yol açtı. Demiryollarındaki gelişme daha genel anlamda ulusal gelişmenin belirtisiydi. Atların vagonları çekerek havzalardan yükleme iskelelerine kömür taşıdığı raylı yollar uzun yıllardan beri kullanılmaktaydı. Surrey Demiryolu Şirketi tarafından oluşturulan dünyanın ilk demiryolu 1803'te Wansworth'den Croydon'a kadar uzanıyordu. Kendi kendine gidebilen buharlı lokomotifler bu durumu değiştirdi ve uzak mesafelere ulaşılmasını mümkün kıldı. 1804'te Roger Hopkins Pen-y-darren ile Güney Galler'deki Abercynon arasında bir tramvay yolu inşa etti. Richard Trevithick aslında hareketli bir Newcomen buhar motoru olan ilk buharlı lokomotifi burada denedi. Sabit buharlı makinenin lokomotife dönüştürülmesi demiryolu devrimine gerekli teknolojiyi sağladı ve sanayileşme sermaye ve beceride gerekli talebi karşıladı.

George Stephenson 1822'de Hetton Demiryolunu ve 1825'te de kömürü Stockton limanına taşıyacak olan ünlü Stockton-Darlington demiryolunu işletmeye açtı. Lokomotifler aynı zamanda gelişmede birikimin bir parçasını oluşturdu. Goldsworthy Gurney'ın buhar jeti 1825'te Stephenson'un *Rocket* adlı lokomotifine monte edilince hız saatte 26'dan 47 kilometreye çıktı. Silindir ve pistonların doğrudan tekerleklere bağlanması ve suyu daha hızlı kaynatan bir motorun tasarlanması da randımanı artırdı. Kısa sürede demiryolları 1820 ve 1830'larda yollarda deneme amacıyla kullanılan buharlı arabalara üstünlük sağladı.

Demiryolları yolcu ve yük taşımada hem yeni bağlantılar oluşturdu hem de yolculuğun süresini kısalttı. On sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında uygulanan paralı geçişi, yolların genişletilmesi, köprü yapımı, daha gelişmiş nakil araçları ve taşımada daha iyi hizmet gibi yenilikler izledi. Başlangıçta demiryolları çoğunlukla küçük çapta,

yöresel bağlantılar sağlayan işletmelerdi ve özellikle kömür nakliyesinde kullanılıyordu.

Zamanla yeni hatlar geliştirildi ve mevcut hatlar birbirine bağlanarak uzak mesafelere ulaşım sağlandı. 1838'de Londra'dan Birmingham'a, 1840'ta Southampton'a ve 1847'de Plymouth'a ulaşım gerçekleşti ama ulusal ulaşım sistemi ancak 1870'lerin başında oluşturuldu. Irmakların üzerine köprüler kuruldukça coğrafya değişti, Anglesey'e giden Menai Boğazı aşıldı ve dağlar dinamitlenerek tüneller açıldı. 1830'dan 1868'e kadar yaklaşık 30.000 köprü inşa edildi. Demiryolları rakiplerinden daha hızlı ulaşım sağlıyordu, bu yüzden kanal yapımına 1830'larda son verildi.

Bu arada sanayi ve tarımda da dönüşüm yaşadı. 1840'lardan itibaren demiryollarının kullanımı Derbyshire'da Burton-upon-Trent'teki bira yapımcılarının büyük bir bira imparatorluğu oluşturmasına, aynı zamanda Kuzey Galler'deki kayrak taşlarının kentlere ulaşmasına olanak verdi. Londra'da basılan gazeteler kısa sürede ülkeye dağıtılıyordu. 1870'lerde demiryolu şirketleri kentlerde süt satış merkezleri oluşturarak mandıraların peynir yerine "demiryolu sütü" üretmesini teşvik etti. 1869'da Londra'ya demiryoluyla nakledilen kömür ilk kez deniz yoluyla getirilen kömürle aynı miktara ulaştı. On yıl sonra Londra'ya demiryolu ile 6,6 milyon ton taşınırken 3,5 milyon ton hâlâ Thames'den teknelerle getirilmekteydi.

Demiryolu sayesinde giderek daha çok sayıda insan daha önce hiç görülmemiş bir hızla ve daha sık olarak seyahat etmeye başladı. Demiryollarının psikolojik bir etkisi de oldu. "Mekân" fethedilmişti. Yeni ses ve görüntüler büyük bir değişim duygusunun oluşmasına yol açtı ve bu ilerleme olarak algılandı ama bu konuda kuşkular da vardı. Dickens *Dullborough Kasabası* (1860) isimli kısa öyküsünde trenin hem masu-

miyetin yitirilmesine hem de yeni deneyimler edinilmesine yol açtığını ileri sürmekteydi:

> Dullborough'da yaşayan çoğumuz kırsal kesimden gelmekteyiz. ... İstasyon oyun alanlarını yok etti. Artık bu alanlar yok. İki güzelim alıç ağacının, fundalıkların, çimenlerin ve tüm düğün çiçeklerinin yerini sarsıntılı yolların taşları aldı. ... Bindiğim trenin Timpson'un Mavi Gözlü Bakiresi gibi kulağa hoş gelen bir adı vardı ve sokağın üstünde merkezi bulunan Timpson tarafından işletiliyordu; beni geri getiren lokomotif sadece No 97 adını taşıyordu ve Güneydoğu Demiryollarına aitti ve kupkuru toprağa kül ve sıcak su saçıyordu.

Bu yenilikler demiryolu sisteminin gelişmesi için gerekli olan yatırımları da tetikledi. Londra'daki Sir Gilbert Scott ve W. H. Barlow's St. Pancras gibi önde gelen demiryolu istasyonları demir ve camdan yapılmış sanat eserleriydi. Bunlar aynı zamanda kentin görünümünü değiştiriyor ve sokakların tasarımlarını farklı kılıyordu.

Posta arabaları sarsıntılı ve kalabalıktı, aydınlanma yetersizdi ama trenlerde okumak mümkündü. Bundan yararlanan W. H. Smith ve John Menzies demiryollarında kitapevleri açarak yeni bir piyasa oluşturdu. Çok sayıda hazırlanan tren tarifeleri de yayıncılara yeni fırsatlar sağladı. Önce Oxford sonra da 1845'ten 1873'e kadar Winchester piskoposu olan Samuel Wilberforce, adı B ile başlayan ve her piskoposa lazım olan kitabın Bradshaw'un tren tarifesi olduğunu söyleyerek espri yapmaktaydı.

Edebiyat eserlerinde, tren, kültürlü kentlilerin davranış ve tutumlarını kırsal kesime taşımalarını sağlıyordu. Örneğin Oscar Wilde'ın *The Importance of Being Earnest* (Ciddi Olmanın Önemi) (1895) adlı oyununda Gwendolen Fairfax Hertfordshire'ı ziyaret ediyor, H. G. Wells'in *Love and Mr. Lewisham* (Aşk ve Bay Lewisham) (1900) adlı romanında Ethel Hendeson

Sussex'e geliyordu. Sherlock Holmes ve daha sonra Hercule Poirot Londra'dan trene binip kötü adamların peşine düşüyor, Scotland Yard detektifleri yerel polis gücünün yardımına gidiyordu.

İngiltere'de zamanın ölçümü (saatlerin ayarlanması) standartlaştırılınca, demiryolları gittiği her yere bir istikrar götürdü. Demiryolu şirketleri trenleri sağlıklı şekilde işletebilmek için tarifelerinde standart bir zamana ihtiyaç duyduğu için çok geçmeden trenler İngiltere'de doğudan batıya farklı zamanlarda kalkacak yerde Greenwich Gözlemevi'nin belirlediği standartlara göre "tren saatleri" uygulanmaya başlandı. Saatler demiryoluna paralel olarak döşenen elektrikli telgraf hatlarına bağlıydı ve tek bir merkezden ayarlanıyordu.

Tren posta hizmetlerinde de değişime yol açtı, gezici postaneler oluştu ve istasyonlarda durmak zorunda kalmadan postanın teslimi sağlandı. 1840'ta gidilen yola değil kolinin ağırlığına göre posta ücretinin belirlendiği sistemin bir parçası olarak dünyanın ilk pulu Penny Black basıldı. İngiltere ve İrlanda'da teslim edilen mektup sayısı 1838'de 82,5 milyon iken bu rakam 1853'te 411 milyona ulaştı.

Tren yolculuğu zenginleri tatmin eden bir sosyal sistem oluşturdu. Farklı koşul ve ücretlerde üç sınıf vardı. Londra-Brighton hattında üçüncü mevki vagonların 1852'ye kadar üstleri kapalı değildi ve yolcular hava koşullarından ve lokomotifin saçtığı sıcak küllerden etkileniyorlardı.

Ekonomik gelişmenin içinde yer almak isteyen şirketler ve kentler ulaşıma odaklanmak zorundaydı. Carlisle'da Jonathan Dodgson Carr bir matbaa makinesi üzerinde çalışarak bisküvilerin elde kesilmek yerine makine ile kesilmesini sağladı ve kentin önemli bir tren kavşağında bulunmasından yararlanarak ürününü tüm ülkede satışa sundu. Makineler giderek daha fazla ön plana çıktı ve makineleşme daha fazla

getiri ve daha büyük fabrikalar kurulmasını sağladı. 1821'e gelindiğinde Manchester'da 5 binden fazla elektrikli dokuma tezgâhı vardı ve yünlü kumaş üretimi ve satışının global merkezi haline gelen Bradford'da 1810-30 arasında fabrikaların beygir gücü yüzde 718'e, 1810'da 16.012 olan nüfus ise 1850'de 103.778'e ulaştı. Bu tarihte Bradford'daki 17.642 otomatik dokuma tezgâhında seri halinde kadınlar için yünlü dokuma üretilmekteydi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'deki sınai büyüme giderek tekstil ve maden arıtımından ziyade mühendislik, gemi yapımı ve kimyasal madde alanlarına odaklanmaya başlandı. Sanayileşme hız kazandıkça sanayileşen bölgelerle ülkenin geri kalan kısmı, örneğin Clydeside ile Güneybatı İskoçya arasındaki ayrışma da daha belirginleşti. İş dünyası değişti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İskoçya'nın merkezindeki Lanark, Midlothian ve Renfrew eyaletlerinde çalışanların yüzde onundan daha azı tarım, ormancılık ve balıkçılık alanları ile uğraşmaktaydı; diğer taraftan sayısı giderek artan sanayi bölgelerini beslemek gerektiği için tarımsal faaliyetler çok yoğundu. Bunun göstergesi, arazilerin etrafının çevrilmesi, yeniden düzenlenmesi ve drenaj ile daha fazla toprağın işlenmesiydi.

Yeni Toplum

Sanayinin geliştiği yörelerde nüfus hızla arttı. 1830'lara gelindiğinde Glasgow, Liverpool ve Manchester'ın her birinde 200.000'den fazla insan yaşıyordu; bu da yeni reformcu politikaların önünü açtı. Durham eyaletinde 1851'de 390.997 olan nüfus 1891'de 1.016.562'ye ulaştı, bu artış yalnızca 1861-71 yılları arasında yüzde 34,7 oldu. Newcastle'da 1801'de 28.294 olan nüfus 1901'de 215.328'e ulaştı. Kentlerde değişen görünüm topluma da yansıdı. Myles Foster'ın *Newcastle upon Tyne from Windmill Hill, Gatshead* (1871-2) isimli tablosunda görü-

len içkale ve katedral gibi önemli yapıların yanında şimdi fabrika bacaları ve demiryolu köprüsü yer alıyordu.

Nüfus artışının tek nedeni göçlerdi. İnsanların yoğun göçü ekonomik büyümenin bir parçasıydı; esasında amaç iş gücü sağlamaktı ama göçler bir yandan da bireylerde ve topluluklarda karmaşaya yol açmaktaydı. Cornwall ve İrlanda gibi kısıtlı ekonomik olanaklara sahip bölgelerde büyük göç dalgaları oluştu. Öte yandan kentlerin nüfusu arttıkça nüfus yoğunluğu da arttı ve ciddi sıkıntılar yaşandı. Bu sıkıntılar su kaynaklarının ve kanalizasyonun yetersizliği yüzünden daha da ciddi boyutlara ulaştı ve 1848-49, 1854 ve 1866'da büyük kolera salgınlarına yol açtı. Öte yandan uzama, fiziksel sağlık ve gerçek kazanç gibi göstergeler yaşam standardının önde gelen sanayi sektörlerindeki büyüme kadar hızlı olmadığını ortaya koyuyordu. İrlanda'da 1840'larda yaşanan büyük kıtlık hükümetin krizle gerektiği gibi başa çıkamadığını gösteriyordu.

1750-1815 Politikaları

Ulusal standartlara ve kurumsal olanaklara öncelik tanıyan yasamalar reformu desteklemekteydi ama bunu politik akımlar da etkilemekteydi. 1775'te Kuzey Amerika'daki sömürgelerden 13'ünün ayaklanması 1776'da Bağımsızlık Bildirgesinin imzalanmasına ve 1783'e kadar süren bir bağımsızlık savaşının başlamasına yol açtı ve o dönemde İngiltere'de ulusal krizle bağlantılı görülen radikalizmi geçersiz kıldı.

Daha sonra 1783'ten 1801'e ve 1804'ten 1806'ya kadar başbakan olan Genç William Pitt döneminde Amerikan Bağımsızlık savaşında ve 1793'te başlayan Fransa ile savaşta yaşanan yenilgiler değişim ve yenilenme için baskıların artmasına yol açtı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı İngiltere'nin politik ve askeri gücünün zayıflığını ortaya koydu. Politik açıdan mevcut

imparatorluk sistemi içinde yeni otorite formülleri oluşturulamaması Kuzey Amerika'daki kopmaların önünü açtı. Yeterli sayıda sömürgenin bağımsızlık için mücadeleye kararlı oluşunun yanı sıra, ordunun zaafı ve 1781'de deniz kuvvetlerinin destek olmayı başaramaması İngiltere'nin on üç sömürgeyi yitirmesiyle sonuçlandı. Öte yandan deniz kuvvetlerinin gücü sayesinde Fransa'nın (1778), İspanya'nın (1779) ve Hollanda'nın (1780) İngiltere karşısında ittifak oluşturmasına rağmen Batı Hint sömürgelerinde denetim sürdürülebildi.

1783'te yapılan barış görüşmelerinde İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki kayıplarını kabullenmesi genel olarak imparatorluğun sürdürülebilirliğinin ve İngiltere'nin gücünün sorgulanmasına neden oldu. 1780'lerdeki Pitt döneminde özellikle mali reform üzerinde duruldu.

Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında (1793-1815) radikalizm Fransız yandaşlığı olarak görülüyordu. Bunun yerine, Fransız Devrimi ve onun İngiliz destekçilerinin savunduğu fikirlere tepki olarak Taht ve Sunak ideolojisi güç kazandı. Aynı zamanda savaş, İngiltere'de Fransa karşısında direnişi sağlamaya yönelik bir reform dönemi yaşanmasına yol açtı. Bu dönemde öne çıkan unsurlar İrlanda ile parlamenter düzeyde birleşme, ulusal boyutta nüfus sayımı, Haritacılık Dairesi tarafından ülkenin ayrıntılı bir haritasının çıkarılması, gelir vergisi uygulaması ve altına bağlı olmayan ulusal finans sistemi oluşturulmasıydı.

Fransa ile savaşın uzun sürmesi ve özellikle yaşanan sıkıntılar ulusal kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynadı. Kahramanlıklar, özellikle muzaffer Amiral Horatio Nelson'un 1805'te Trafalgar'da ölmesi ve Wellington Dükünün komutasındaki İngiliz kara ordusunun 1815'te Fransa'nın Waterloo'daki şiddetli saldırısında kahramanca karşı koyması övgüye değer bir erkeklik, imparatorluğun kaderi ve kısmen dinsel bir sınav ve kurtuluş olarak algılandı.

Reform ve Monarşi, 1815-17

Hem kişisel hem de ulusal bağımsızlık (ciddi bir karışım) ulusal kimliğin vazgeçilmez tanımını oluşturmayı sürdürdü ve savaşlar sona erdikten sonra politik reform daha fazla saygınlık kazandı. Bununla beraber güçlü muhafazakârlar (Torycilik) Liverpool İkinci Kontu Robert'ın 1812'den 1827'de felç oluncaya kadar başbakan kalmasını sağladılar. Gerçekten de Tory egemenliğinin devamı alın yazısı gibi görünüyordu. Lord Byron *Don Juan*'da şöyle diyordu:

> İnsanlıkta hiçbir şey kalıcı değildir,
> *Whiglerin* iktidar olmaması dışında.

Aslında Tory düzeni 1830'ların başında çöktü. 1830'lardan itibaren hem Kilisede hem de Devlette reform giderek politik bir tez olarak algılanmaya başlayınca "eski yolsuzlukları" kınamak, Reform öncesi politik sistemi yozlaşmış, Reform öncesi hükümeti de beceriksiz olarak nitelendirmek alışkanlığa dönüştü. Öte yandan partizanlıktan ve Reform öncesi İngiltere'nin yapısını, politik kültürünü ve başarılarını değerlendirememekten kaynaklanan bu tutum yanlıştı. Halinden memnun din adamlarının yanı sıra canla başla cemaatlerini yönlendiren başkaları (çoğunluk) vardı. Dahası hükümetin uygulamalarının çoğu dönemin geleneklerine uygundu.

Reform için baskı yapılmasının yanı sıra politik düzene karşı çıkmak kesinlikle evrensel bir tavır değildi. Örneğin Exeter'de yayımlanan *Western Luminary and Family Newspaper* (Batı Aydınlanma ve Aile Gazetesi) 4 Temmuz 1831 tarihli sayısında "itaatsizlik ve hoşnutsuzluğu" kınamaktaydı. Büyük bir çoğunluk Tory ve Kilise yanlısı bu gazeteyle aynı görüşte olabilirdi. İki gün önce Exeter Piskoposu olarak atanan Henry Philpotts Reform Yasası aleyhinde oy kullandı ve 1831'de Lortlar Kamarası ve Grey İkinci Kontu ve Whiglerin

başbakanı Charles ile çatıştı. Philpott'un muhalefeti Exeter'de şiddet olaylarına yol açtı; oğlu yerel radikallerin saldırısına karşı piskoposluk sarayını korumak için sahil güvenlik güçlerinden yararlandı. Bristol ve Nottingham'da reform yanlısı ayaklanmalar 1715'te Jacobistlerin ülkenin batısındaki başarısız kalkışmaları ile kıyaslanamazdı.

Politik kültürde şiddetten uzak kalma eğilimi çok etkili oldu. Öte yandan ekonomik dönüşümde yer alan ve radikal bir politik boyut sergileyen şiddet devam etti. Buna örnek olarak 1381'deki Köylü Ayaklanması, on altıncı yüzyılda ve on yedinci yüzyıl başlarında arazilerin etrafının çevrilmesine karşı isyanlar, on dokuzuncu yüzyıl başlarında yeni makinelere muhalefet, 1810'lardaki sanayi makinelerinin Luddistler tarafından protesto edilmesi ve daha sonra Yüzbaşı Swing yandaşlarının tarım makinelerine karşı çıkışı gösterilebilir.

1820 ve 1830'lardaki politikada monarşi, Avrupa'nın çoğu kesiminde, örneğin Fransa, İspanya ve Avusturya'da 1820'lerde yaşanan tepkiler ışığında, gönülsüz de olsa ülkedeki yeni taleplere olumlu yaklaştı. Bu tutum İngiliz muhafazakârlığının, eğilimlere saygı gösteren ve işlerin yürümesi adına, aşırıya kaçan (aşırı tutucu) istekleri sürekli geri çeviren bir hareket olarak tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı.

Bu dönemdeki krallar çok ilgi çekiciydi. IV. George (1820-30) en fazla görkemli ve çok pahalıya mal olan Brighton Yazlık Sarayı, zevke ve kadınlara düşkünlüğü ile tanınıyor ve karikatürlere konu oluyordu ama kral olarak başka hasletlere de sahipti. Özellikle kendini *göstererek* krallığın boyutlarını önemli oranda genişletti. George 19 Temmuz 1821'deki taç giyme töreninin çok gösterişli olmasını istiyordu ve töreni buna göre tasarladı. Sahne özenle hazırlandı ve konservatif değerleri onamak adına Parlamento giderler için 240.000£ ödenek ayırdı; bu, III. George'un taç giyme törenine harcanan 70.000£'a kıyasla çok fazlaydı. Kraliyet daha önce görülmemiş

sayıda kiralık mücevherat ile bezendi ve 12.532 elmas kullanıldı. Öte yandan George'un ayrı yaşadığı karısı Caroline'in törende hazır bulunma isteğinin reddedilmesi ve katedral kapısının yüzüne kapatılması törene gölge düşürdü. Yine de halkın genel tepkisi olumluydu ve taç giyme merasimi halkın saraya bağlılığını güçlendirdi. Bu bağ George'un İrlanda, Hanover ve Hollanda gezileriyle daha da perçinlendi. Bu geziler hızla değişen bir topluma uyum sağlarken krallığın üstlendiği çeşitli rolleri sergilemesi açısından önemliydi.

On sekizinci yüzyılda krallar İskoçya ve İrlanda'yı ziyaret etmemişlerdi. Edinburgh ve Londra parlamentoları Anne döneminde birleştirilmiş ama ne o ne de ardılları İskoçya'ya gitmişlerdi; Dublin ve Londra parlamentoları III. George döneminde birleştirilmiş ama ne kendisi ne de oğullarından herhangi biri İrlanda'yı ziyaret etmişti. Fetihler kral ve prensleri seyahate yönlendirmişti (III. William 1690'da İrlanda'ya, Cumberland Dükü William ise 1746'da Culloden Kırsalına gitmişti) ama IV. George buraları farklı nedenlerle ziyaret etti.

George'un önce İrlanda'ya gitmesinin bir nedeni vardı. Buradaki nüfus İskoçya, Galler ya da Hanover'dekinden fazlaydı ve 1801'de yürürlüğe giren parlamenter düzeydeki birleşme artık Büyük İngiltere ve İrlanda Birleşik Krallığı adını almış olan yönetimin Westminster'daki parlamentosu için önemliydi. 1707'de Londra ile Edinburgh Parlamentoları için uygulanan birleşme Londra ile Dublin parlamentoları için de uygulandı. Bu birleşmeyi 1798'de İrlanda'da bastırılan bir ayaklanma ve bir Fransız saldırısının püskürtülmesi izledi. İrlanda ile birleşme, İskoçya ile gerçekleşen birleşmenin yirmi birinci yüzyıl başlarına kadar sürmesini sağlayan, ortak bir Protestan mantığından ve ekonomik dönüşümden yoksundu. Bununla beraber, başından beri gerilimli olan bu birleşmenin başarısız olması düşünülmezdi; gerçekten de bu birlik Birinci

Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda yaşanan çok farklı koşullar sonucu bozuldu.

George İrlanda'dan döner dönmez Hanover'e doğru yola çıktı ve orada Hanoverli uyrukları tarafından coşkuyla karşılandı. Bu, bir Hanover kralının sömürgesine yaptığı ilk ziyaretti ve bir Anglo-Hanover monarşisinin izleyeceği yönü göstermekteydi.

George'un 1822'deki İskoçya ziyareti bir başka yükümlülüğü yerine getirdi. Burada çok gösterişli olan İskoç milli kıyafetini giymekteydi ve popülaritesini artırmayı başardı. Aynı zamanda bu ziyarette İskoç kimliğinin ağır basması Jacobizm'in artık sadakatle eşdeğer olduğu mesajını veriyordu; dolayısıyla Hanover'in eski rakipleri artık Tory davasını, sosyal düzeni savunabilecekler ve Reforma karşı çıkabileceklerdi. Bu, George'un en çok istediği şeydi. İskoçya Kilisesi yargıcının şehvet karşıtı, evlilikte uyumu savunan vaazını dinlerken George'un ne düşündüğü bilinmiyor ama ahlak kurallarının kamusal alandaki savunucusu konumunda bulunmanın sonuçlarına alışıktı. İskoç müziğini, danslarını ve Glenliver ve Athoss Brose gibi içkileri beğenmesi son derece çağdaş tutum gibi görünüyor. Değişmekte olan teknolojinin göstergesi olarak George'un *Royal George* adlı yatı rüzgâr ters yönde estiğinde buharlı römorkörlerle çekiliyordu. Kraliyet turu dönemi başlamıştı ve George İskoçya'da Romantik ulusalcılığın özelliklerine çok iyi ayak uydurdu. 1824'te Westminster Katedraline James Watt'ın heykelinin dikilmesi için toplanan tüm paranın on ikide birini vererek ulusal gelişime duyduğu ilgiyi sergiledi.

Yaşlandıkça daha tutucu olan George, babası gibi, Katolik Özgürlüğüne (Katoliklerin oy kullanmasına) karşıydı ve 1828'de hükümetin de bunu desteklememesinde ısrar etti. Öte yandan Waterloo'da zafer kazanmış olan Wellington Dükü başbakan olarak bu özgürlüğün gerekli olduğu kanı-

sındaydı, üstelik bu gereklilik yalnızca Birleşik Krallığa dönüşen ülkenin İrlanda'yı kapsamasından kaynaklanmıyordu. Bu yüzden George'a baskı uyguladı. Öfkelenen kral tahtı terk etme tehdidinde bulundu ama sonunda 1829'da Özgürlüğü tanıyan Katolik Yardım Yasasını imzaladı. George'un krallığının son döneminde gerektiğinde istemese bile boyun eğmeye razı oluşu günah çıkarmayan, başka deyişle İngiltere Kilisesinin konumu ve çıkarlarının egemen olmadığı devlete doğru atılan önemli bir adımdı.

Napolyon'un Waterloo'daki yenilgisi üzerine Burbonlar Fransa'da tahtı yeniden ele geçirdiler ve XVIII. Louis kral oldu. Öte yandan 1830'da kralın kardeşi muhafazakâr X. Charles bir ayaklanma ile alaşağı edildi. İngiltere'nin de ayaklanıp ayaklanmayacağı belli değildi. 1831'de parlamentoda hem oy verme hakkını, hem de seçim bölgelerinin dağılımını kapsayan seçim sistemi tartışılırken Reform istekleri Bristol, Derby ve Nottingham'da şiddetli ayaklanmalara yol açtı. Bu kriz III. George'un üçüncü oğlu olan IV. William (s. 1830-7) döneminde yaşandı; ikinci oğlu "Muhteşem York Dükü" Frederick daha önce ölmüştü.

William IV. George kadar muhafazakâr olmasa da büyük değişimlerden yana değildi ve radikalizme de karşıydı ama William anayasal bir kral olmak, barışı sürdürmek istiyordu ve Whig Partisi'nin yeni bir seçim sistemiyle ilgili baskısına razı oldu. William'ın tahta çıkmasıyla sonuçlanan genel seçimleri (o dönemde parlamentoların görevi yeni kral tahta çıkınca sonlanıyordu) parlamento reformuna karşı çıkan Wellington'un başkanlığındaki Tory hükümetinin Kasım 1830'da yenilgiye uğraması izledi. Bunun üzerine Grey Dükü tarafından bir Whig hükümeti kuruldu. Newcastle'ın merkezinde anısı için bir anıt dikilmiş olan Grey reformu desteklemekteydi; bunun nedenlerinden biri reform yapılmazsa Fransa, Belçika ve İtalya'nın birçok bölgesindeki gibi ayaklanmalar ola-

cağından korkmasıydı. Bununla beraber Reform yasası Nisan 1813'te Komisyonda reddedildi.

Grey parlamentoyu feshedip yeni bir seçimle daha reform yanlısı Avam Kamarası ile yeni bir hükümet kurmak istedi. William bunu onayladı ve kısa süre sonra yapılan genel seçimlerde reform yanlılarından büyük destek gördü. Aslında yeni bir seçime karşı çıkabilir ve başka birini başbakan atayabilirdi ama William gerici bir yapıya sahip değildi.

Genel seçimlerde Grey büyük bir çoğunluk sağlayınca ikinci Reform Yasası Eylül 1831'de komisyondan geçti ama Torylerin ağır bastığı Lortlar Kamarası tarafından reddedildi. Yasa ile ilgili bir uzlaşma tartışma konusu olurken halk büyük bir gerilim yaşadı ve ciddi ayaklanmalar oldu. Son tartışmaların ışığında hazırlanan üçüncü Reform Yasası 1831 Aralık ayında komisyona sevk edildi ve ikinci oturumda büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Öte yandan Lortların bu konuya yaklaşımı önemini korudu ve yapılan değişikliklerin yeterli destek alıp almayacağı belli değildi. Kralın Yasanın onaylanmasını sağlayacak sayıda soylu ataması istendi. Lortlar Kamarasının konumuna saygılı olan William'ın Reform Yasasının içeriği ve amaçlarıyla ilgili endişeleri vardı ve Grey'in radikal Whiglerden ayrı bir politika izlemek yeteneğinden emin değildi. Gene de hükümeti desteklemesi gerektiğine inanıyordu. Gönülsüz de olsa Yasanın geçmesini desteklemeye yeterli sayıda soylu atamayı ve onları onaylamaları için zorlamayı kabul etti. Soyluların bu şekilde atanması en son yüz yıl önce Kraliçe Anne tarafından uygulanmış, 1711'de 12 soylu atanarak Utrecht Barış Antlaşmasının onaylanması sağlanmıştı. Bu Antlaşma ile 1713'te İspanya'daki taht kavgalarına İngiltere'nin katılımı sonlanmıştı.

Yasa Avam Kamarasından geçtikten sonra Lortlar Kamarasına götürüldü ama yapılan bir değişiklik 7 Mayıs'ta geri çevrildi. Bunun üzerine Grey William'dan 50 yeni soylu ata-

masını istedi ama yalnızca 21 soylu atamayı düşünen William bunu reddedince istifa etti. William Torylere başvurdu ama gruptaki bölünmeler bir seçenek sunmalarını engelledi. Yeni bir genel seçim istemeyen ve bunun doğuracağı kargaşa ve belirsizlikten endişe duyan William yeniden Grey'le görüştü ve istediği kadar soylu atamayı kabul etti. Oysa bunu yapmak yerine William Tory soylularına bir sirküler göndererek Wellington'un söz verdiği gibi çoğunun çekimser kalmasını sağladı. Baskı altında kalan Lortlar yasayı onayladılar.

İşin aslına bakılırsa kral, reformun büyük destek görmesi, reform ve büyük bir kargaşa arasında bir seçim yapma zorunluluğu, Toryler arasında yaşanan hizipleşmeler ve Grey'in daha fazla değişikliğe karşı çıkması yüzünden Grey'in yanında yer almaktaydı; aynı zamanda Reform Yasasından sonra İngiltere politikalarının tümüyle değişmeyeceğine inanıyordu. Oysa bu İlk Reform Yasası hem oy verme hakkında hem de politik coğrafyada büyük bir değişikliğe yol açtı. İngiliz seçmen sayısı yüzde 50 arttı, böylece yetişkin erkeklerin yaklaşık beşe biri oy kullanabiliyordu. Rasyonel bir sistem oluşturmaya çalışılırken koltuk sayıları önemli ölçüde değişti. "Drummond Skalası" parlamento üyelerinin sayısını ilçelerin nüfusuna, oradaki evlerin sayısına ve ödenen vergi tutarlarına göre belirliyordu.

Az sayıda seçmeni olan ilçelerin temsil hakları ellerinden alındı; Birmingham, Blackburn, Bolton, Bradford, Leeds, Manchester, Oldham, Sheffield ve Sunderland gibi büyümekte olan ve o zamana kadar kendi milletvekilleri olmayan kentler ödüllendirildi. İrlanda ve İskoçya için ayrı yasalar çıkarıldı. Yasa seçim sistemi vasıtasıyla halkın temsil oranını ortaya koymaktaydı ve bu yüzden de politik sistem halk tarafından büyük kabul gördü. Sanayi merkezi olan Kuzey İngiltere'nin politik ağırlığı arttı, bu da politik sistemde önemli bir değişikliğe yol açtı.

William'ın reformda oynadığı rol onun popülerliğini perçinledi. Yeğeni Victoria 1837'de onun yerine tahta geçerken Grey Lortlara şunları söylüyordu: "Eğer bir hükümdara karakterine göre isim verilecek olsa, Ekselansları kesinlikle 'Yurtsever bir Kral' olarak tanınırdı". Seçim reformunun savunucusu olan ve *The Reformers' Attack on the Old Rotten Tree* (Reformistlerin Yaşlı Çürük Ağaca Saldırısı) adını taşıyan bir karikatürde William "Anayasa Tepesi" üzerinde reform sürecini alkışlarken görülüyordu. *The Balance of Power in 1831* (1831'de Güç Dengesi) isimli karikatürde ise Whigler tahterevallinin kralın ve basının özellikle *Times*'ın ağırlığı ile aşağıya inmiş olan tarafında yer alırken Toryler havaya kalkmış olan tarafındaydılar. Birahanelerin çoğunun William adını taşımasına karşın çok az sayıdakine IV. George isminin verilmiş olması dikkat çekicidir.

Viktoriyen Politikalar ve Toplum

18 yaşında güzel bir kız olan Victoria 1837'de tahta çıktığında 1558'de taç giyen Elizabeth Tudor'dan sonra ilk bekâr İngiltere kraliçesiydi. Elizabeth gibi Victoria'nın tahta çıkışı da hanedanlık oyunları yüzünden zor oldu. Öte yandan Tudorların zamanında olan bitenin aksine, birtakım idamlar yaşanmadı. III. George'un dördüncü oğlunun kızı olarak tahta çıkma şansı en az 1714'teki Hanover hanedanınki kadar zayıftı, ama çoğu zaman görüldüğü gibi, ölümler ve kısırlık dışarıdan birinin önünü açmıştı. Ortalıkta daha sonra IV. William olarak tahta geçen Clarence Dükü William ile aktris Dorothy Jordan'ın on çocuğu gibi çok sayıda gayrimeşru çocuk dolanıyordu ama III. George'un en büyük üç oğlunun yalnızca 3 yasal oğlu oldu, IV. George, York Dükü Frederick ve IV. William. IV. George'un kızı Charlotte 1817'de ölü bir çocuk doğurduktan birkaç saat sonra hayatını kaybetti. Gelecekteki IV. William'ın karısı Adelaide'in iki kızı da daha bebek yaşta öldü.

Bu ölümler nedeniyle, 1920'de ölen Kent Dükü Edward'ın kızı Victoria çok değerli bir avdı. Amcası Belçika Kralı Leopold tarafından desteklenen Saxe-Coburg-Gotha'lı Albert hanedanın tercihi oldu ve çift 1840'ta evlendi. Victoria annesinin karşı çıkmasına rağmen onu seçti. Albert çok ateşli bir erkekti ve Victoria ile evlilikleri Victoria çağını cinselliğin bastırılması olarak düşünenleri şaşırtacak kadar tutkulu oldu.

Albert İngiliz politik sistemini ayrıntılı olarak inceledikten sonra Krallığın politik alanda tarafsız kalması gerektiğinin üstünde durdu ve Victoria'nın Whig bakan Lord Melbourne'dan yana olan partizan tutumunu yumuşatmasına yardımcı oldu. Bu çok gerekliydi zira Sir Robert Peel'in liderliği döneminde Torylerin popülerliği arttı. Albert hanedana olan yükümlüğünü yerine getirerek çok sayıda çocuk sahibi oldu ve böylece halk tarafından sevilmeyen, III. George'un beşinci oğlu, Victoria'nın amcası, Cumberland Dükü Ernest'in tahtın bir sonraki adayı olma tehlikesini ortadan kaldırdı. Hanover kadınların tahta geçmesine karşı olduğundan Ernest 1837'de Hanover Kralı olmuştu.

Albert aynı zamanda birçok kamu hizmetinde faal olarak yer aldı. Saygınlığı, girişimciliği ve inceliği ile komisyonların vazgeçilmez üyesi oldu. Komisyonların başkanı olarak ulusal gelişimin savunucusu oldu. Parlamento yangınından sonra Albert yeni parlamento binalarının içinde kullanılacak freskleri seçmek için oluşturulan Kraliyet Komisyonunun Başkanlığına getirildi. Bu yeni yapılanmayı İngiliz sanatının tanınması için bir fırsat bildi.

Daha da önemlisi, 1843'te Güzel Sanatlar Derneğinin Başkanı olarak 1851'de Hyde Park'ta düzenlenen Büyük Sergi'nin hazırlığında önemli bir rol üstlendi. 1846'da temsilciler heyetine "Mekanik becerileri üstün sanatla eşleştirmek Güzel Sanatlar Derneğinin varlığına ve kapsamına uygun bir görev-

dir," diyordu. IV. George ise aksine sanata destek vermiş ama mekanik becerileri önemsememişti.

Büyük Sergi üretim ile güzel sanatları bir araya getirerek İngiltere'de insan değerini öne çıkaracak ve dolayısıyla İngiliz halkının ve ekonominin kazanımlarını sağlayacak bir fırsat olarak görülüyordu. Sergi müthiş bir organizasyon örneğiydi; cam ve demirden yapılmış katedral çağdaş dünyanın ilk harikasıydı. Yeni Britanya'yı kucaklıyor ve endüstriye yön veriyordu. Bu girişim kısmen Albert'in 1843'te Birmingham'a ziyaretinden kaynaklanmıştı. Birmingham Kraliyet, endüstri ve çağdaşlık arasındaki bağlantıyı pekiştiriyor, III. George'un kanal inşaatı ve imalat süreçlerini daha da ileriye taşıyordu. Kentteki radikal çekişmeler nedeniyle Albert'e kente gelmemesi önerilmişti ama o yine de gitti; önde gelen beş fabrikayı gezdi ve çok iyi karşılandı.

Albert çağdaşlığı bilinçli olarak destekliyor, tasarlanan değişikliklerin başarısı için gerekli ayrıntılı bilgileri edinmek için çaba gösteriyordu. İyi bir yöneticiydi; kendini yeniliklere ve sosyal huzursuzlukları ortadan kaldırmaya adamıştı. Bu tutumu reform kavramı ile tam bir uyum içindeydi. Avrupa'daki hükümetlerin ayaklanmalarla sarsıldığı, Çartist'lerin İngiltere'deki sisteme karşı çıkan isteklerinin başarısızlığa uğradığı 1848 yılında Albert Çalışan Sınıfın Koşullarının Düzeltilmesi Derneğinin bir toplantısında görüşlerini açıkça ortaya koymuş, zenginlerin yardımda bulunmalarının bir görev olduğunu, ilerlemenin ayaklanmalarla gerçekleşemeyeceğini, "gerçek ilerlemenin işçilerin kendi gayretleriyle sağlanabileceğini" belirtmişti. Kendini kamu sağlığına ve sağlık politikalarına adamıştı; reformlarla yeni kurumlar oluşturulması ve hizmetlerin standartlaştırılması ile her iki alanda da büyük gelişmeler kaydedildi.

Çartizm 1830 ve 1840'larda ortaya çıkan geniş çaplı bir protesto hareketiydi ve Halkın Bildirgesinde Altı Madde üzerinde

durmaktaydı: yetişkin erkeklerin evrensel oy kullanma hakkı, gizli oy, her yıl seçim yapılması, parlamento üyeliğinde eşitlik, milletvekillerinin emlak sahibi olma koşulunun kaldırılması ve onlara aylık ödenmesi. Parlamento tarafından 1842'de reddedilen, reform talebiyle hazırlanan İkinci Çartist Dilekçede şu husus belirtilmekteydi: "3.902 nüfusa sahip Guildford ilçesi parlamentoda 300.000 nüfuslu Town Hamlets ile aynı oranda temsil edilmektedir." Son rakam Doğudaki muazzam büyümenin göstergesiydi. Çartistlere verilen tepkiler farklıydı. Londra'daki yoksullar Çartizmi kendilerini çok zor duruma sokan vergilere karşı bir hareket olarak görüyorlardı.

Çartizmin demokratik sorumluluk dâhil birçok fikri 1850'lerden itibaren Liberalizmi etkiledi. İşçi sınıfının, çeşitli dernek ve kulüpler gibi kendi kurumlarını oluşturması, çalışanların eğitilerek ve ölçülü davranma öğretilerek, fiziksel ve ruhsal durumlarının iyileştirilmesi gibi konulara duyulan ilgi artmaktaydı.

Çartizmin başarısız olmasına karşın reformun resmen onaylanması ve kapsamının genişletilmesi önde gelen bir konu oldu. 1833, 1844, 1847, 1850, 1860 ve 1874'teki Fabrika Yasaları çalışma koşullarını düzene soktu; 1834'te Yoksullara Yardım Yasasında yapılan değişiklik yardımları standartlaştırdı ve 1856'daki Eyalet ve Belediyeler Polis Yasası güvenlik güçlerine maaş bağlanmasını zorunlu kılarak 1839'daki Eyalet Polis Yasasını daha da geliştirdi.

En önemli husus denetimdi. Dolayısıyla Yeni Yoksulluk Yasası desteğe ihtiyacı olanları düşkünler evine yönlendirdi; bu ise çoğu zaman nahoş bir seçenekti. Son yıllarda Avrupa standartlarının benimsenmesinden önce çağdaş İngiltere'de yürürlükte olan düzenleyici yapıların çoğunluğu bu dönemde oluşturuldu. Örneğin, 1837'de doğumların, evliliklerin ve ölümlerin kayda alınması Kilisenin rolünü azalttı; 1839'da ise ilköğretim devletin sorumluluğu kapsamına alındı.

Sağlık sorunları aynı zamanda kamu hizmetlerine büyük yatırımlar yapılmasına yol açtı. 1848'de Kamu Sağlığı Yasası çerçevesinde oluşturulan Sağlık Genel Kurulu ile sağlık koşullarını, özellikle su kaynaklarını iyileştiren bir idari yapı meydana getirildi. Yeni yasayla hayata geçirilen yerel sağlık kurulları hemen çalışmaya başladı. Örneğin 1849'da Leicester'de oluşturulan Sağlık Kurulu bir kanalizasyon sistemi kurdu, mezbahaları düzene soktu ve duman kirliliğine karşı önlemler aldı. Genel Sağlık Kurulunun müfettişlerinden Edward Cresy'nin hazırladığı bir rapora dayanarak Liberal danışmanlar özellikle kamu hamamları ve çamaşırhanelerini kapsayan bir program üzerinde çalışmalara başladılar.

Bu faaliyetler kentsel görünümü değiştirerek sosyal sorunlardan kaynaklanan sıkıntıları çözümlerken bir yandan da daha geniş bir gelişim sağlamak açısından çok önemliydi. *Girişimler yerel inisiyatif* ile ileride İngiliz hükümetinin yapısında önemli bir rol oynayacak olan müfettişlerin merkezden denetimi arasında bağlantı sağlamaktaydı.

Kamu düzeni konusunda yapılan baskılar hükümetin sorumluluğuyla ilgili, yani üstlenilen görev ile özgürlük ve ekonomik büyümenin koşulu olarak görülen *laissez faire* alanında farklı yorumlara yol açtı. Bu politik ve çoklu ortamda İngiliz hükümeti düzeni sağlamaya çalıştı. Reform taleplerinin kapsamını yorumcuların beklentilerine göre genişletti. Örneğin, 1851-54'te radikal editör Thomas Wakley'in (1795-1862) yayımladığı, önde gelen tıbbi dergilerden *Lancet* Analitik Sağlık Komisyonunun bozuk yiyecek ve içecekler hakkında hazırladığı bir dizi rapora yer verdi. Bunun üzerine 1855'te bir Parlamenter Seçici Komite oluşturuldu ve 1860'da İngiltere'de yiyeceklerin denetlenmesi hakkında yasa çıkarıldı.

1801'de nüfusu bir milyonun biraz üstünde olan dünya imparatorluğunun başkenti Londra'da bu rakam 1911'de yedi milyonu geçince çok ciddi sorunlar yaşandı ama 1859'dan iti-

baren Metropoliten İşletme Kurulunun başmühendisi Joseph Bazalgette başkanlığında bir akaçlama sistemi oluşturuldu. Yapımı 1875'te tamamlanan bu sistemle, Thames'e açılan mevcut kanalizasyon borularına 130 kilometrelik ek yapıldı ve deşarj noktaları nehrin daha aşağısına taşındı. Cornwall tipi buhar motorları bu kanalizasyon sistemi üzerindeki pompa istasyonlarına enerji sağlamaktaydı. Bunu 1880'lerde Londra'da yağmur suyu tahliye şebekesinin yapımı izledi. Bu şebeke ve yeni yeraltı demiryolu inşaat mühendislerinin çevreyi genişletme ve değiştirme yeteneklerini ortaya koymaktaydı.

Daha ufak çaptaki kentler de kullanışlılık, rahatlık, kolaylık ve reform adına değişikliğe uğradı. 1830'da Tiverton'da ve 1836'da Crediton'da yapıldığı gibi sokaklarda kurulan pazarlar bu amaçla inşa edilen binalara taşındı. Honiton High Street 1823'te mezbeleliklerinden kurtuldu. Kereste ve saz kullanımı eski, kullanışsız, nahoş ve giderek kent görünümüne uygunsuz bulunmaya başlandı. Kent olanakları ve işlevleri geliştirildi. Exeter'de ilk banka 1769'da açıldı ve 1817'de ilk havagazı tesisi kuruldu ve kentin çevresindeki dört kapı 1769 ila 1819 tarihlerinde kaldırıldı. 1794'te çıkarılan bir yasa ile Tiverton'daki gibi anayollara taş döşendi.

Bu yeni kentleşen ve sanayileşen toplumlarda yeni gereksinimler ortaya çıktı. Kentlerdeki işçi sınıfının boş zamanlarında geleneksel alışkanlıklardan kitleselliğe yönelmesi, ticarete artan ilgi, değişmekte olan toplumun göstergeleriydi. Çok sayıda müzikholler ve futbol kulüpleri oluştu. 1853'te çıkarılan Dinlenme Yerleri yasası ve 1875'teki Kamu Sağlığı yasası halka açık yeni parklar oluşturulmasına yol açtı. Belediyelere ait parklar ve binalar yerel kimliğin güçlendiğini ve yöresel çevrenin geliştirilmesine duyulan istek ve yeteneği gösteriyordu.

Oy verme hakkı 1832'de genel seçimlerde (İlk Reform Yasası) ve 1835'te yerel seçimlerde (Belediye Meclisi Yasası) dü-

zenlenip genişletildi. 1867'deki İkinci Reform Yasası ile belediyelere emlak vergisi ödeyen erkeklere oy hakkı tanındı ve 1884'teki Üçüncü Reform Yasası bu hak tüm erkeklere tanıdı; böylece ülke aynı seçim sistemi kapsamına alındı. Bununla beraber kadınlar ancak 1918 yılında oy verme hakkını aldılar ve ancak 1928'de eşit haklara sahip oldular. Bunu yerel yönetimlerin demokratikleşmesini sağlayan 1889 ve 1894'teki Yerel Yönetim Yasaları izledi.

Aralarında birtakım taktik farkları olmasına karşın hem Liberal hem de Muhafazakâr hükümetler reformu destekledi; İkinci Reform Yasası ve 1888'deki Yerel Yönetim Yasası Muhafazakârlar tarafından hazırlanmıştı. Liberallerin lideri William Gladsone'un hazırladığı 1850 Eğitim Yasası ülkeyi eğitim kurullarınca yönetilen okul bölgelerine bölmekte ve belli bir düzeyde eğitim verilmesini öngörmekteydi. Bu, okuryazarlığın yaygınlaşmasına yönelik önemli bir adımdı; öte yandan 1870'te kamu hizmetlerinde rekabet unsuru geliştirildi ve 1872'de seçimlerde gizli oy kullanılması yasalaştı. Muhafazakârların lideri Benjamin Disraeli döneminde 1874-75'te çıkarılan yasalar sağlık hizmetleri ve sosyal yardım alanlarında önemli düzenlemeler getirdi; 1877'deki Hapishane Yasası ise devlet kontrolünü pekiştirdi. Daha genel kapsamda, 1876'da çıkarılan Denize Açılmaya Elverişsiz Gemiler Yasası gemilerde karina çizgisi bulunmasını öngörüyordu: bu yatay çizginin aşılması halinde gemide aşırı yük bulunduğu ve bu yüzden sefere çıkmasının yasalara aykırı olduğu belirleniyordu.

Hükümet giderek daha etkin ve düzenleyici bir rol üstlenirken bunu denetleyen politik gruplar da bu politikadan yararlanarak kişisel çıkarları doğrultusunda mevki kapma fırsatı aradılar. Toplumda güç kazanma konusu eskiye oranla daha fazla tartışılmaya başlandı. 1830 ve 1840'lardaki Tahıl Yasalarına karşı halktan gelen çok sayıdaki dilekçe ekonomideki temel konulara ilginin yaygınlaştığını gösteriyordu.

Daha genel anlamda, gelişmekte olan orta sınıf güç ve statü istiyor, reformcu ya da yararlı görmediği kurumlara ve eylemlere kuşku ile bakıyordu. Savunma sistemi zayıflamıştı ve bir amacı olmayan ayrıcalıkların kuşaktan kuşağa geçmesi eleştiriliyordu. Muhafazakâr Parti sosyal ayrıcalıklar yerine arazileri savunur hale geldi. Orta sınıfın görüşleri ve malvarlığı reform hareketinin temelini oluşturan sosyal ve manevi gelişmelere olan talebi tetiklemekteydi.

Bu süreç edebiyat dünyasında da yankılandı ve eserler daha kolay anlaşılır bir dille yazılmaya başlandı. Dickens'ın romanları Victoria döneminin ortalarındaki toplumun birçok endişesini ele alıyor ve reform çağrılarını yineliyordu. Bu kapsamda *Little Dorrit* (Küçük Dorrit) (1855-57) aristokratlara tanınan ayrıcalıkları, bürokratik yönetim yöntemlerini ve borçlu olanların hapsedilmesini eleştirmekteydi.

"Ahlak" ve reform endişesini yalnızca orta sınıf taşımıyordu. Kendilerini geliştirmekte olan zanaatkârlar da işin içindeydi ve siyasi partiler onların desteğini sağlamak istiyordu. Aynı zamanda bazı alanlarda, özellikle hizmetkârlara karşı davranışlarda hiyerarşi ve itaat son derece ağır basmaktaydı. Sanayici ve romancı olan Anthony Trollope *He Knew He Was Right* (Haklı Olduğunu Biliyordu) (1868-69) isimli eserinde hizmet sektörü üzerindeki baskıyı dile getirmekteydi. Ayırımcı, dindar, gerici ve evde kalmış Jemima Stanbury'nin "üç kadın hizmetkârı vardı. ... Ama genç kadınlar için onunla yaşamak kolay değildi. Çalışma saatleri, ibadet ve giyim hakkındaki katı kurallar birçok zavallı genç kızın belini büküyordu ama buldukları işin değerini bildikleri için bu kurallara katlanıyorlardı."

Gene de yüzyılın sonlarına doğru kadınlara daha adil davranılması için baskılar arttı; kadın haklarının geçmişe bakarak kazanılmayacak ayrı bir sorun olduğu konusundaki görüşler geleneksel uygulamalara karşı çıkmaktaydı. Kadın hakları

hareketi ve kadınların oy kullanma haklarının genişletilmesine kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla oluşturulan Pankhursts önderliğindeki Kadınların Sosyal ve Politik Birliği cinsiyet ayırımını dile getirmekteydi. Öte yandan "yeni kadın" kavramı, (işçi sınıfı şöyle dursun) orta sınıf için bile abartılı bir fikir olarak görülebiliyordu. Bunun yerine alanların ayırımı ve kadınların evini ve ailesini yönetmesi esneklik ve uyum olarak algılanıyordu. Dahası, iş yaşamında kadınlar çoğunlukla beceri gerektirmeyen, düşük ücretli işlerde çalışmakta ve genellikle erkeklerden daha kötü muamele görmekteydi; bu konuda sendikalar yöneticilerle işbirliği içindeydi.

Gene de nispi bir değişim yaşandı. 1899 Londra Hükümet Yasası kadınlara yeni metropoliten belediyelerde oy verme hakkı tanımazken 1907'de çıkarılan yeni bir yasa kadınların yerel seçimlerde oy vermesini sağladı. Üniversitelerde kadınlara tanınan fırsatlar çoğaldı. Örneğin 1878'de kadınlar Londra'da dereceye girebiliyorlardı.

Daha geniş kapsamda, artık değişimin toplumu, politikaları, ekonomiyi ve kültürü etkilemesi söz konusu değildi. Bunun yerine değişim bunların yapısının ve etiğinin bir parçası olmuştu. Bu tüm kurumları etkiledi ve nüfusun büyük çoğunluğunda bir tedirginlik yarattı. Bu tedirginlik göçmenlere düşmanca davranışlar ve ulusun genel durumuyla ilgili daha yaygın bir huzursuzluk halinde kendini gösterdi. Bu huzursuzluk özellikle Henry Mayhew, Charles Booth ve Seebohm Rowntree'nin toplumsal tahlillere girişmesine ve kamuyu ve yardım kuruluşlarını eyleme çağırmasına yol açtı.

Dünyanın En Büyük İmparatorluğu

Bu gelişmeler sürmekte ve Londra'nın Doğu Kesimine yardımcı olmakta iken benzer bir süreç İmparatorluğun tümünde yaşanmaktaydı ve bu giderek İngiltere'de sosyal gelişim, ekonomik ilerleme, aydınlanma ve Hıristiyanlaşma alanlarında

manevi değerler oluşmasına yol açtı. Öte yandan genişlemenin temel nedeni bu değildi. Aksine, savaş ve uluslararası rekabet İngiltere'nin dünyanın önde gelen imparatorluğu olmasına yol açtı. 1793-1815 döneminde Fransa ile savaşlarda Nelson'un 1805'te Trafalgar'da çok daha güçlü Fransız-İspanyol filosunu yenmesiyle doruğa ulaşan donanmanın kazandığı zaferler İngiltere'nin Avrupalı olmayan güçlerin elindeki sömürge merkezlerine denizden saldırmasını ve Avrupalı olmayan halklardan büyük kazanımlar elde etmesini mümkün kıldı.

Viyana Kongresi (1814-15) bu başarıyı tanıdı ve İngiltere Cape Colony, Seychelles, Mauritus, Trinidad, Tobago, St. Lucia, Malta ve Seylan'da (Sri Lanka) egemenliğini sürdürdü. Doğu yarımkürede okyanus ötesi Avrupa imparatorluk dünyasının çoğu Britanya'ya aitti ve İspanya-Amerika imparatorluğunun yıkılışı 1830'da bu durumu tüm dünya için geçerli kıldı. İngiltere denizlerden çok daha fazlasına hâkimdi. Bu hâkimiyetin simgesi, gökdelenler döneminden önce Londra'nın büyük bir kısmına egemen olan ve St. Paul Katedrali ile boy ölçüşen Nelson Sütunu idi. Daha sonra Hitler bu sütunu "İngiltere'nin deniz gücünün ve dünyaya egemen oluşunun sembolü" olarak gördü ve onu savaş ganimeti olarak başkent Berlin'e taşımayı tasarladı.

İmparatorluğu bugünün gözüyle (sosyal koşullar ve İngiltere'de kadına yaklaşım gibi konularda) eleştirmek, İngiltere'yi başka ülkelerdeki durumlardan ayrı olarak düşünmek hem yararsız, hem de Victoria çağıyla ilgili eleştirilerin çoğu gibi, tarihe aykırı olur. O dönemin teknolojisinin ve davranışlarının hudutları içinde İngiltere diğer önde gelen Avrupalı güçlerden daha liberal idi. İngiltere Latin Amerika ve Yunanistan'daki İspanyol ve Türk egemenliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelelerine büyük destek sağladı. Ayrıca İngiltere bu hareketin Batı Hint Adalarındaki sömürgelerinde büyük ekonomik zarara yol açmasına karşın köle ticaretinin

ve köleliğin sonlandırılması için gayret sarf etti. Köle Ticaretinin Yürürlükten Kalkması Yasası (1807) İngiliz kamu yaşamındaki ahlaki değerleri yansıtmaktaydı. Bu yansıma büyük çapta basın yoluyla duyurulan kamudaki tartışmalardan ve her yerleşim biriminde halkın düzenlediği mitinglerden kaynaklanıyordu. Köleliğe karşı dinsel temalar taşıyan çok sayıda eser yayımlandı; Thomas Clarkson'un *The Substance of Evidence of Sundry Persons on the Slave Trade* (Çeşitli Kişilerin Köle Ticareti Hakkındaki Görüşleri) (1866) isimli eserinde bu konudaki tartışmalar ele alınıyordu. İngiltere aynı zamanda göçmenlere ve Karl Marx gibi kendi ülkelerindeki baskılardan yılıp kaçanlara kucak açtı.

Toprakların genişlemesi hammadde kaynaklarını, piyasaları ve iş olanaklarını artırdı ve evanjelizmle birlikte Britanya'nın uygarlığın öncüsü olduğu inancını oluşturdu. Gerçekten de İmparatorluk Hindistan'daki dul kadının yakılması ve dinsel soygunlar gibi gayri medeni ve Hıristiyanlığa yakışmayan uygulamalara son vererek uygarlığın ilerlemesine fırsat tanıdığı için destek görüyordu. Ülke giderek daha emperyalist ve denizler fatihi oldu. İngiliz sermayesi ve uzmanlığı dünyanın birçok yerinde önemli bir rol oynadı.

Yüzyılın ikinci yarısında Britanya dünyanın her tarafında eskisinden de daha yoğun savaştı. Bunların hiçbiri varoluş mücadelesi değildi ve İngiliz toplumunda değişime de yol açmadı ama etkileri önemli oldu. En azından Britanya'nın büyük bir emperyalist güç olduğu görüşünü pekiştirdi; bu savaşlar diğer toplumları ise dönüşüme uğrattı. Britanya adına Avrupa emperyalizmi denen oyun içerisinde kendi rolünü oynuyordu; ama Avrupa'daki siyaset kavgalarına fazla karışmadığı için olağanüstü güçlü donanması, ticari ilişkileri ve İmparatorluğun yayılmacı yapısı ile bu rol diğer ülkelerinkinden çok daha önemliydi.

Britanya İmparatorluğu gerek toprak gerek nüfus açısından diğer güçlerden çok daha üstündü. İmparatorluk en kalabalık nüfusa sahip Hindistan'a odaklandı ve özellikle kara savaşlarında onun bu gücünden yararlandı. İmparatorluk aynı zamanda Afrika'da ve daha az direniş gördüğü Avustralya'da geniş çapta yayıldı. Savaştığı düşmanlar arasında Ruslar, Çinliler, Hintli muhalifler ve isyancılar, Yeni Zelanda'daki Maoriler, Afganlar ve Afrika'da Asanteler, Zulular, Sudan'daki Mehdiler ve Güney Afrika'daki Boerler (Afrikanerler) vardı. 1879'da Isandlwana'da Zulular ve İkinci Boer Savaşı'nın (1899-1902) başlangıcında Boerler karşısında bir dizi onur kırıcı yenilgi aldı. Bununla beraber Britanya askeri gücü, sahip olduğu deniz üstünlüğü, olağanüstü ateş gücü ve yeterli kaynak sağlama yeteneği ile saldırıların üstesinden gelmeyi başardı. Britanyalılar 1896'da Sudan'ı istila ederken çölde Halfa Vadisi'nden Ebu Hamid'e uzanan bir demiryolu inşa ettiler. Bu hat 1898'de Atbara'ya kadar uzanarak İngiliz ordularının ikmalinde önemli bir rol oynadı. Sonunda Zulular ve Boerler yenilgiye uğratıldı.

1870'lerde iki İmparatorluk ilan edildi. 1871'de oğlu Victoria'nın kızı ile evlenen Prusya Kralı I. Wilhelm Alman İmparatoru oldu ve bu sıfatla Bavyera ve Saksonya gibi daha önemsiz krallıkların yönetimini ele aldı. İkinci Reich ya da İmparatorluk (birincisi Napolyon 1806'da Avrupa'nın çehresini değiştirirken lağvedilen ortaçağdaki Kutsal Roma İmparatorluğu idi) 1918'de yenilgiye uğrayıncaya kadar varlığını sürdürdü. Asıl şaşırtıcı olan Windsor'un dul eşi Victoria'nın beş yıl sonra 1876'da Hindistan İmparatoriçesi olmasıydı. Bu imparatorluk ülke 1947'de bağımsızlığına kavuşuncaya kadar ayakta kaldı.

İmparatorluk Victoria'nın canlanış öğelerinden sadece biriydi. Dul kaldıktan sonra çekildiği inzivada, Tory partisinden siyasete atılmış olan romancı başbakan Benjamin Disraeli

tarafından yeni bir rol üstlenmesi için ikna edilmişti. İmparatorluk politikaları ile sosyal reformları bağdaştırmayı başarmış olan Disraeli ulusal bir süreklilik sağlamaya çalışıyordu. Monarşinin kamuyu yönlendirecek ve İngiltere'de oy hakkının yaygınlaşması sonuçlarıyla başa çıkabilecek bir güç olduğunun bilincindeydi. W. S. Gilbert ve Arthus Sullivan'ın *The Pirates of Penzance* (Penzance Korsanları) (1879) isimli komik operetinde bu görüşle inceden inceye alay ediliyordu; zaferi kazanan korsanlar Kraliçe adına teslim olmaları istendiğinde derhal bu isteği yerine getirmekteydiler. Disraeli düşüncelerinin Victoria tarafından onaylanması ve onun üstüne düşen rolü oynamasını sağlamak için dikkatli yönlendirmeler yaptı. Disraeli Victoria'nın destekçisi idi ama ona körü körüne bağlı değildi. Hem fırsatçı hem de yetenekli bir siyasetçi ve aynı zamanda kafası işleyen biri olarak Disraeli ulusal kimlik, gurur, soysal bağlılık temalarından hareketle alternatif bir politik kültür oluşturmayı ve rakibi William Gladstone'un ilerde yararlanacağı Liberal ahlak anlayışının halk tarafından desteklenmesine odaklanmayı başardı.

Monarşinin çözümünde yardımcı olacağı bir başka yetki ve yönetim sorunu vardı: İmparatorluğun yetki ve yönetimi. Kraliçe-İmparatoriçe'nin yönetiminde Britanya İmparatorluğu hiç olmadığı kadar genişledi; 1900'lere gelindiğinde tebaası 400 milyona ulaşmıştı. Victoria'nın doğum günü olan 24 Mayıs'ta İmparatorluk Günü kutlama âdetini Meath'in On İkinci Kontu Reginald başlattı ve bu kutlamanın giderlerini üstlendi, fakat bu kutlama ancak 1916'da resmiyet kazandı. Sokaklara, kentlere, yüzey şekillerine ve bir sürü yere Victoria'nın adı verildi. Bunların arasında Avustralya'daki Victoria Eyaleti, Kanada'nın Vancouver Adası'ndaki Victoria kenti, Nil Nehri üzerindeki Victoria Şelalesi ve Waterloo'ya nazire olarak Londra'daki önemli bir demiryolu istasyonu bulunmaktadır.

Öte yandan Britanya monarşisi sadece yer isimleri açısından önemli değildi. Aynı zamanda dünyanın önemli bir kesimini yönetecek bir politik sistem oluşmasına yardımcı oldu. Bu sistem İngiltere'de yaşanan özgürlüğün sınırlarına uygundu ve birçok bakımından ve bazı sömürgelerde sağladığı bağımsızlık ve iktidarı temsil etme açısından son derece moderndi.

İmparatorluktaki yönetim çeşitli farklar içeriyordu. Bazı sömürgelerde Britanya devletinin temsilcileri tarafından doğrudan uygulanan, çoğunlukla otoriter ve militer bir yönetim vardı. Bununla beraber Hindistan'da mevcut hiyerarşilerin, çıkarların ve törelerin sürdürülmesine özen gösterilmişti. Orada on sekizinci yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun yıkılması ile bağımsızlığına kavuşan prenslikler İngilizlerin eline geçmiş ve 1870'lerden itibaren Britanyalılaştırılmış soylular hiyerarşisi Hindistan Yıldızı ve Hindistan İmparatorluğu gibi nişanlarla onurlandırılarak önemli roller üstlenmişlerdi. Aynı süreç Malaya'da ve Afrika'nın bazı kesimlerinde de geçerli olmuştu.

Burada amaçlanan ırk değil statü üzerinde durmaktı; kalıtımsal ayrıcalık üzerinde durmak ekonomik, sosyal ve politik gelişimin değerlendirilmesine engel oluşturduğu için bunu eleştirmek çok kolay olurdu. Öte yandan bu politika aynı zamanda büyük bir kısmı prensler tarafından yönetilen Hindistan'da İngilizlerin konumunu güçlendirmeye ve emperyalizmin "içerideki sırrını" pekiştirmeye yardımcı olmaktaydı. Dahası Hindistan ve diğer yerlerde destek sağlamanın birçok yönü vardı; gerek yerel gerekse emperyalist gereksinimleri karşılayabilecek profesyonel ve yönetsel grupları işbirliğine ikna etmek ya da bu grupları oluşturmak bunlardan birkaçıydı.

Yerleşik sömürgelerde, yani beyazların yaşadığı, uzun süre önce oluşturulmuş sömürgelerde, özyönetim on dokuzuncu yüzyıl ortalarında sorumlu hükümet adı verilen gelişimle daha geniş kapsamlı oldu. Bunun anlamı, bağımsızlık

alarında bir adım daha atılarak sömürge valilerinin yasaların uygulanmasında Londra'ya bağımlı olmak yerine yerel bazda politik sorumluluk taşımalarıydı; bu, Victoria döneminde İngiltere'deki parlamento oluşumundaki kurumsallaşmanın bir yansımasıydı. Bu sistem ilk kez Quebec ve Ontario 1841'de Kanada Eyaleti olarak birleştirildiğinde uygulandı; 1857'de Bytown'da (Ottawa) bir başkent seçildi ve oradaki parlamento Westminster'da yeni yapılan Parlamento Sarayının neo-Gotik örneğini oluşturdu. Diğer sömürgeler de sorumlu hükümet örneğini uyguladılar: Nova Scotia 1848'de, Prens Edward Adası 1851'e, Yeni Zelanda 1852'de, New Brunswick 1854'te, Newfoundland, New South Wales, Victoria, Tasmania ve Güney Avustralya 1855'te, Queensland 1859'da, Cape 1872'de, Batı Avustralya 1890'da ve Nepal 1893'te bu yola girdi.

Sömürgecilik bu süreci daha da geliştirdi ve barışçı, evrimsel bir bağımsızlık yolunun önünü açtı. Kanada 1867'de, Avustralya 1901'de, Yeni Zelanda 1907'de özerkliğe kavuştu. 1865'te çıkarılan Sömürge Yasalarının Geçerliliği kanunu Westminster'a ters düşen meclisleri geçersiz kılıyordu ama bu kanun çok ender olarak ihlal edildi. Söz konusu kanun 1720'deki Tespit Yasasını yansıtmaktaydı ama Westminster sömürgelere karşı İrlanda'daki kadar sert davranmadı.

Bu arada federalizm gündeme geldi. 1899-1902 döneminde güney Afrika'daki Boer Savaşları sırasında İmparatorluk özellikle Avustralya, Kanada, Cape ve Yeni Zelanda'ya asker göndererek sahip olduğu sömürgelerde ayrılıkçılık yerine dominyon milliyetçiliğinin gelişmesine yol açtı. 1887'den başlayarak başbakanların toplantıları sömürgelerde imparatorluk politikalarının benimsenmesini ve anlaşılmasını sağladı. 1867'de sömürgelerdeki piskoposlara Canterbury başpiskoposlarının manevi yetki ve liderliğini veren Lambeth Toplantıları bu akımın öncüsü oldu. Daha da önemlisi, kral

İmparatorluktaki kimlik kavramının ve sadakatin güçlenmesini sağlayan sembolik ama etkin bir tutum içindeydi.

Victoria'nın diğer inançlara uzlaşıcı bir tutum sergilemesi bu açıdan çok önemliydi ve hem monarşinin hem de Britanya devletinin çağdaş bir yanını temsil ediyordu. Gerçek bir Anglikan olan Victoria İskoçya'da Presbiteryenlerin, Almanya'da Lüteryenlerin ayinlerine katılıyor ve kendini hangi inançtan olurlarsa olsunlar tüm tebaasının kraliçesi olarak görüyordu. 1858'de Hint halkına yaptığı duyuruda insanlara din konusunda baskı yapılmayacağını ve dinleri ne olursa olsun herkesin yasal hakları bulunduğunu belirtiyordu. 1861 ve 1900'deki İrlanda ziyaretlerinde Katolik liderlerle görüştü; 1868'de İsviçre'deki bir Katolik ayinine katıldı ve 1887'de Papa XIII. Leo Victoria'nın tahta çıkışının ellinci yıldönümünü kutlamak için bir temsilci gönderdi. Kraliçe temsilciye çok nazik davrandı. Tüm inançlara saygılı olan bu kraliçenin tutumu Reformcu bir monarşiden, hatta Görkemli Devrimden sonraki reformlardan çok farklıydı.

Victoria'nın 1887 ve 1897'deki ellinci ve altmışıncı yıl kutlamaları İmparatorluğun Britanya kimliğinin gerçek bir parçası olduğunu ortaya koydu. Emperyalist konular üzerinde duruluyor ve Britanya'nın son derece başarılı bir emperyalist güç olduğu söyleniyordu ama aynı zamanda İmparatorluk sürekli değişim içindeydi ve yaşlı kraliçe 1901'de son nefesini verdikten sonra imparatorlukta çatlaklar oluşmaya başladı. Britanya İmparatorluğundaki toplum, kimlik ve politika kavramlarının ve siyasette uygulanan Britanya politikasının, özellikle 1884'te yetişkin erkeklerin çoğuna oy hakkı tanıyan demokratikleşmenin sonucu olarak emperyalist denetime karşı belli bir muhalefet oluştu. 1855'te kurulan Hindistan Ulusal Kongresi ve Mısır Ulusal Partisi imparatorluğun denetimini eleştirmekteydi ama aynı zamanda Britanya yönetimine önemli ölçüde

saygı gösterilmekteydi. İrlanda'da küçük bir azınlığın savunduğu cumhuriyete dayalı bağımsızlık yerine imparatorluğun egemenliğinde "Yerel Yönetim" seçeneği geçerli oldu. Britanya İmparatorluğunun nasıl gelişeceği tamamen belirsizdi. Farklı hedefler ve stratejiler oluşturuluyordu ama egemenlik, İmparatorlukla işbirliği içinde geliştirilen bağımsızlığın yalnızca ideal değil, işlevsel olduğu düşünülüyordu.

Emperyalizm globalleşmenin bir parçasıydı ama globalleşme Britanya toplumu üzerinde imparatorluktan daha etkin oldu. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya çok sayıda göç oldu ama Birleşik Devletler'e gidenlerin sayısı bunlardan çok daha fazlaydı; öte yandan Afrika ve Asya'daki sömürgelere giden göçmen sayısı azdı. Ticaret emperyalist pazarlardan yararlandı ama Almanya gibi emperyalist olmayan ülkeler de önemliydi; yine de bu piyasalardaki gümrük vergileri İngiliz mamullerinin satışını etkilemekteydi.

On Dokuzuncu Yüzyıl Sonunda Yaşanan Sorunlar

İmparatorluktan ithal edilen mallar (Avustralya yünü, koyun ve kuzu eti ve Kanada buğdayı) ile İmparatorluk dışından getirtilen mallar (Amerikan buğdayı, Arjantin'den kasaplık sığır, Danimarka'dan domuz pastırması) Büyük Tarımsal Durgunluk döneminde İngiltere'de tarımı büyük çapta etkiledi. Kiralar ve iş olanakları azaldıkça toprak sahiplerinin ve kırsal kesimde çalışanların gelir kaynakları da azaldı. Sanayi Devriminin gerçekleştiği bölgelerde üretilen kömür dışındaki üretimde uzun vadeli bir düşüş yaşandı. Bu da Doğu Anglia gibi kırsal bölgelerde sorunları çoğalttı.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki tarımsal kriz soyluların servetinde ve gücünde azalmalara yol açtı. Bu ancak kazanılan maden işletme hakları ya da özellikle Amerikalı mirasyedi

hanımlarla evlenerek önlenebilirdi; bu konu gerçek yaşamda birçok spekülasyona yol açtı ve romanlara yansıdı. Gerileme arazilerdeki büyük değişiklikten kaynaklanmaktaydı; eski düzen yeni paranın karşısında zayıf düşmekteydi. Böyle bir gerilim ilk defa yaşanmıyordu ama bu kez tarımdaki durgunluk, finans ve sanayi alanlarındaki kazançların emlak alımları yoluyla kıra yönelmesine ve bir ayağı kırda diğeri kentte olan yeni zenginlerin türemesine yol açtı. Bu durum toprağa bağlı olarak yaşayan ataerkil yapının giderek zayıflamasına neden oldu. Ayrıcalık ve toprak sahibi olan seçkinler politikadaki radikallerin hedefi haline geldi; bu durum özellikle kırsal kesimin daha da bölünmüş olduğu ve Kelt milliyetçiliğinin daha ağır bastığı İrlanda ve İskoçya'da etkili şekilde yaşandı.

Arazi konusunda yaşanan krizin aksine gıda maddeleri ithalatının fiyatlar üzerindeki etkisi kentlerdeki işçi sınıfının yararına oldu; bu da 1900'lerde, 1910'larda ve 1920'lerde serbest ticaret konusunda siyasi tartışmalara yol açtı. Varsıllaşan işçiler tüketici davranışların artmasına çok önemli bir destek verdiler, bu da mal sahipliği ve eğlence etkinliğinde artışa yol açtı. Kapitalist faaliyetler olarak turizm ve spor gelişti, müzikhollere sinema eklendi ve gıda satış yerleri çoğaldı; sürekli hizmet veren ilk kafe diyebileceğimiz Lyons Kafe 1894'te açıldı.

Öte yandan düşük ücretler ve işsizlik gerek kentlerdeki gerekse kırsal kesimdeki işçilerin çoğunun bu olanaklardan yararlanmasını engelliyordu. Dahası, yüzyılın sonuna gelindiğinde Britanya endüstrisi gelişmekte olan uluslararası rekabetle başa çıkmak zorunda kaldı. Sanayileşmiş ilk ülke olarak Britanya, gelişmekte olan diğer ülkelerin yeni teknolojiden yararlanmasından kaynaklanan önemli bir engelle karşı karşıyaydı. Bununla beraber dar gelirlilerin tek seçeneği yoksulluk değildi. İngiltere dâhil çoğu yöreden göçler oldu ve göç İskoçya ile daha çok İrlanda kimliğinin önemli bir parçasını oluşturdu.

MİLLİYETÇİLİK

İrlandalı politikacılar önce Katoliklere Özgürlük talebinde bulundular; Daniel O'Connell'in liderliğinde kitlesel bir demokrasi hareketine giriştiler ve daha sonra da "Yerel Yönetim" kavramını geliştirdiler. Bunların hepsi Britanya politikalarına ters düşüyordu ama birçok Britanyalı politikacı İrlandalıların bu isteklerini yerine getirmekten yanaydı.

İskoçyalılar Britanya İmparatorluğundan çok yararlandı. İskoçya'nın Birleşik Krallık yönetiminde önemli oranda bağımsızlığını koruması politik milliyetçiliğin gelişmesini engelledi. İskoçya kendi kilisesine ve eğitim sistemine, aynı zamanda belirgin bir yasal sisteme sahipti. Dahası, 1885'te İskoçya Bakanlığı ve Ofisi oluşturuldu ve 1880 ila 1935 arasındaki on beş başbakandan beşi İskoç asıllıydı.

İskoçyalılık askeri, siyasi ve ticari açıdan İngiliz olmanın bir cephesiydi. İskoçya aynı zamanda yerel bir emperyalist kimliğe sahipti, hem Britanya'da hem de Kanada'da bir mevcudiyeti vardı. Britanya, çok uluslu kimlik taşıyan emperyalist bir devletti. Bireylerin kariyerleri İngiltere ile olan bağlantıların önemini yansıtmaktaydı. İskoç ana-babadan İngiltere'de doğan Gladstone İskoçya ile bağlantısını sürdürdü ama Liverpool, Londra ve Hawarden de yaşamında ve deneyimlerinde önemli bir rol oynadı. İngiliz soylusu olmak bir yönüyle böyle bir şeydi.

Kendilerine özgü farklılıkları bulunmasına karşın İskoçlar Whiglerin geçmişle ilgili yorumlarını benimsediler. Bu, dünyanın büyük bir kısmını yöneten ve diğer ülkelere anayasal kurallarını aşılayan bir devlete yakışan rahatlatıcı ve görkemli bir söylence idi. Britanyalılar Fransa'daki 1830 ve 1848'deki ayaklanmalara, 1861-65'teki Amerikan İçsavaşı'na ve 1870-71'deki Paris Komünü'ne, bu ülkelerin politik zaafları ve geri kalmışlığı olarak bakıyor, Britanya'nın üstünlüğüne

inanıyorlardı. Britanya'nın dününde ve bugününde özgürlüğe yönelen ilerici bir hareket görülüyordu.

İngiltere için bu ilerlemenin başlangıç noktası Angların ve Saksonların özgür ve demokratik olduğu varsayılan köy toplumlarıydı. John Richard Green *Short Story of the English People* (İngiliz Halkının Kısa Öyküsü) (1874) isimli eserinde bu köyleri övmekteydi. İngiltere'de benimsenen ideal demokrasi oy hakkının daha kapsamlı hale getirilmesi ile eşdeğerdi. Norman istilası ilerlemeyi geçici olarak durdurdu ama özgürlük mücadelesi 1215'teki Magna Carta, ortaçağ İngiltere'sinde anayasal girişimler ve ülkedeki gelişimin doğal sonucu olarak 1832, 1867 ve 1884'te Parlamentonun yetkilerinin geliştirilmesiyle devam etti.

Bir başka önemli konu ulusal bağımsızlıktı; yabancıların ülke üzerinde kontrol kurma çabalarına ve meydan okuyuşlarına karşı koyulmaktaydı, Örneğin J. A. Froude *History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of Spanish Armada* (Wosley'in Düşüşünden İspanyol Armadasının Yenilgisine Kadar İngiltere Tarihi) (1858-70) isimli eserinde VIII. Henry, Reform ve I. Elizabeth'i bu açıdan ele almaktaydı. Roma döneminden sonraki İngiltere Protestan yaklaşımı ile değerlendirilmekteydi. Örneğin ilk kez 1768-71'de Edinburgh yayımcılarının ortaklaşa yayımladığı *Encyclopedia Britannica*'nın 1851 baskısında şu görüşler yer alıyordu:

> Edgar dönemi [959-75] İngiltere tarihinin en şanslı dönemlerinden biridir. Edgar gerek ülkedeki kargaşaları gerekse dışarıdan gelen saldırıları önleyecek en etkin yöntemleri uyguladı. ... Kral Edgar'ın İngiliz tarihçileri tarafından övülen en yüce tarafı, kendisi ile tebaası arasında sağladığı uyumdu; bu uyumun temel kaynağı ise kralın Dunstan (Canterbury Başpiskoposu, 959-88) ve [Benedikten] keşişlerinin yanında yer almasıydı. Onların daimi papazları tüm manastırlardan uzaklaştırmasına olanak tanıdı

ve sadece dinsel konularda değil kamusal faaliyetlerde de onlara danıştı. Bu yüzden keşişler ona büyük övgüler yağdırdılar; öte yandan, bazı eylemlerinden de anlaşılacağı gibi, kral ne dini ne de insani kısıtlamalara bağlı kalacak bir kişiliğe sahip değildi.

Britanya İmparatorluğu eski Roma döneminde başlayan tarihsel gelişimin doruk noktası ve sonucu olarak güçlü ve uzun bir geçmişe sahipti. Mimari alandaki yapılar geçmişin görkemini yansıtmanın yanı sıra Victoria dönemi İngiltere'sindeki kültürü de sergilemekteydi. On sekizinci yüzyıl sonlarındaki neo-Klasizm Roma'yı kendine örnek almıştı ama on dokuzuncu yüzyıl başında Yunan kültürü yeniden canlandı. Neo-Gotik de özellikle dinsel mimaride çok etkindi. Bu etkinlik Gotik mimariyi Hıristiyanlığın en kusursuz stili olarak gören mimar Augustus Pugin (1812-52) tarafından daha da geliştirildi. Uzun süre az sayıda kiliselerin inşa edildiği bir dönemde fikirleri ve tasarımları çok rağbet gördü ve olağanüstü sayıda kilisenin yapımına girişildi. Bunun başlıca nedeni kentlerin büyümesi ve "dinsizlere" karşı direnme arzusuydu. Sir George Gilbert Scott, William Butterfield, G. E. Street, Norman Shaw ve Alfred Waterhouse da Gotik mimarinin yeniden canlanmasında rol aldılar. Öte yandan 1850'lerden itibaren Sir Charles Barry'nin inşa ettiği Parlamento Binası gibi kiliseye bağlı olmayan çok sayıda yapıda Gotik üslubu kullanıldı. Yeni yapılan yüksek binalar gurur vesilesiydi. 5 Temmuz 1845'te *The Living Age*'de yayımlanan "Birkenhead'i Ziyaret" başlıklı yazıda Merseyside'dan "on dokuzuncu yüzyılda Ticaret ve Barışı simgeleyen en büyük anıt" olarak söz edilmekteydi.

Britanyalıların üstünlüğü, Britanya'nın uygarlığın lideri olduğu görüşü ve en güçlü olanın hayatta kaldığını savunan Sosyal Darwinizm kavramı ile de güçlenmekteydi. Charles Darwin bizzat kendisi İngiltere'nin bilimde ve onun yayıl-

masında oynadığı rolü dile getiriyordu. Onun *Türlerin Kökeni* (1859) adlı kitabı bu alandaki en önemli eserdi.

Ulusal kahramanlık da tüm sınıf ve kuşaklarda geçerli bir temaydı. 1860'tan 1869'a kadar Cambridge Üniversitesi Modern Tarih Kürsüsünde profesör olan rahip Charles Kingley (1819-75) İngiltere'nin geçmişindeki kahramanlarla ilgili tarihi romanlar yazdı. Elizabeth döneminde İspanya Kralı II. Philip ile yapılan savaşı, Engizisyon ve Cizvitlerin İspanyolları acımasızca yönlendirmesini anlatan *Westward Ho!* (Batıya Akın) (1855) ve Norman istilasına karşı direnmeyi dile getiren *Hereward the Wake* (Uyanışa Doğru) (1866) isimli eserler bu romanlardandır.

Erkek çocuklar için macera öyküleri yazan savaş muhabiri George Alfred Henry (1832-1902) hem geçmişi hem de bugünü ele alıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar çok satan tarihi öyküleri arasında *Under Drake's Flag* (Drake'in Bayrağı Altında) (1883), *With Clive in India: or the Beginnings of an Empire* (Clive ile Hindistan'da: ya da Bir İmparatorluğun Başlangıcı) (1884), *St. George for England: A Tale of Cressy* [Crécy] *and Poitiers* (St. George İngiltere'de: Crécy ile Poitiers'nin Öyküsü) (1885), İngiltere'nin denizaşırı kaderi üzerinde duran *With Wolfe in Canada: The Winning of a Continent* (Wolfe ile Kanada: Bir Kıtanın Kazanılması) (1887) ve *Held Fast for England: A Tale of the Siege of Gibraltar* (İngiltere için Direniş: Cebelitarık Kuşatmasının Öyküsü) (1892) sırasıyla on altıncı, on sekizinci, on dördüncü ve on sekizinci yüzyıllarda elde edilen zaferleri dile getirmekteydi. Bu kitaplar 1960'larda oturduğum semtin yeni yapılan halk kütüphanesinde bulunabiliyordu.

Bu arada muhalif sesler de yükselmekteydi, özellikle yaygınlaşan toplumsal sorunlara odaklananlar ve başka ülkelerin özellikle ABD ve Almanya'nın ekonomi ve donanma açısından güçlenmesinin İngiltere için tehdit oluşturduğu görüşünde olanlar eleştiride bulunuyorlardı. Bununla bera-

ber, on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde daha önceki yüzyıllara kıyasla çok daha güçlü bir ulusal başarı ve gurur duygusu egemendi. Bu gurur emperyalizmin başkentinde ifadesini bulmaktaydı. Whitehall'da yeni Savaş Bakanlığı (1899-1905) ve yeni Kamu Hizmetleri Binası (1899-1915) gibi muazzam kamu yapıları inşa edildi. Trafalgar Meydanı'ndan Buckingham Sarayı'na kadar uzanan ve sarayın önünde heykeli bulunan Kraliçe Victoria anısına yeniden tasarlanan Alışveriş Merkezi ve tören alanı 1913'te tamamlandı. Bu yapı Britanya'nın servet edinmeyle hiç ilgisi olmayan geleneksel gücünün simgesiydi. Aynı şekilde 1880'lerin sonunda neo-Gotik süslemelerle bezenmiş olan Kule Köprüsü de öyle. Öte yandan köprü teknolojik açıdan son derece modern idi, buhar makineleri köprünün platformunu kaldıracak hidrolik akümülatörlere güç sağlıyordu. Bu dönemde Britanya geçmiş ve geleceği, tarihi ve teknolojiyi bağdaştıran bir görüntü sergilemekteydi.

5

1900'DEN GÜNÜMÜZE

Yirminci yüzyılda dış dünya Britanya'nın tarihini önemli ölçüde biçimlendirdi. Bu yalnızca Britanya'nın iki dünya savaşında (1914-18, 1939-45) olayların akışını değiştirecek bir rol oynamasından kaynaklanmıyordu. Bunun yanı sıra hem politik hem de ekonomik alandaki uluslararası rekabet hükümetin politikasını büyük ölçüde etkiledi.

Hükümetin ancak kısıtlı olarak denetleyebileceği hatta etkileyebileceği, yaşam süreci, daha geniş çaplı kentleşme, laikliğin yayılması ve etkisi gibi uzun vadeli gelişimler vardır; öte yandan uluslararası rekabet bu unsurlardan daha ağır basmaktaydı. Dolayısıyla yüzyılın ilk yıllarında yasalardaki değişimlerin tek nedeni sosyal yardım olmadı. Aynı zamanda Britanya'nın dünya ile rekabete girebilmesi için çağdaşlaşması gerekiyordu. Güney Afrika'daki Boer Savaşı'nda (1899-1902) yaşanan ciddi yenilgiler zaten Almanya'nın sınai rekabeti ile sarsılan ulusal güveni daha da yıktı. Çağdaşlaşma Muhafazakârların 1900'lerde ve 1910'ların başında hem İngiliz endüstrisini (ve iş olanaklarını) uluslararası rekabete karşı korumak hem de imparatorluğun ekonomik bağlantılarını güçlendirmek adına vergiler koyma girişiminde başarısız ol-

masına yol açtı. Vergilerin gıda fiyatlarını artıracağından endişe eden seçmenler Muhafazakârların önerisini geri çevirdi.

Buna karşın Liberal hükümetler 1905-14 döneminde büyük değişiklere imza attılar. Bunların arasında 1906'da çıkarılan, sendikaların bir grev sonucu ortaya çıkan zararlardan muaf tutulmasıyla ilgili Ticari Anlaşmazlıklar Yasası ve 1911'de çıkarılan, Lortlar Kamarasının Avam Kamarası kararlarını veto etme hakkını sonlandıran Parlamento Yasası da yer almaktaydı. 1911'deki Ulusal Sosyal Sigorta Yasası işsizlere yardımı öngörüyordu. Bu yasa İngiltere politikasında ve toplumda birçok değişikliklere yol açtı. Ulusal Sosyal Sigortanın oluşturulması her eğitimli işçinin bir numaraya ve numaralı bir karta sahip olması anlamına geliyordu. Bu geniş kapsam, toplumun sınıflandırılmasına ve değerlendirilmesine yol açtı.

Liberal hükümetler aynı zamanda Almanya ile boy ölçüşebilmek için deniz kuvvetlerinin güçlenmesine yönelik büyük miktarda para harcamak zorunluluğunu duydular. Almanya ile ilgili endişeler Britanya'nın 1904'ten itibaren Fransa ile daha yakın ilişkiler oluşturmasına yol açtı. Bu da Britanya'nın Almanya ile daha fazla karşı karşıya gelmesine neden oldu.

Birinci Dünya Savaşı, 1914-18

Öte yandan 1914'te savaş başladığı zaman hükümet bölünmüş durumdaydı. Almanların, Fransa'yı daha kolay ele geçirebilmek için, Britanya'nın garantisi altında olan tarafsız Belçika'ya saldırması, su yüzüne çıkan düşmanlıklara bir gerekçe oluşturarak Britanya'nın savaşa girme kararında çok önemli bir rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı genellikle Batı Cephesi'nde Fransa ve Belçika'da siperlerde yapılan ve önemli oranda toprak kazanılmamasına karşın çok sayıda askerin öldüğü bir savaş olarak anımsanır ve ordunun yararsızlığına örnek olarak gösterilir. Bu görüş, özellikle savaşın yüzüncü yıldönümü olan 2014'te birçok yorumcunun Britanya'nın hem savaşa

girmesinin nedenini (Almanların Avrupa'ya egemen olmasını engellemek) hem de 1918'de Almanya'yı yenilgiye uğratma başarısını göz ardı etmelerine yol açtı. Bu başarı, saldırı başlatma ve sürdürmede etkili bir topçu-piyade işbirliğinin sağlanmasından kaynaklanıyordu. Dahası, askerler vatani görevlerini çok ümitsiz koşullarda yapmalarına karşın hem cephede hem cephe gerisinde genel olarak büyük bir kararlılık hüküm sürmekteydi, çok az eleştiri yapılıyordu ve büyük bir hevesle savaşılıyordu.

Savaşın uzun sürmesi ve çarpışmaların çok şiddetli olması özellikle insan ve mühimmat sevk etme ve kullanma yeteneğinin çok önemli olduğunu ortaya koydu ve aynı zamanda hükümete daha fazla yetki tanınmasına yol açtı. 1914'teki Ülke Savunma Yasası hükümetin yetkilerini büyük ölçüde artırdı ve demiryollarını (1914), kömür ocaklarını (1917) ve un değirmenlerini (1918) denetim altına almasını sağladı. Çalışma ve nakliye işlerinden sorumlu yeni bakanlıklar oluşturuldu; 1917'de hükümet içerisinde bir gıda üretim birimi kuruldu ve yiyecek maddeleri karneye bağlandı.

Savaşmak için sürdürülen faaliyetler şimdiye dek eşi görülmemiş boyuttaydı. Savaş sona erdiğinde Woolwich'teki kraliyet silah fabrikasında seksen binden fazla kişi çalışmaktaydı. Savaşın etkileri diğer bölgelerde de görüldü; Londra'nın kuzeyindeki bölgede Edmonton'da büyük bir askeri hastane oluşturuldu; Enfield ise savaş araç-gereçleri üretim merkezi oldu. İngiltere'de 1916'da uzun süredir özgürlüğün simgesi olarak görülen gönüllü askerlik yerine zorunlu askerlik getirildi. Bunun sonucu olarak 1917-18'de silahlı kuvvetlerin mevcudu 4,5 milyona ulaştı; bu, erkek iş gücünün üçte biriydi.

Önceki savaşların aksine, bu savaş sırasında hiçbir genel seçim yapılmadı ve siyasi uzlaşmazlıklar ve bölünmeler içinde oluşturulan koalisyon hükümetleri son derece uyum için-

de çalıştı. Aynı durum İkinci Dünya Savaşı'nda da yaşandı. Kamuoyu oluşturmak adına Enformasyon Dairesi kuruldu ve 1918'de bu daire bakanlığa dönüştürüldü. Sinemanın propaganda gücünü göz önüne alan Savaş Bakanlığı'nda Sinematograf Komitesi kuruldu.

Gözetlemeye de büyük önem verildi ve denetçilerin sayısı ve gücü arttırıldı. Özel Şube'de 1914'te 70 olan görevli sayısı 1918'de 700'e, MI5'te ise 14'ten 844'e yükseltildi. Ülkede savaş karşıtı çok az olay yaşandı, öte yandan 1916'da Dublin'de Paskalya İsyanı diye anılan ulusal bir ayaklanma başlatıldı ve kısa sürede bastırıldı. Bununla beraber, ulusal liderlere ve onların destekçilerine daha sonra birtakım cezalar verildi.

Daha genel anlamda, savaş sosyal ve politik değişimlerin önde gelen nedeni oldu. Geleneksel kavramlar sorgulandı ve sosyal uygulamalar değiştirildi. Çalışan kadın sayısı arttı; düşük ücret almalarına ve erkek ustabaşıların emrinde çalıştırılmalarına karşın kadınlar sanayi alanında yeni roller üstlendiler.

Oy kullanma hakkında da büyük bir değişiklik yapıldı. 1918'de çıkarılan Halkın Temsil Yasası ile (21 yaş ve üzeri) erkeklere evrensel oy kullanma hakkının yanı sıra kadınlara da belli oranda oy hakkı tanındı: aile reisi ya da aile reisinin eşi olan 30 yaş ve üstündeki kadınlar oy kullanabilecekti. Savaş sırasında fabrikalarda çalışan kadınlar çoğunlukla daha küçük yaşta olduklarından oy kullanamadılar. Gene de aristokrasiden demokrasiye geçiş büyük ölçüde gerçekleşmişti. 1928'de kadınlar erkeklerle eşit oranda oy hakkına sahip oldular; 1910'da 7,7 milyon olan seçmen sayısı 1929'da 32 milyona ulaştı.

Savaş aynı zamanda İşçi Partisi'nin gelişmesini sağladı. Bunun başlıca nedeni Liberal Parti'nin Henry Asquith ile 1916'da onun yerine başbakan olan David Lloyd George ara-

sında bölünmesiydi. Bu bölünme savaş öncesi İngiltere'de hüküm süren esas siyasi gücü yerle bir etti. Başbakan olarak Lloyd George'un Muhafazakârların desteğine ihtiyacı vardı. Bu arada İşçi Partisi koalisyon hükümetinde görev aldı.

İKİ SAVAŞ ARASINDAKİ YILLAR

İngiltere savaşta kazanan taraftaydı ve dolayısıyla imparatorluk toprakları Afrika ve Ortadoğu'da bir hayli genişlemişti ama savaş ekonomiye, kamusal kaynaklara ve topluma büyük zarar vermişti. Savaştan sonra, uluslararası emelleri sürdürmeye çalışmak, ekonomide yaşanan durgunluk nedeniyle çok zordu. Öte yandan savaş, kazananlardan biri olan İtalya ve yenik düşen Almanya'daki gibi Britanya içinde politik bölünmelere yol açmadı.

Aksine İngiltere'de aşırı davranışlarda bulunmak hayatını kaybedenlere karşı saygısızlık olarak algılandı. Bu davranış, toplumun 1926'da kısa ömürlü Genel Greve kayıtsız kalmasına yol açtı. 1923-37 yılları arasında Muhafazakârların lideri ve 1923-24, 1924-29 ve 1935-37 arasında ise başbakan olan Stanley Baldwin savaş sonrası hem kişisel olarak hem de ülke çapında görevini büyük bir titizlikle sürdürdü. 1957-63 döneminde Muhafazakâr partiden başbakan olan Harold Macmillan siperlerde kurulan dostluklardan aldığı güçle siyasete atılırken kapitalizm ile sosyalizm arasında bir "orta yol" bulmaya çalıştı.

On yedinci yüzyılda iktidarın yıkılmasından sonra geleneklerin ortadan kalkmış olması savaş sonrası yaşanan durgunlukta, başarısız Genel Grev'de ve 1930'lardaki Büyük Depresyon'da önemli bir rol oynadı. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve İskoçya'daki işçilerde görülen huzursuzluk politik ve sosyal istikrar konusunda endişelere yol açtı. Bu endişe Komünizmin etkinlik kazanma olasılığı ile daha da arttı ve 1920'de silah satın almanın kısıtlanmasını, polisçe verilen ve her yıl yenilenen ruhsata bağlanmasını ön-

gören Silah Yasasının çıkarılmasına yol açtı. ABD'de durum çok farklıydı.

İrlanda'da İngiltere ve İskoçya'dakinin tam tersi bir durum yaşandı. Ulusalcı parti Sinn Féin 1918'deki genel seçimlerde çoğunluğu kazandı. İrlanda Birliği Yerel Yönetim hareketinin yeterince başarılı olamaması ve savaştan önce Birliğin buna karşı çıkması yüzünden zayıf düşmüştü. Paskalya Ayaklanmasının desteklenmesi de Sinn Féin'in başarısında önemli bir rol oynadı.

Hükümet başlangıçta İrlanda milliyetçiliğine karşı çıktı. Bununla beraber 1920-21'de İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nca girişilen gerilla savaşları ve terörizm hükümetin geri adım atmasına ve milliyetçilerin isteği paralelinde bölünmeyi kabul etmesine yol açtı. Milliyetçiler İrlanda Özgür Devleti adı altında adanın büyük bir kesiminde egemen oldular. Protestanların denetimindeki (tarihi Ulster eyaletinin büyük bir kısmını da kapsayan) Kuzey İrlanda bölgesi ise Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığının bir parçası olmayı sürdürdü.

Başka yörelerde, özellikle Irak, İran, Hindistan ve Mısır'da, sınırları dışında imparatorluğun yeni sorumluluklar üstlendiği Türkiye'de Britanya ciddi muhalefetle karşılaştı. Hükümet 1922'de Türkiye'den çekilmek zorunda kaldı ama Irak, Hindistan ve Mısır'daki muhalefet bastırıldı.

Britanya dâhilinde bu tür sıkıntılar yaşanmadı. Eğer İngiltere, İskoçya ve Galler'de 1926'da yaşanan Genel Grev şiddete başvurmuş ya da hükümeti düşürmüş olsaydı 1930'lardaki Depresyonda politik durum farklı olurdu. Ama işçi sendikalarının amacı bu değildi. Bununla beraber ülke hızlı değişimler yaşamaktayken siyasi istikrarın sağlanmış olması dikkate değerdi.

İngiltere'de kentler değişime uğramakta, gelişen motorlu taşıtlar yerleşim bölgelerinin daha az yoğun olmasını sağlamaktaydı. Victoria dönemine özgü, orta sınıf ve işçi sınıfının

üst üste yığılmış evlerinin yerini Tudor taklidi cephesi, kırmızı kiremitli damları, kırmızı tuğla ya da çakıl taşlarıyla örülü duvarları, önde küçük, arkada büyük bir bahçesi, küçük bir araba yolu ve garajı bulunan yarı müstakil evler aldı. Bu evler yalnızca Londra'da değil, aynı zamanda bütün büyük kentlere giden yollar üzerinde ve bilhassa Güney İngiltere'deki varsıl yörelerde çok sayıda inşa edilmekteydi.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında demiryolları ile birlikte banliyöler oluşmuş ama daha sonra tren istasyonlarının uzağına doğru genişlemişti. Araba ulaşımı ise yerleşimin yoğunluğunun azalmasını sağladı. Reklamlarda arabalar banliyölerdeki Tudor taklidi evlerin önünde yer almaktaydı. Kent merkezlerinden uzakta oluşan yeni siteler ucuz arazilerin kullanılmasına yol açtı. Bu, inşaat maliyetini düşürdü ama yeni evler arazileri yalayıp yuttu. Yeni evlerin büyük çoğunluğu işyerlerine araba ya da trenle gidenler, Londra'nın güneyindeki elektrikli trenleri ve kentin kuzeyinde giderek artan yeraltı hatlarını kullananlar için yapılmaktaydı.

Yarı müstakil evler kendine özgü bir kişiliği bulunmadığı, gereksiz yer kapladığı ve araba ulaşımına bağımlı olduğu için eleştiriliyordu. Bununla beraber banliyöler bilinçli olarak birbirine benzer kılınıyordu: evler seri halinde ve standart ölçülerde üretiliyor, ürünün tanınıyor olması satılmasını kolaylaştırıyordu. İnşaat malzemesi olarak tuğla ve prefabrike kapı ve pencereler kullanılıyordu. 1920'lerde yeni evlerin maliyeti 400 ila 1.000 sterlin arasında değişiyordu. İnşaat şirketlerinin düşük faizle kredi alma olanağı ve evlerin ipotekle satın alınabilmesi evlerin piyasasını daha da geliştirmekteydi. Yeni ulaşım sistemi maliyeti düşüren bir başka unsurdu, zira kamyonlar Peterborough'daki büyük tuğla üretim merkezlerinden ve prefabrike kapı ve pencere üreten işletmelerden inşaat malzemelerini nakletmekteydiler.

Araba gibi yarı müstakil ev de başkalarıyla iç içe yaşamak zorunluluğunu ortadan kaldırıyor, daha geniş bir alanın keyfini çıkarma özgürlüğü sağlıyordu. Yarı müstakil evler orta sınıfın varsıl üyelerinin banliyödeki villaları değildi ama milyonların beklentilerini karşılıyor ve onlara gerekli yaşam koşullarını sağlıyordu. Londra'nın kalabalık Doğu Bölümünde büyümüş olan babamın aksine ben yarı müstakil bir evde yaşamanın zevkine vardım. Bir yandan da kenar mahalleleri ortadan kaldırmak amacıyla toplu konutlar yapılmaktaydı. Gene de çoğu kişi yoksul semtlerdeki zor koşullar içinde yaşamını sürdürüyordu.

İki savaş arasındaki dönemde (1938-39) özel arabaların sayısı on katından fazla arttı; Eylül 1938'de bu rakam yaklaşık iki milyona ulaşmıştı. 1924'te 116.000 olan araba üretim sayısı 1938'de 341.000 oldu. Dahası, yüzyıl başında demiryollarına yoğunlaşan Britanya karayolu yapımında fazla ilerleme kaydetmemişti. Şimdi ise yeni yollar açmaya ve mevcut yolları düzenleyerek onları tüm hava koşullarında kullanılabilecek duruma getirmeye yönelik büyük bir girişim başlattı. Giderinin çoğu hükümet tarafından karşılanan Ana Yollar Programı 1929'da oluşturuldu, böylece hem yeni iş alanları açıldı hem de yollar daha iyi duruma getirildi.

Arabalar ve yollar yeni kokuların yanı sıra T. S. Eliot'un *Çorak Ülke* (1922) adlı şiirinde sözünü ettiği "korna ve motor seslerini" oluşturdu. Bir yandan da işaret levhaları, direkler ve trafik ışıkları ile yaşamın görüntüsü değişmekteydi. Yollar yeni sınırlar ve kurallar, yaya geçitleri ve adını Ulaştırma Bakanı Leslie Hore-Belisha'dan alan uyarı lambaları (Belisha beacons) üretilmesine yol açtı. Bununla beraber, çok sayıda sürücü ve yaya yol kazalarında hayatını kaybetti, bu kazalar 1930'larda yılda 7.000 ölümle sonuçlanıyordu. Emniyet güçleri trafik yasaları çıkarılmasının şart olduğunu gördü. 1900'de bu yasaların ancak yüzde ikisi ulaşımla ilgili iken 1930'ların

başında bunların yüzde 52'sinden fazlası yollarda işlenen suçları kapsamaktaydı. Bunun sonucu olarak orta sınıf daha önce görülmedik oranda yasalarla tanıştı.

Bugün kara ulaşımının sebep olduğu hasar ve karmaşanın, en önemlisi de bunun neden olduğu kirliliğin farkındayız. Öte yandan, yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde arabanın sağladığı özgürlük çok çekiciydi. İki savaş arasındaki yıllarda halkın büyük çoğunluğu araba satın alma olanağına sahip değildi ama araba sahibi olmak herkes için bir ideal, karşı konulmaz bir tutku idi; dolayısıyla gelir düzeyi yükselir yükselmez daha fazla araba satın alınıyordu.

Sinema da bu tutkuyu tetikliyordu: Hem İngiliz hem de Amerikan filmleri yaşam tarzı ve görüntülerini yaygınlaştırmaktaydı. Sinemaya gitmek ortaklaşa yapılan bir etkinlikti, ama televizyonun ve internetin ortaya çıkması ile bu alışkanlık gitgide bireyselleşti. 1939'a gelindiğinde yalnız Birmingham'da 110 sinema binası vardı. Söz konusu olan yalnız arabalar değildi. Eylül 1939'da 53.000 otobüs ve atlı araba çalışmaktaydı ve onların varlığı da seyahat deneyimini farklı kıldı.

Otomobil sanayiinin büyümesi ve Oxford'daki Cowley'de Morris gibi yeni fabrikaların kurulması gemi yapımı ve dokuma gibi geleneksel ihraç mamullerinde tüketiciye yönelik üretimin artmasının göstergesiydi. Bu gelişme kişi başına ulusal üretimin artmasına yol açtı. 1900-13 döneminde yüzde 0,4 olan bu üretim 1920'lerde yüzde 1,5'a ulaştı.

Bununla beraber ciddi oranda yoksulluk ve işsizlik yaşanmaktaydı. 1926'da kömür sanayiinde ihracatın azalması sonucunda ücretlerin düşürülmesi işçilerle mevcut ilişkilerde krize yol açtı ve genel greve gidildi. Grev Londra'da, çoğu kömür üretim merkezlerinde ve Birmingham ve Liverpool dâhil diğer kentlerde büyük destek gördü ama İngiltere'nin güneyinde hemen hiç ilgi çekmedi. Hükümetin aldığı ciddi

önlemler ve orduya destek çağrısında bulunması Sendikalar Kongresinin grevi sonlandırmasına neden oldu.

İşçi Partisi 1924 ve 1929'da iktidara geldi ama Liberallerin desteğine bağlı azınlık hükümetleri oluşturabildi. On yıl boyunca Muhafazakâr Parti seçimlerde halkın büyük çoğunluğunun oyunu aldı ve 1929'a kadar Parlamentoda en fazla sandalyeye sahip oldu. 1920'lerde özellikle kısa süre önce oy verme hakkını kazanan kadın seçmenlerdeki muhafazakârlık yerel seçimlere de yansıdı. Bu muhafazakârlık 1880'lerde başlayan toprak sahiplerinin işbirliğinin sürmekte olduğunun göstergesiydi; bu arada Liberal radikalizmin yaygınlaşması orta sınıfta hoşnutsuzlukla karşılanmış ve bu sınıfın Muhafazakârlardan yana tavır almasına yol açmıştı.

1929'da Ramsay MacDonald'ın liderliğinde kurulan İşçi Partisi hükümetinin en büyük sorunu 1929'daki Durgunlukla başlayan ve 1930'larda yaşanan Büyük Depresyon oldu. Dünya ticareti düşüşe geçti; bu önde gelen bir ihracatçı olan İngiltere'ye büyük zarar verdi ve geçmişte sınai büyümeyi sağlayan unsurların daha da zayıflamasına neden oldu. Bu sorunlar işsizlik oranında önemli bir artışa yol açtı: 1929'da 1,6 milyon olan işsizlerin sayısı 1932'de 3,4 milyona, tüm iş gücünün yaklaşık yüzde 17'sine ulaştı. Bir yandan kamu harcamalarını sürdürmeyi, dolayısıyla özellikle işsizlik maaşı gibi sosyal yardım programlarını sağlamayı, bir yandan da poundun değerini korumayı başaramayan hükümette derin çatlaklar oluştu ve 1931'de istifa etmek zorunda kaldı.

İşçi Partisi hükümetinin yerini yine MacDonald'ın başkanlığında bir Ulusal Hükümet aldı ama üyelerin çoğunluğu Muhafazakârlardan oluştuğu için İşçi Partisi buna tümüyle muhalifti. Kral George (s. 1910-36) tarafından desteklenen bu hükümet ulusal bir acil durumu engellemek için gerekliydi. Hükümet 1931 ve 1935 seçimlerinde muazzam bir zafer kazandı. Bunlardan ikincisi yüzyıl boyunca hükümetin oyların

çoğunluğunu aldığı tek seçimdi. Ulusal Hükümet istikrarı sağladı ve İngiltere'nin Avrupa'nın hemen her yerinde görülen siyasal aşırılıklardan uzak durmasına yardımcı oldu. Dahası, 1930'larda yaşanan sorunlara ve 1938'de işsiz sayısının 2,2 milyon olmasına karşın zenginlik de artmaktaydı. Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) 1934'te 1929'daki rakamı yakaladı; ekonomi Fransa ve ABD'ye oranla daha iyi düzene girdi; 1933-38 döneminde yaklaşık 2,6 milyon iş imkânı sağlandı; gerçek ücretler arttı ve fiyatlar düştü. Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) 1924 ile 1937 arasında her yıl ortalama yüzde 2,2 arttı; bu, 1930'larla ilgili anımsananlarla uyum içinde değildi.

Gerçekten de Londra gibi zengin bölgelerle yoksul yöreler, *özellikle Galler'in güneyinde, Kuzeybatı İngiltere'de ve sanayileşmiş* İskoçya'da bulunan kömür havzaları ve ağır sanayi bölgeleri arasında büyük farklar vardı. Bu bölgelerde ciddi sorunlar yaşanıyor, işgücünün bir kısmı göç etmek zorunda kalıyordu. Yaşanan Depresyon 1945'ten sonraki İşçi Partisi hükümetinin en önemli sorunu oldu.

Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı çıkmasaydı 1940'ta yapılan bir sonraki seçimde İşçi Partisi'nin muhtemelen iktidara gelemeyeceği kolaylıkla anlaşılabilir. 1930'larda üç milyon yeni konut ve çok sayıda kamu binası yapımına yol açan inşaat patlamasının yanı sıra tüketici talebini karşılamaya yönelik endüstri dalları gelişti.

Bu talep birçok alanda belirgin bir değişimden kaynaklanıyordu. 1916'da çıkarılan Elektrik Sağlama Yasası ile Genel Elektrik Kurumu'nun *denetiminde* bir ulusal elektrik şebekesi oluşturuldu ve evlerde kömür, gaz, mum, insan çabası yerine elektrik kullanımı önemli oranda arttı. Elektrik hem temiz hem de uygun bir özelliğe sahipti ve çevre dostuydu; enerji, ısınma ve aydınlanma giderek daha fazla elektriğe bağımlı hale geldi. Soğutma, buzdolabı bulunan evlerde yiyeceklerin saklanmasında ve yiyecek çeşitlerinin artmasında önemli

bir rol oynadı. John Rhode 1938'de yazdığı *Invisible Weapons* (Görünmez Silahlar) isimli polisiye romanında İngiltere'deki küçük bir evdeki değişimleri şöyle yansıtıyordu: "Her şey son derece modern ... tüm araçlar en son model; fayans döşeli banyo, en son model gazocağı, elektrikle çalışan buzdolabı, sürekli sıcak su için kömürlü şofben ... işgücü tasarrufu sağlayan bir ev." Ev inşaatındaki artış, birçok evin donanımlı olmasını gerektiriyordu; elektrik bağlanan evlerin sayısı 1932'de yüzde 31,8 iken bu rakam 1938'de yüzde 65,4'e ulaştı. Bu da enerji tüketiminde ve elektrikli ocak, ütü, buzdolabı, su ısıtıcısı ve elektrikli süpürge satışlarında önemli bir artışa yol açtı. Artan talep sanayinin gelişmesine yardımcı oldu.

Bu satışlar aynı zamanda sınıf farklarını yansıtmakta ve tanımlamaktaydı; bu, hem iş dünyasında hem de ürünlerde en önemli unsurlardan biriydi. Bir taraftan kısmen taksitli satışlar sayesinde çok sayıda kişi radyo, elektrik süpürgesi ve elektrikle çalışan ütü sahibi olurken elektrikli buzdolapları, ocaklar ve çamaşır makineleri genellikle orta sınıf tarafından satın alınıyordu. Bu, başkalarını çalıştıranlarla (gündelikçilerin sayısı tam gün çalışan hizmetçilerden fazlaydı) çalışanlar arasındaki önemli sosyal ayırımdan kaynaklanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı hizmetçilerin sayısını önemli ölçüde azalttı: 1910'da yaklaşık 2,5 milyon olan bu sayı 1920'de 1,5 milyona düştü.

Yoksullar yeni refah toplumunun içinde yer alamıyorlardı. Çoğunun radyosu yoktu ve yeni kurulan Butlins tatil kampları şöyle dursun, sinemaya bile gidemiyorlardı. Onların yaşam tarzları "İngiltere'deki Koşullar" konusunu ele alan George Orwell'in *Paris ve Londra'da Beş Parasız* (1922) ve *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı romanları ve işsizliğin sıkıntılarını dile getiren Walter Greenwood'un *Love on the Dole* (Sadaka ile Aşk) (1933), Walter Brierley'ın aynı konudaki *Means Test Man* (Olanaklar Erkeği Sınıyor) (1935) ve George Blacke'in Clydeside

hakkında yazdığı *The Shipbuilders* (Gemi Yapımcıları) (1935) isimli eserlerinde sergilenmekteydi.

Dahası, o dönemdeki kültür birikimi yerleşmiş uygulamalara ve sosyal düzene meydan okuyacak durumda değildi. Yaşanan kargaşa içinde kadınların eşitsizliği gibi durumların sürdürülmesi üzerinde duruluyordu. Dr. L. Sayers'in kahramanı Harriet Vane evlenmeden önce aşk macerası yaşayan özgür fikirli bir kadındı. Bununla beraber Vane tıpkı Agatha Christie'nin Jane Marple'ı ve Ivy Compton Burnet ve Daphne Du Maurier'ın yarattığı kahramanlar gibi, istikrarlı bir cinsel ve sosyal kimlikten yana olan roman kahramanlarından biriydi.

Aynı şekilde, Virgina Woolf gibi ilerici yazarlar dönemin "yarı aydın" ve "sıradan" yazarlarına kıyasla çok az ilgi çekiyordu. Öte yandan 1926'da "ulusal çıkarlar" adına kurulmuş bir tekel olan British Broadcasting Corporation'ın (BBC) radyo yayınlarında ilericiliğe çok az yer verilmekteydi. Aslında BBC radyoya ulusal bir kimlik kazandırdı. "BBC İngilizcesi" ve "Dili Konuşma Biçimi" gibi programlar yerleşik bir standart oluşturdu. Aynı şekilde, Ralph Vaughan Williams'ın pastoral besteleri ve Edward Elgar'ın hüzünlü nağmeleri müzik yayınlarında sık sık yer alarak plak ve radyo satışlarında artışa yol açtı. Dünyanın ilk halka açık televizyon yayını hizmeti de 1936'da BBC tarafından başlatıldı.

Daha genel açıdan, filmler ve haber filmleri sosyal uyum ve vatanseverlik konularında iyimser bir vurgu oluşturmaktaydı. Evelyn Waugh'un aşırı cinsellik ve alkolizm konularını işleyen *Vile Bodies* (Bayağı Bedenler) (1930) isimli romanının yanı sıra D. C. Thomson ve Mills and Boon gibi iki en başarılı roman yayımcısı muhafazakâr sosyal ve moral standartları savunmaktaydılar: cinsel enerji bastırılırken radikalizm, sosyal gerilim ve etik sorgulamalar göz ardı ediliyordu. Lord Chamberlain'in sansürü sürmekteydi. Bu sansür cinsellik, kürtaj ve doğum kontrolüne iyi gözle bakmayan eski ahlak

kurallarının devamını sağlıyordu. Irklar arasında cinsel ilişki ve Tanrının resmini çizmek özellikle hoş karşılanmıyordu.

Bu tutuculuk ulusal kimliğin muhafazakâr ve yenilik ve radikalizme karşı yanını sergilemekte ve Muhafazakârların lideri Stanley Baldwin'in politik duruşundan kaynaklanmaktaydı. Baldwin 1935'te Mac Donald'ın yerine başbakan oldu ve bu görevi 1937'ye kadar sürdürdü. Komünistlere ve Oswald Mosley'in aşırı sağcı İngiliz Faşistler Birliğine karşı olarak Baldwin ulusal kimlik, süreğenlik, belirginlik ve sağlam bir ortak akıl üzerinde durmaktaydı. Buradaki amacı politik bir tepki yaratmak değil ekonomik değişimden, özellikle sermaye ile işçi sınıfı arasındaki rekabetten kaynaklanan gerilimleri azaltmaktı. Baldwin bir çiftliğin girişinde domuzlarla fotoğraf çektirerek kırsal değerleri ön planla çıkartmak istedi. Bu yaklaşım İngiltere'de bir hayli başarılı oldu ama Muhafazakârlar Galler'de güçlü bir etki oluşturamadılar.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI, 1939-45

1930'larda Avrupa kıtasının büyük bir bölümünde demokraside yaşanan zaaf ve yıkıma karşın Ulusal Hükümet'in başarısı büyük bir zaferdi ve bu, İkinci Dünya Savaşı'nda ayakta kalabilmek için çok önemliydi. İkinci Dünya Savaşı, Alman, İtalyan ve Japon saldırganlığından kaynaklanan ve hiç istenmeyen bir savaştı. Baldwin'in yerine başbakan olan ve bu görevi 1937'den 1940'a kadar sürdüren Neville Chamberlain Almanya'nın Nazi diktatörü Adolf Hitler'le bir uzlaşma sağlanabileceği yanılgısına kapılarak özellikle 1938 tarihli Çekoslovakya ile ilgili Münih Anlaşması'nda Avrupa'daki fikir ayrılıklarını gidermeye çalıştı. Bu çabası Boyun Eğme olarak algılandı ve daha sonra hem başarısız hem de ahlak dışı bulunarak kınandı.

Oysa o dönemde savaşın önlenmesi gerektiğine inanılıyordu ve Chamberlain çok popülerdi. Uzun süredir gider-

leri kısmaya ve mali istikrarı sağlamaya uğraşmıştı. 1933'te silahlı kuvvetlerin Uzakdoğu'daki savunma hazırlıkları için daha fazla talepte bulunması üzerine Maliye Bakanı olarak Chamberlain şu yanıtı verdi: "Devlet Hazinesinde mali durumun yarattığı risklerin Japon saldırganlığından kaynaklanan risklerden daha ön planda olduğuna inanılıyor."

1939'da Hitlerin politikaları Boyun Eğme anlaşmasını tümüyle geçersiz kıldı. 1941 Aralık ayında Japonlar da aynı şekilde davranacaklardı. Çekoslovakya'nın büyük bir kısmı 1939 Mart'ında işgal edildi. Hitlerin Münih Anlaşması'nı bozması üzerine Chamberlain Polonya ve Romanya'yı garanti altına alarak onun önünü kesmeye çalıştı. Gerçekten de İngiltere Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi üzerine Eylül 1939'da savaşa girdi.

Savaşın başında her şey kötü gitti. Polonya'ya yardımcı olmak için hiçbir şey yapılamıyordu. Dahası Britanya orduları Almanya'nın Norveç ve Fransa'yı fethetmesini engellemeye çalışırken 1940'ta yenilgiye uğradılar. Bu ülke çapında bir hezimetti ve Almanların saldırı tehdidine karşı ne kadar kırılgan olunduğunu gösteriyordu. Bununla beraber, bu kırılganlığın yenilgiden sonra Almanların barış koşullarının kabullenilmesine yol açması beklenirken Chamberlain'in ardılı Winston Churchill büyük bir azim ve kararlılıkla savaşa devam kararı aldı.

Almanların istilaya hazırlık olarak gerçekleştirdiği hava saldırıları 1940 yılının Ağustos ve Eylül aylarındaki Britanya Muharebesi'nde hava kuvvetlerinin yüksek savaş yeteneği, komutanların doğru kararları, iyi avcı uçakları ve radar sistemi sayesinde püskürtüldü. Bunun üzerine İngiltere'deki kentler, özellikle Londra şiddetli saldırılarla yoğun biçimde bombalandı. 1940'ta yaşananlar yeni bir vatanseverlik duygusu geliştirdi. Daha sonra, Britanya'nın, savaşı, müttefiklerinin yardımıyla ve dünya çapındaki İmparatorluğunun güçlü des-

teğiyle sürdürmesinin daha kolay olduğu ortaya çıktı. Alman hava saldırıları aynı zamanda mücadele azmini ve geçmişi ne olursa olsun herkesin saldırı tehdidi altında olduğunu ortaya koyuyordu. Bu, hem savaş sırasında hem de sonradan hatırlanması gereken, yaşamsal önem taşıyan bir anıydı.

Almanların 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırması (Haziran) ve müttefiki Japonya'nın hem İngiltere hem de ABD'ye karşı saldırıya geçmesi üzerine ABD'ye savaş ilan etmesi (Aralık) sonucu Britanya'nın müttefikleri oldu. Sonuçta savaş alanının genişlemesi Müttefiklerin zaferinde kesin rol oynadı ama 1941'de ve 1942 başlarında Almanya ve Japonya büyük başarılar kazandı. İngilizlerin Malaya'dan çekilmek zorunda kalmasının ardından 1942 Şubat ayında Singapur'un teslim olması Asya'da İngilizlerin itibarının düşmesine yol açtı. Kısa süre sonra Burma (Myanmar) Japonların eline geçti.

Öte yandan Alman ve Japon saldırıları 1942 sonlarında püskürtüldü; bunda Britanya'nın Almanları Mısır'dan çekilmeye zorlamasının ve Japonların Hindistan'a ulaşmalarını engellemesinin rolü oldu. Müttefikler karşı saldırıya geçtiler. Alman denizaltılarıyla yapılan Atlantik Muharebesi 1943 başında kazanıldı ve Kuzey Afrika Almanlardan temizlendi. Sonra 1943 Temmuz'unda Sicilya; Eylül'de İtalya ve 1944 Haziran'ında Normandiya işgal edildi. Burma'da Japonlar 1944-45'te kara savaşında yenilgiye uğradılar. Britanya orduları Avustralya, Karaipler, Seylan (Sri Lanka), Mısır, Hindistan, Kenya, Batı Afrika ve Yeni Zelanda ordularıyla birlikte savaşmaktaydı. Hepsi Britanya komutası altındaydı ve İmparatorluğun askeri gücünü sergilemekteydi. Hem Almanya hem de Japonya 1945'te yenilgiye uğradı. Bu yenilgide Ruslar kara savaşında önemli bir rol oynarken İngilizler de özellikle deniz ve hava savaşlarında Almanlara üstünlük sağladılar.

Savaş Britanya'da büyük kayıplarla yol açtı. Beklenenden az olmakla birlikte fiziksel yıkım daha önce bu boyutta hiç ya-

şanmamıştı. 60.000'den fazla sivil hava ve roket saldırılarında can verdi; bunun neredeyse yarısı büyük ölçüde yıkılmış olan Londra'da yaşamaktaydı. Yıkım öylesine büyüktü ki yıkılan binaların hepsinin savaş sonrası yeniden inşa programı kapsamında tekrar yapılabilmesi ancak çoğunun düşük kalitede inşa edilebilmesiyle mümkün oldu. Bomba tehdidine karşı önemli kentlerdeki çocuklar tahliye edildiler; yalnız Londra'dan 690.000 çocuk başka yerlere taşındı; bu, Britanya tarihinde devletin gerçekleştirdiği en kapsamlı sivil nüfus taşımasıydı. Bu parçalanma aile yaşamına büyük bir darbe indirdi ve sosyal davranışları etkiledi. Öte yandan, karaborsa ve grevler gibi sorunlara karşın özverili olma gereği tümüyle kabullenilmişti. Moral ve sivil direniş her zamankinden güçlüydü.

Savaş aynı zamanda ekonomiyi de yerle bir etti. Dışsatım pazarları kaybedildi ve olağanüstü giderler mali istikrarı bozdu. Britanya savaşırken ulusal zenginliğinin yaklaşık dörtte birini yitirdi ve savaş sırasında (çoğunlukla ABD'den) alınan krediler yüzünden 1945'te dünyanın en borçlu ülkesi haline geldi. Bu borç savaş sonrası İngiltere'de çok ciddi sorunlar oluşturdu.

Savaş sırasında hükümet yeniden yapılanmaya gitmiş ve 1939'da savaş ekonomisi gıda, yurt güvenliği, bilgilenme, deniz nakliyatı ve levazım bakanlıkları kurulmuştu. Daha sonra uçak yapımı, yakıt ve enerji ile üretim bakanlıkları oluşturuldu. 1939'da erkekler, 1942'de kadınlar için zorunlu askerlik yükümlülüğü getirildi. Her şey hükümetin denetimi altındaydı. Örneğin, 1940'ta gıda maddelerinin karneye bağlanması hoş karşılanmamakla beraber bu yöntem ulusun bilimsel şekilde beslenmesini sağladı. Karne uygulaması devletin kapsama alanını genişletti ve toplumu kurallara uymaya zorladı. Aynı zamanda karaborsanın hız kazanması sisteme karşı gelme eğiliminin yayılmakta olduğuna işaret ediyordu.

Hastane sektörü Acil Tıp Hizmetleri yönetiminde yeniden düzenlendi.

Savaştaki denetimler sonucu Sosyalizm çoğunluk tarafından giderek daha olağan görülmeye başlandı; vergiler artırıldıkça hükümetin yetkileri de daha genişledi, planlama eğilimi güçlendi, hayat pahalılığı denetim altına alındı ve İngiliz yaşam tarzı ile ilgili görüşler değişmeye başladı. İşçi Partisi'nin savaş sırasında koalisyon hükümetinde yer alması onun itibarını artırdı ve savaşın sonundaki seçimlerde büyük bir zafer kazanmasına ve ilk kez Parlamentoda çoğunluğu sağlamasına yol açtı. Bu parti programının giderek daha popüler olduğunu ve 1930'lardan kalma Muhafazakârların Depresyon ve eşitsizlik sembolü olarak görüldüğünü yansıtıyordu.

Savaştan sonra dünyayı başka nelerin beklediği belirsizdi. 1944 Nisan ayında Donanma Bakanlığı Mayıs ayında hayata geçirilmek üzere büyük bir kruvazör, yeni savaş ve nakliye gemileri yapımı üzerinde çalışmaya başladı. Öte yandan savaş sonrası politikaları ve gerçekler çok farklı önceliklerin oluşmasına yol açtı.

1945'TEN BU YANA BRİTANYA TOPLUMU

Britanya ve Britanyalılar 1945'ten bu yana olağanüstü değişime uğradı ve bu değişiklikler politikacıların eylemlerinden çok daha etkin oldu. Ülkedeki değişimin en önemli nedeni nüfustaki beklenmedik patlamaydı. Bu artış, yaşamla ilgili beklentilerdeki hızlı yükseliş, refahın artması ve bireylerin kendi maddi dünyalarını oluşturması ile aynı paraleldeydi. Bu dünyalar bireysel olduğu kadar reklamların ve fiyat politikasının baskısı sonucu toplumsaldı.

Artan nüfusun devingenlik (arabalar) ve mekân (evler) ile ilgili talepleri arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılmasına ve işlenmeyen topraklarda yol ve ev inşaatları yapılmasına yol açtı, bu ise kırsal kesimdeki yaban hayatı ve insanları etkileyen büyük farklar yarattı. Çalışanlar ya da emekliler kır-

sal kesimde yaşamadığı ve tarımsal faaliyetlerde artık yavaş yavaş makineleşme başladığı için kırsal kesimde nüfus giderek azaldı. Hükümetin kırsal kesimle ilgili uygulamalarında bu alanlarda yaşayanlara danışmamasının bir örneği 2004'te uzun bir geçmişi olan tilki avının yasaklanmasıydı.

Britanya'nın gelişiminde çevresel baskılar önemli rol oynamıştır; örneğin suya olan talep sadece nüfus artışından değil aynı zamanda artan refah sonucu daha fazla yıkanma arzusundan ve daha çok sayıda bulaşık makinesinin kullanılmasından kaynaklanmaktaydı. Bu değişim daha önceki kuşakların sahip olamadığı devingenlik, rahatlık ve daha çok ısı, su ve yiyecek kaynaklarına ulaşan tüketimin gücünü yansıtıyordu. Ev sahibi olmak da önemli bir unsurdu: 1914'te İngiltere'deki evlerin yalnızca yüzde onu sahipleri tarafından kullanılmaktayken 2000'e gelindiğinde sayısı da hızla artmış olan ev sahiplerinin oranı yüzde 70'e ulaşmış durumdaydı. Ücretlerin daha düşük, yerel yönetimlerin denetiminin daha güçlü olduğu İskoçya'da bu oran daha düşüktü.

Yaban hayatı da nüfus artışı ve tüketimin çevre üzerindeki baskısından çok etkilendi. Örneğin, fundalıkların yok edilmesiyle yuvalarından olan gri kekliklerin sayısı 1976-1998 yılları arasında yüzde 80 azaldı. Genel olarak, düzlüklerde yaşayan türler yerleşim yerlerinin artması ve tarımsal faaliyetlerdeki değişimler yüzünden dağlık yörelere kıyasla daha fazla etkilendiler. Bu değişimler yalnızca kırsal kesimdeki yaban hayatını etkilemekle kalmadı ülkeye özgü sesleri ve görüntüleri de yok etti. Ülkenin çeşitli yörelerinde şafak vakti kuşların cıvıltılarının seyrekleşmesi (hatta yok olması); kelebek türlerinin azalması, kirlilik ve böceklere karşı kimyasal mücadelenin yanı sıra toprağın işlenmesindeki değişimin yarattığı kayıpların güçlü bir göstergesidir.

Burada da bölgesel bir farklılık gözlemleniyor. İngiltere'deki Kuş Bilimi Vakfı'nın 2007-11 yılları arasında gerçekleş-

tirdiği bir araştırma Kuzey İngiltere ve İskoçya'da ormanların, tarım arazilerinin ve göçmen kuşların sayısının arttığını, daha yoğun yerleşim yerlerinin bulunduğu güneyde ise bir düşüş olduğunu gösteriyor. Buna kısmen iklim değişiklikleri yol açmış olsa bile güneydeki kalkınmanın baskısı da göz ardı edilemez.

Çevresel baskılar çeşitli biçimlerde kendini göstermekteydi. Küresel ısınmaya bağlı olarak denizlerde ve ırmaklarda su seviyesinin yükselmesi 2014 başında sellere yol açtı. Çevre Bakanlığı 5,2 milyon evin su baskını tehdidi altında olduğu tahminini yaptı. Bir başka ve uzun vadeli sorun ise atıkların olağanüstü artmasıydı. Bu atıklar hem tüketim hem de nüfustaki artışlardan kaynaklanmaktaydı.

Yaşanan çevresel krizler tarımsal yönetim ve yiyecek maddelerinin sağlanmasındaki sorunlarla bağlantılıydı. Deli Dana Hastalığı (BSE) skandalı İngiltere'deki hayvancılığa bir darbe oldu. 2001'de bir domuz çiftliğinde mikroplu atıkların kullanımı ile yayılan ayak ve ağız hastalıkları İngiltere'nin hayvanlara mutfak artıklarının verilmesini yasaklamasına yol açtı. Kriz sırasında hükümet hayvan taşımacılığını yasakladı; mikrobun yayılmasını engellemek için yollar kapatıldı; Avrupa Birliği (AB) İngiltere'nin hayvan ve et ürünleri ihracatına yasak getirdi ve en az dört milyon hayvan itlaf edildi. Salgın sona erdi ama bu, kırsal İngiltere'nin büyük bir bölümü için korkunç bir deneyimdi.

2012'de ineklerde verem olaylarının görülmesi üzerine İngiltere ve Galler'de 38.000'den fazla büyük baş hayvanın öldürülmesi, insanların beslenme sistemindeki kırılganlığının bir başka göstergesiydi. Bu salgının önlenmesi adına porsukların da itlaf edilip edilmemesi konusu çok tartışıldı; bu tartışmalar yöneticilerin çiftçileri ne oranda denetim altına aldığını gösteriyordu.

İnsanların sayısındaki değişim nüfusun yapısı ile de bağlantılıydı. Tıp alanındaki yeni atılımlar ve genel olarak dünyadaki gelişmeler erkekler ile kadınların çok daha uzun yaşamalarını sağlamıştı; buna karşın ölümlerin en çok görüldüğü alanlar kalp ve damar hastalıklarıydı. Yaşamın uzaması nüfustaki yaş ortalamasının da yükselmesine yol açtı. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bebek doğumlarında bir patlama gerçekleşmiş olmasına karşın doğumlarda önemli bir artış yaşanmamıştı. Ömrün uzaması hem toplum yapısında hem de uygulanan politikalarda değişimler oluşturdu; özellikle 2010'larda emeklilere destek verilmesi üzerinde duruldu.

Bir yandan da özellikle Batı Hint Adaları'ndan ve Güney Asya'dan ve 2000'lerde Doğu Avrupa'dan gelen göç dalgaları bilhassa büyük kentlerin nüfusunda değişikliklere yol açtı. Bu değişim İskoçya'da daha az yaşandı. Genelde nüfusta etnik açıdan meydana gelen çeşitlilik önemli kültürel değişimleri de beraberinde getirdi. 1948'de yayınlanan İngiliz Vatandaşlık Yasası İngiliz Uluslar Topluluğu ve sömürgelerden gelenlerin ülkeye özgürce girmelerine izin verdiğinden Batı Hint Adaları'ndan ve Güney Asya'dan büyük göç dalgaları geldi. 1970'te ülkedeki Hindu, Müslüman ve Sih sayısı yaklaşık 375.000 iken 1993'te bu rakam çoğunluğu Müslüman olmak üzere 1.620.000'e ulaştı.

Sosyal ve kültürel değişim aynı zamanda kişilik kavramının daha geliştiğini, insanların giderek daha az boyun eğme eğiliminde olduğunu göstermekteydi. 1945'e egemen olan ahlak kuralları bir yana bırakılmış, bu süreç 1950'lerde başlamış ve 1960'larda yasalarda yapılan değişiklere yansımıştı. Kürtaj ve eşcinsellik yasallaştı; idam cezası kaldırıldı ve kadınların yasal haklarını genişleten adımlar atıldı. 1991'de ırza geçmenin kapsamı evlilikte yaşananları içine alacak şekilde genişletildi.

Bu değişikliklerin yanı sıra çalışan kadınlarla ilgili düzenlemeler de yapıldı. Çalışan kadınların 1971'de kayıt altına alınmaya başlanması bu konuya ilginin arttığını gösteriyordu. O dönemde bu oran yüzde 52,7 iken 2013 Aralık ayında 67,2'ye, çalışan erkeklerin oranı yüzde 77'ye ulaştı. Geniş kapsamlı ve uzun vadeli sosyal değişimler alınan siyasal kararlarla daha belirginleşti. Erkek ve kadınların aynı yaşta emekli olmasına yönelik atılan adımlar ve bekâr annelerin yararlandığı haklardaki artış dikkate değerdi. Kadınların emeklilik yaşı 2018'de 60'tan 65'e, 2018 ile 2020 yılları arasında 66'ya çıkarıldı. Bunun sonucu olarak 50 yaş üstündeki çalışan kadınların sayısı arttı. Bununla beraber ödenen ücretlerde hâlâ önemli bir eşitsizlik hüküm sürmekteydi. Bu eşitsizlik 2013 Aralık ayında ortalama yüzde 15,7 idi.

Erkek, kadın ve genç kişilerin beklenti ve oranlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerin yanı sıra yaşla ilgili yaklaşımlarda da değişimler yaşandı. Bunlardan en önemlisi resmi davranışların azalmasıydı. Hitap ederken ve konuşurken resmi bir dil kullanmamak daha yaygınlaştı; giyimde de azalan resmiyet yapılan harcamanın kişiliği yansıtması olarak algılanmaya başladı.

Davranışlardaki değişim aynı zamanda sosyal yapıya ve cinsel ilişkilere de yansıdı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra boşanmalar artarak İngiltere ve Galler'de 1949'da doruk noktasına ulaştı. 1950'lerde boşanmalar azaldıysa da savaş öncesindeki orandan bir hayli fazlaydı. 1960'larda bu oran yeniden yükselmeye başladı, bunda 1971'de kabul edilen Boşanma Reform Yasası'nın da katkısı oldu. 1971'de İngiltere ve Galler'de 74.437 boşanma olurken 1993'te bu sayı 165.018'e ulaştı ve 2002'de 146.835'e, 2017'de ise 116.140'a geriledi. Bu rakamlar ileri yaşlarda artan beklentileri ve sosyal medya kanalıyla yapılan bağlantılar ve web siteleri aracılığı ile tanışma gibi yeni teknolojik olanakları ve viagra kullanımını yansıt-

maktaydı. Boşanma, bekâr ebeveyn ve aile reisi kadınların artmasına yol açtı. Boşanmış anne tarafından idare edilen ailelerin sayısı 1971'de çocuklu ailelerin yüzde 8,3'ü iken bu oran 1980'de yüzde 12,1'e ulaştı.

Bunun bir nedeni de cinsel ilişki ile evlilik arasındaki bağlantının giderek daha fazla kopmasıydı. 1957'de çıkarılan NHS (Aile Planlaması) Yasasında evlilikten söz edilmiyordu. Yargıçlık yapan Culworth Lordu Wilson boşanmaların oluşturduğu çok sayıda "yarım kan bağına sahip üvey aileler" yüzünden geleneksel çekirdek ailenin yerini "karma ailelerin" aldığını belirtiyordu.

Bu değişiklikler dinsel uygulamalara da yansıdı. 1990'lara gelindiğinde çoğunluğun dinsel inanç sahibi olduğunu ileri sürmesine karşın yedi Britanyalıdan yalnızca biri Hıristiyan idi. İnanç hem dindarlar hem de inançsızlar için hem gündelik hayatın akışı içerisinde hem de ölüm gibi önemli olaylar söz konusu olduğunda daha önemsiz hale geldi. Bu, uzun süreden beri yükselişe geçen laiklik kavramının yol açtığı bir değişimdi. Yüzyıl boyunca İngiltere Kilisesinin Paskalya törenlerine katılım giderek daha azaldı. 1911'de Paskalya kutlamalarına 2,3 milyon kişi ve 23.000'den fazla din adamı katıldı. 1931'e gelindiğinde nüfustaki artışa karşın kutlamalarda yine 2,3 milyon kişi ve 21.309 din adamı yer aldı. 1952'de bu sayılar 1,9 milyon ve 18.196'ya, 1966'da ise 1,8 milyon ve 20.008'e düştü. Buna karşın Roma Katolik cemaati aynı dönemde önemli bir artış gösterdi: 1911'de bu rakam 1,7 milyon iken (bunlardan 915.000'i ayinlere katılmaktaydı) 1961'de 3,55 milyon (ayine katılanlar 2,1 milyon), 1969'da 4,1 milyon oldu ve 1976'da 5 milyonu aştı. Bununla beraber, toplam nüfusla kıyaslandığında kilise müdavimlerinin sayısı kısıtlı kalmayı sürdürdü.

1990'larda Kiliselerden büyük destek gören "Pazar Günü Özel Kalsın" kampanyası çerçevesinde dükkânların Sebt

günü açılmasını engelleme girişiminin başarılı olmayışı genel eğilimin göstergesiydi. Kiliseler yardım kampanyalarında ve sosyal yardım sağlanan alanlarda önemli bir rol oynamıştı ama artık birçok eksiklikleri bulunmasına karşın devlet bunlara el atmıştı.

Dinsel değerler artık çoğu politikacının yaşamına ışık tutmamaktaydı. İnancın güçlenmesi örneğin Gladstone ya da Baldwin tarafından önemsendiyse de bu Wilson ya da Heath döneminde pek söz konusu değildi. Devletin onayı ile ilan edilen ve Kilise cemaatinden çok genel nüfusun katılması öngörülen ayin günleri 1947'de sonlandırıldı ve ancak ciddi ekonomik sorunlarla ilgili olarak düzenlendi. 1957'de Bakanlar Kurulu bu uygulamayı canlandırmayı düşündüyse de sonradan vazgeçti. Bu sonuç sadece politik atmosferdeki değişimi değil Kilise mensupların laikliği benimsemesini de yansıtıyordu.

Daha genel anlamda, yaş ve deneyim önemini yitirdi; bunun yerine gençlik ve yenilik ön plana çıktı. Bunun örneği politik alanda oy verme yaşının 18'e indirilmesi ve 2010'larda bu yaşın 2014'te İskoçya'daki referandumda olduğu gibi 16'ya çekilmesinin tartışılmasıdır.

Ekonomik alanda da gençlik ve yenilik ön planda yer aldı; genç tüketicilerin sayısı arttı; kültürde ise popüler müzikte önemli değişimler yaşandı. 1960'larda Victoria döneminden beri geçerli olan kültürel devamlılık yok oldu. Bu yok oluş sosyal ve ideolojik eğilimlerde, cinsiyet, gençlik, sınıf, yer ve ırk alanlarındaki kavramlarda yaşanan değişimleri yansıtıyordu. Bu kavramlar çevredeki yapılanmayı da etkiledi ve birçok bina 1960'larda yıkıldı. İyi niyetli ama çoğu kez yanılgılar içinde olan, kimi zaman yolsuzluk yapan müteahhitler, planlamacılar ve kent meclisleri geçmişin geride bırakılmasını savunarak Leeds, Manchester, Newcastle ve Exeter gibi

kentlerde geniş çapta yıkım gerçekleştirip her bakımdan kalitesiz binalar inşa ettiler.

Geçmişe ilginin azalması tarihsel önem taşıyan bölgelerde de görüldü. A303 ve A308 modeli arabalar Stonehenge ve (Magna Carta'nın onaylandığı) Runnymede'de, aynı zamanda Naseby gibi savaş alanlarında ön planda yer almaktadır.

Popüler kültürde James Bond filmleri, Dick Francis'in romanları ve *The Archers* (Okçular) gibi diziler varlıklarını sürdürürken örneğin popüler müzikte önemli değişimler yaşandı. 1960'larda Beatles'ın şarkıları (ilk 45'likleri "Love Me Do" 1962'de piyasaya çıktı) ve Rolling Stones'un besteleri dünyanın önde gelen imparatorluğu Britanya'nın farklı bir yanını yansıttı. Radio One'ın kuruluşu ve korsan radyo istasyonları pop müziğin daha da yayılmasına yol açtı. Merseyside'dan gelen Beatles ile pop müzik dildeki "Geleneksel Telaffuza" karşı çıktı ve 1960'lardan beri diksiyon, tarz ve tonda uyumu savunan BBC bile bölgesel farklılıkları kabullendi. 1967'deki renkli televizyon değişimin daha da öne çıkmasına yol açtı: daha önce her şey gri renkteydi.

Yasalar da değişimde rol oynadı. Toplumsal yasalar önemliydi ve çoğu 1964-70 döneminde İşçi Partisi hükümetleri tarafından çıkarılmıştı. İşçi Partisi'nin 1964'teki manifestosunun başlığı "Yeni İngiltere" idi. Gerçekten de 1960'larda "kurtuluş" gençlik, cinsellik ve sosyal özgürlük olarak görülüyordu.

Tüketimin artmasına yönelik yasalar da önemliydi. Tüketim birçok yönden o dönemde gelişmekte olan kültürle bağlantılıydı; bireyin egemen olması, sosyal kavram ve uygulamalardaki *tercih, ev sahipliği etosu, "seçkinlerin" kültürle* ilgili görüşlerinin yerini tüketicilerin seçimlerinin alması bu kültür tarafından biçimlendirilmiş tüketim yaklaşımlarının örnekleridir. Eleştirmenlere göre bu, sivil toplumdaki sosyal endişelerden kaynaklanmaktaydı.

Tüketim 1964'te Muhafazakâr hükümetin Perakende Satış Fiyat Tespiti (RPM) yasasını yürürlükten kaldırmasıyla değişime uğradı. RPM mağazaların malları toptancıların belirlediği fiyattan satmasını öngörüyordu, böylece indirimlerle daha fazla satış yapma olanağını engellemekteydi. Bu, küçük, bağımsız satış yerlerinin çoğunluğa karşı varlığını sürdürmesini sağlıyordu. RPM yürürlükten kaldırılınca toptan alım yapmak gibi ekonomik kolaylıklardan yararlanan süpermarketler rakiplerini devre dışı bırakan fiyatlar uyguladılar. Tüketicilerin süpermarketlerden alışveriş etmeyi yeğlemesi benzer malların satın alınmasına yol açtı ve alışveriş merkezleri daha önce satmadıkları içki ve benzin gibi kalemleri de listelerine eklediler. Süpermarketler 1950 ile 1966 arasında kişi başına düşen gelirin yüzde 40 artmasıyla oluşan refahın yol açtığı faaliyetlerin merkezinde yer aldı.

İMPARATORLUĞUN SONU

Liverpool Sound, Swinging Sixties, London of Carnaby Street ve mini etek 1964'te İngiltere'nin emperyalist bir güç olarak Süveyş Kanalı krizinden yararlanıp Mısır'ı ele geçirmeye kalkınca uğradığı başarısızlıktan çok farklı bir tablo oluşturmaktaydı. 1945'te İngiltere hâlâ dünyanın en büyük imparatorluğu idi ve 1948'de Akdeniz filosunun başkomutanı Amiral Wills Mısır'da ufak çapta da olsa uzun vadeli bir egemenliğe sahip olma konusunda iyimserdi. Oysa işler umduğu gibi gitmedi. İngiltere'nin son ana muharebe gemisi de 1960'ta hurdaya ayrıldı.

1947'de Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından 1967'ye gelindiğinde İmparatorluk özellikle Afrika'daki sömürgelerin büyük bir kısmının bağımsızlığını tanıdı. İmparatorluğun bu topraklardan çıkması özellikle 1957-64 yılları arasında hız kazandı. Daha önce, Hindistan'ın bağımsızlığından sonra İmparatorluğun varlığını sürdürece-

ği düşünülmüş ve 1950'lerin başında bu düşüncenin ayakta kalması için çaba harcanmıştı ama Süveyş olayından sonra hükümetin tutumu değişti. Ertesi yıl, 1957'de, Alan Hunter *Landed Gently* (Yumuşak İniş) isimli romanında bağnazlığın başta şeytan işi fabrikalar ve sosyal adaletsizlik gibi eski dünyanın gelenekleri ile birlikte yıkılmaya mahkûm olduğundan söz ediyordu.

Avrupa'da geri adım atan yalnızca İngiltere değildi; Fransa da 1960'ta Afrika'daki sömürgelerinin çoğunun bağımsızlığını tanıdı. İmparatorluğun en kalabalık bölgesi Hong Kong 1997'de Çin'e geri verildi ama 1982'de Arjantin 1833'ten beri İngilizlerin sömürgesi olan Falkland Adalarına saldırınca çıkan savaşı İngiltere kazandı.

İmparatorluk İngiliz kimliğinde önemli bir rol oynadığından onun yokluğu önemli bir kırılma noktası oldu ama genç kuşaklar bundan etkilenmedi. Aslında bu, tarihsel bellek ve hayal gücü açısından kuşaklar arasındaki zıtlığı ortaya koyuyordu. İmparatorluğun gücünü korumak adına İngiliz Uluslar Topluluğu şeklinde farklı bir kişilik oluşturma çabası da farklı çıkarlardan oluşan gerçekler yüzünden sonuçsuz kaldı. II. Elizabeth (s. 1952-) dışında çok az kişi İngiliz Uluslar Topluluğu'na ilgi duydu.

İmparatorluk hızla gerilerken Britanya'nın gücü de azalmaktaydı. Öte yandan dünyada atom bombasına (1952) ve daha sonra da hidrojen bombasına (1957) sahip üçüncü ülke olarak askeri gücü artmaktaydı. Savunma sistemi Batı Avrupa'yı Sovyet istilası tehdidine karşı korumaya odaklanmıştı ve Britanya Soğuk Savaş diye adlandırılan bu süreçte başroldeydi. Kuruluşunda yer aldığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi ve NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) kurucularından biri olan Britanya birçok uluslararası kuruluşun faal üyesiydi ve 1949'da ABD komünist Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore'de verilen savaşa (1950-

53) katılınca İngiltere de buraya asker sevk etti. 1960'larda ve 1970'lerin başlarında Süveyş'in doğusundaki garnizon ve üslerini boşaltan İngiltere 1990'larda ABD başkanlığındaki koalisyonun bir parçası olarak buraya geri döndü.

Britanya'da Siyaset ve Ekonomi

Ülke içinde İngiltere 1969'da büyük bir terörist harekete dönüşen ayrılıkçı bir ayaklanmayı bastırmak üzere Kuzey İrlanda'ya asker gönderdi. Katolik ulusalcı Geçici IRA uzun ömürlü bir terör örgütü oldu. "Sorunları" çözümlemek için barışçı görüşmeler yapıldı ve 1998'de Kutsal Cuma Anlaşması imzalandı ama gerilim varlığını sürdürdü.

Buna karşın, Galler'de ve İskoçya'da ulusalcılık genellikle barıştan yana bir tutum sergiledi ve 1999'da her ikisi de Britanya Parlamentosu kadar olmasa da kendi çaplarında önemli miktarda otorite sahibi olan birer meclise kavuştu. Zaman zaman Britanya da Avrupa içinde kendi çapında önemli miktarda otoriteye sahip bir figür durumuna düştü ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve daha sonra 1973'te Avrupa Birliği (AB) üyesi olması ulusal egemenlikte önemli bir yıpranmaya ve yetkilerin Avrupa'daki kuruluşlara devredilmesine yol açtı. 1992'de İngiltere'nin Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasından ayrılmasına yol açan mali zafiyeti, ulusal özerkliğini sürdürmesine yardımcı oldu. Aynı durum Britanya Euro dışında kaldığında da yaşandı.

Ulusal alanda hükümet İşçi Partisi'nin (1945-51, 1964-70, 1974-79, 1997-2010) ve Muhafazakâr rakibinin (1951-64, 1970-74, 1979-97) denetimindeydi ve 1915 ile 1945 döneminin aksine, 2010'a kadar koalisyon yaşanmadı. İki partinin belli alanlardaki tutumları ortaktı, örneğin Ulusal Sağlık Hizmetlerinin temelini oluşturan doğum sırasında ücretsiz hizmet ve 1980'lere kadar korporatizmin benimsenmesi gibi. Öte yandan aralarında önemli zıtlıklar da vardı, özellikle 1979-90 döne-

minde Muhafazakâr Margaret Thatcher ülkenin ilk kadın başbakanı olduğunda korporatizm büyük çapta ortadan kalktı.

1945'ten 1975'e kadar Thatcher korporatizm yanlısı Edward Heath yerine partinin genel başkanı olduğunda Muhafazakârlar bireysel özgürlükten ve düşük vergilerden yana iken İşçi Partisi toplu çözümler peşinde idi ve devletin denetimini savunmaktaydı. İşçi Partisi'nin 1945-51, 1964-70 ve 1974-9 dönemlerinde kurduğu hükümetlerin ekonominin önemli kesimlerinin millileştirilmesini desteklemesi bunu kanıtlamaktaydı. Millileştirme hareketleri İngiltere'nin İkinci Dünya Savası yüzünden uğradığı zararları telafi etme çabalarını sonuçsuz bıraktı.

Buna karşılık Muhafazakârlar 1970-92 döneminde bazı alanlarda millileştirme hareketlerine son vererek devletin ekonomik politikasına geri adım attırdılar. İşçi Partisi 1997-2010 döneminde yeniden iktidara geldiğinde bu alanlar tekrar millileştirilmedi.

İşçi Partisi'nin iktidarında, özellikle 1970 ve 80'lerde toplumda değişim amaçlandı, parti Avrupa'daki benzerlerine kıyasla sosyal demokratik yoldan sapma sergiledi. 1954'teki genel seçim için hazırlanan manifestoda "Sosyalist amaçlar" gururla dile getiriliyor, "güç dengesi ve servet dağılımında işçi sınıfı ve onların aileleri lehine temel ve geri dönülmez bir değişim" sözü veriliyordu. Parti radikal sendikalarla yakınlaştıkça 1960 ortalarındaki sınıf gözetmeyen söylemler yerine işçi sınıfı üzerinde durulmaya başlandı.

Bu durum hem İşçi Partisi'nin 1974-79 arasındaki başarısız hükümeti, hem de Muhafazakârların 1979-97 dönemindeki iktidarı sırasında politik bir bölünmeye yol açtı. Partiler arası bölünmeler parti içi bölünmelerle daha da keskinleşti ve 1970'lerde ülkede bir çöküntü yaşandı. Sosyal ve sınai birlik beraberlik tehdit altındaydı ve işlenen suçlardaki artış büyük bir endişe kaynağıydı. İngiltere'nin sonunun geldiğinden

korkuluyordu ve bu endişe 1970'lerde parlamento dışı çözümler arayışıyla ilgili ürkütücü tartışmalara yol açtı.

Sonunda politik sistem direndi; sosyal barış sağlandı ve yapılan genel seçimde Margaret Thatcher iktidara geldi. Thatcher seçmenleri önemli değişiklikler yapmaya zorladı. Bunu yaparken özellikle 1970'lerde savaş sonrası büyük şirketlerin egemen olduğu toplumda oluşan "ahlaklı ekonomi" anlayışını büyük çapta yok ederek sendikalardan Londra kentinin geleneksel yapısına kadar birçok alanda değişimlere yol açtı. Thatcher'ın bunda başarılı olmasının bir nedeni de bölünmelerin yaşandığı 1970'lerde mevcut uygulamalara duyulan güvenin sarsılması, "ahlaklı ekonomi"nin zaten bir kriz yaşamış olmasıydı Thatcher aynı zamanda 1983 ve 1987 seçimlerindeki başarısında zayıf düşen İşçi Partisi ile bu partinin aşırılıklarından rahatsızlık duyanların kurduğu, Liberal Parti ile işbirliği yapan ve daha sonra bu parti ile birleşen yeni Sosyal Demokrat Parti arasındaki muhalefetten yararlandı.

Gündemini hayata geçirirken Thatcher hem madenciler birliğinin radikal başkanlarının hem de İrlandalı teröristlerin politik sürece müdahale girişimlerinin üstesinden geldi. Diğer taraftan Thatcher'ın uygulamaları İngiltere'deki birçok topluluğun sosyal politikalarının ve çevresinin değişmesine yardımcı oldu. Kömür sanayinin çökmesi uluslararası ekonomik eğilimleri yansıtmaktaydı ama Thatcher'in bu sanayi dalında gerçekleştirdiği kısıtlamalar geçimlerini bu ocaklardan sağlayan toplulukları yoksulluğa mahkûm etti.

1994'ten 2007'ye kadar İşçi Partisi'nin lideri ve 1997'den 2007'ye kadar başbakan olan Tony Blair geleneksel İşçi Partisi politikalarını Sosyalizm ve sendika hâkimiyetinin dışına taşıyarak bir orta yol arayışına girişti. Zaten Neil Kinnock'un başkanlığı sırasında İşçi Partisi 1989'da belirlediği *Zorluklarla Yüzleş, Değişimi Gerçekleştir* politikası ile partinin 1980'lerde benimsediği fiyat ve ithalat denetimi, yüksek gelir vergisi,

tek yanlı nükleer silahsızlanma, servet vergisi ve sendikalara yasal ayrıcalık tanınması gibi ilkelerinden vazgeçmiş bulunuyordu. Yeni politik görüş Thatcher'ın serbest piyasa görüşüne yer veriyor ve Sosyalizmin birçok ilke ve düsturunu dışlıyordu. Bu, İşçi Partisi'nin 1992 seçim kampanyasında belirlediği, piyasa ekonomisine dayanan parti politikasının en önemli belgesiydi.

1994'te yeni lider Blair Parti toplantısında kendi hedeflerini dile getirdi; "ekonomik refaha kavuşmuş, sosyal adaleti sağlanuş, politik değişimlere güven duyan" bir toplum ve "Yeni İşçi Partisi, Yeni İngiltere" bağlantısını oluşturmak istiyordu. 1992-94 döneminde gölge başbakan olan Blair suçlulara karşı sert davranmaya söz vermişti; bu, İşçi Partisi'nin o güne kadar uygulamadığı ve partinin yeniden saygınlık kazanmasına yol açan bir politikaydı. Blair toplum yaşamına karşı sorumluluk olarak bunun altını çizerken Major ile aynı görüşü paylaşmaktaydı. Her ikisi de bireyciliği ve hoşgörüyü törpülemekten yanaydılar.

Öte yandan uygulamada hükümetin müdahaleci rolü ön planda kalmayı sürdürdü. Blair'in seçenekleri partinin parlamentodaki yapısı ile kısıtlanmaktaydı. Kimileri onun politikalarına ve özellikle 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terörist saldırılardan sonra dış politikayla ilgili görüşlerine katılmamaktaydı. Aynı zamanda onun sorunların çözümü için adaleti ve hükümeti ön plana çıkaran söylemleri ile özgüven telkin eden sözleri arasında ciddi bir çelişki vardı. Hem bu çelişki hem de örneğin sağlık ve eğitim alanlarındaki sorunların çözümündeki başarısızlığı hükümetin ülke dışında silahlı müdahalede bulunma fikrine muhalefeti daha da arttırdı.

Bu arada çağdaşlaşma konusunda ileri sürülen iddialarla çıkarların ağır bastığı gerçekler arasında da ciddi bir çelişki vardı. 2000 yılında Blair sıradan insanların Avam Kamarası'na katılmak için başvurmasını sağlayacak "halk önderleri"

atadığını duyurdu. Uygulamada bu atama şeklinde fazla bir değişiklik yoktu, sadece kadınların ve etnik azınlık üyelerinin oranlarında önemli bir artış olmuştu.

Daha genel kapsamda, belirsiz ve bir anlamda değişken olan kamusal politika 1940'lardan başlayarak Britanya ekonomisinde önemli bir gerilemeye yol açtı. Bu gerileme özellikle üretimde etkin oldu ama ilaç sanayi gibi bazı alanlarda Britanya teknolojisi piyasada lider olmayı sürdürdü. Almanya, Japonya ve Fransa'da savaş sonrası gerçekleşen ekonomik büyüme Britanya'nın başarısız görünmesine ve Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) katılması için baskı yapılmasına yol açtı. Öte yandan İmparatorluğun ekonomik bir yapıya sahip olmayan İngiliz Uluslar Topluluğu'na dönüşmesi Britanya'nın global alanda da başarısız olduğu görüşünü güçlendirdi. Topluluk üyelerinin kendi ekonomik politikalarını izlemeleri Kanada'nın ABD'ye ve Avustralya'nın da Japonya'ya daha fazla yaklaşmasına yol açtı. 1961'de İngiltere'nin AET üyeliği için başvurusu Fransa tarafından veto edildi: bunun bir nedeni de İngiltere'nin hâlâ global çıkarlar peşinde olduğu düşüncesiydi. Edward Heath'in kurduğu hükümetin (1970-74) İngiliz Uluslar Topluluğu'nun çıkarlarının çoğundan vazgeçmeye yönelmesi sonucu Britanya'nın AET üyeliği onaylandı. AET'nin tarımdaki korumacılığı İngiliz çıkarlarına önemli oranda zarar vermesine karşın benimsendi. İngiltere 1973'te AET üyesi oldu.

1960 ve 70'lerde ve 1980'lerin bir bölümünde ekonomik sorunlar ülkede büyük sıkıntılara yol açmayı sürdürdü. 1967'de Wilson'un uzun süre karşı çıkmasına rağmen poundun değeri önemli ölçüde düşürüldü; bu da sterlinin saygınlığının ciddi biçimde sarsılmasına ve artık cazip bir yatırım aracı olarak görülmemesine yol açtı. Daha genel anlamda, 1970'lerin başında enflasyonun olağanüstü yükselmesi, ülkenin gerektiği gibi yönetilmediği görüşü ve kömür işçilerinin başlattığı

grevler hükümetin ücret politikasını başarısız kıldı. Bundan sonra ekonomideki gerileme Kuzey Denizi'nden çok miktarda çıkarılan petrol ile kamudan gizlenmeye çalışıldı.

Bununla beraber 1984-85'te maden işçilerinin grevinin başarısız olması sendikaların gücünü yitirmesine yol açtı. Thatcher'ın sendikalara karşı kararlı duruşu 1970'lerde yaşanan kaostan sıyrılmayı mümkün kıldı. Maden işçileri 1972'deki grevlerinde başarılı olmuş ve 1974'te Edward Heath başkanlığındaki Muhafazakâr hükümetin düşmesini sağlamıştı. Oysa 1984-85'teki grevin başarısızlığı sendikaların gücünün azaldığına ve aşırı solun Thatcher hükümetinin düşebileceğiyle ilgili umutlarının kırıldığına işaret etmekteydi.

Madencilikte yaşanan kriz belli bölgelerde işsizliğin artmasına neden oldu. Ekonomik ve sosyal kazanımlar sırasında ulusal eğilimlerin arttığını göz ardı etmek kolaydır. Yeterince sıkıntı yaşanmaktaydı. 1979'da yaklaşık 1,3 milyon işsiz varken 1983'te bu rakam 3,5 milyona ulaşmıştı. Söz konusu olan sadece geleneksel maden havzalarında ve çelik ve gemi yapımcılığına odaklanan ağır sanayi bölgelerinde işsizliğin olağanüstü artması değildi; aynı zamanda bu bölgelerde kişi başına giderler de yükselmiş, düşük ücret alan ailelerin sayısı da çoğalmıştı. Çelik üretimi ve gemi yapımcılığı gibi ağır sanayideki gerilemenin yanı sıra son zamanlarda gelişmekte olan ilaç ve araba sanayilerinde de düşüş yaşanmaktaydı. Kamusal gelirlerin büyük bir bölümü ekonomisi zayıflayan bölgelere yapılan para transferlerine harcanıyordu. 1978'de oluşturulan Barnett formülü sayesinde bu transferlerden en fazla yararlanan İskoçya oldu. Parlamentoda Galler'den gelen temsilcilerin sayısı arttı. Parlamentodaki sandalyelerin nüfusa göre dağılımının sağlanamaması İşçi Partisi'nin çok işine yaradı.

Üretimdeki düşüş ekonomik faaliyetlerde yapılan değişiklik ve hizmet sektöründeki artış ile karşılanmaya çalışıldı; dolayısıyla iş ortamında büyük değişimler yaşandı. Yöneti-

cilik, araştırma ve geliştirme alanındaki iş olanakları giderek üretimden ayrılmaya başladı. Bu olanaklar geleneksel üretim bölgelerinde değil Güneydoğu İngiltere'de, Londra'nın batısındaki M4 koridorunda, Cambridge yakınında ve bir miktar da Güney İngiltere'deki Harlow, Milton Keynes ve Stevenage gibi Yeni Kentlerde yoğunlaşıyordu. Milton Keynes 1997 ve 2011 yılları arasında Londra dışında en hızlı büyüyen ekonomiye sahipti. Yeni Kentler arasında Londra'dan kaçmak isteyen orta sınıfın en fazla tercih ettiği yerlerden biriydi; (1946'da tasarlanan) Stevenage ve Harlow gibi Yeni Kentler ise belediyelerin kiraya verdiği konut alanlarından oluşmaktaydı.

Finans dünyasının ve hizmet sektörünün geleneksel sınai çıkarlardan daha öne çıkması sonucu "Egemen Çevreler" genel olarak Londra ve Güneydoğuya odaklandı; öte yandan Londra 2008'deki mali krizden büyük bir darbe aldı. Güneydoğu da çok yüksek vergi ödemekteydi ve bu yüzden Thatcher'ın gelir vergisi oranını düşürmesi ve ekonomideki teşvikleri bu bölgenin yararına oldu.

İşyerlerinin gelişmesi ülkenin hiçbir bölgesinde 1980'lerde Londra'daki Doklar Bölgesindeki kadar olmadı. Gerçekten 1988-91 döneminde Canary Wharf'ta piramit şeklinde inşa edilen, o dönemde İngiltere'deki en yüksek bina olan 235 metre yüksekliğindeki gökdelen Londra'nın doğusundaki Doklar Bölgesindeki gelişmenin simgesi ve finans hizmetlerinin yürütüldüğü çağdaş bir iş merkeziydi. Canary Wharf'ın gelişiminden kaynaklanan iş olanakları 2001 ve 2012 arasında dörde katlandı ve 27.400'den 100.500'e ulaştı. Öte yandan suç oranı ile finans hizmetleri arasındaki bağlantı daha da güçlendi.

Güneydoğudaki gelişim Kuzeyde yaşanmadı. 2013 yılında bir işçinin ortalama yıllık kazancı Kuzey'de 24.000£ iken Londra'da 28.000£ idi. 2013'te önceki hükümette enerji danışmanı olan Lord Howell Kuzeybatı İngiltere'de "geniş ve ıssız bölgeler olduğundan" buralarda yapılacak doğal gaz sondaj-

larının insanları etkilemeyeceğini ve bölgeye yararlı olacağını ileri sürdüğünde tepki ile karşılaştı. Ertesi yıl Yerel Hükümet Derneği kuzeydeki kentlerde, özellikle Sheffield, Leeds, Newcastle ve Manchester'de 16-24 yaş aralığında işsizlik ve başarısızlığın ciddi bir sorun olduğunu belirtti. Hem 2005 hem de 2012'deki Ortaöğretim Başarı Sınavlarına göre bu yörede en başarısız yerel yönetimler Güney Yorkshire, Teesside, Liverpool ve Manchester'da yer almaktaydı. Öte yandan 2012'de bu kategoriye Norfolk, Suffolk, Sonmerset, Dorset, Herefordshire ve Cornwall gibi kırsal yerel yönetimler de katıldı.

Londra yatırım sermayesinin ana kaynağı, devletin denetim ve yönetimdeki rolü açısından öne çıkmaktaydı ama hem İşçi Partisi hem de Muhafazakârların iktidarında bu kentin rolü daha da önem kazandı. Bunun başlıca nedeni Westminster ve Whitehall'un özellikle İngiltere Bankası'nın 1936'da millileştirilmesinden ve 1948'de Ulusal Sağlık Hizmetinin oluşturulmasından sonra üniter bir İngiliz politikası belirlemesiydi.

Öte yandan, bölgesel teşviklere ve yaşanan değişimlere karşın dün de bugün de Güneydoğuda, yalnız Londra'da değil aynı zamanda Thames nehri kıyısında ve Medway'deki kentlerde de büyük oranda yoksulluk hüküm sürmekteydi. Ayrıca Galler ve İskoçya'da önemli yerel ve bölgesel zıtlıklar yaşanmaktaydı. Yerel zıtlıklar her zaman İngiltere tarihinin bir parçası olmuştu ama 1980 ve 1990'larda yalnız ekonomik gelişmeler değil aynı zamanda konut politikasındaki değişimler yüzünden daha da belirgin hale geldi. 1980'deki İskân Yasasının "Satın Alma Hakkı" maddesine göre belediye meclisin gerçekleştirdiği konut satışları yaygın ama düzensizdi. Zengin bölgelerdeki kullanışlı konutlar alıcı bulurken giderek daha fazla "derme çatma konutlar" yaparak bunları daha yoksul olanlara kiraladı. 1990'ların ortalarından itibaren çaresizlik içindeki yerel yönetimler örneğin Newcastle'ın batısında bu tür konutları yıkmaya başladı. Yerel ve bölgesel

zıtlıklar devlete çalışanların oranında da görülmekteydi; bu oran Kuzeyde Güneyden daha yüksekti. Diğer taraftan kalp krizleri İskoçya'daki işçi sınıfında çok yaygındı.

Hizmet sektöründeki gelişme tüketicilerin artan refahının yanı sıra teknolojik ilerlemenin ürünü olan kredi kartları ve daha sonra internet satışları sayesinde kişisel borçlanmaların da yaygınlaşması ile bağlantılıydı. Devletin ücretsiz ya da destekli olarak sağladığı sağlık, eğitim, konsey konutları, emeklilik ve işsizlik maaşları gibi hizmetler gerçek gelirlerde artışa ve bunun tüketimi beslemesine yol açmıştı. 1958'de çamaşır makinesine sahip olan ailelerin oranı yüzde 25 iken, 1964'te yüzde 50'ye (1991'de ise yüzde 88) ulaştı. Bu otomobil sahibi ailelerin oranlarındaki aynı değişim 1956 ve 1965 yıllarında, buzdolabı sahibi ailelerin oranlarındaki aynı değişim ise 1962 ve 1968 yıllarında meydana geldi. 1953'te Muhafazakârların İşçi Partisi'nin tutumlu yaklaşımından sonra refahta ve tüketici taleplerinde artış sağlayınca dayanıklı tüketim mallarındaki satın alma vergisi üçte ikiden yarıya indirildi. Blair yönetimindeki politik değişime kadar İşçi Partisi kişisel ekonomi ve refah konusunda temkinli davranmış, devlet denetimine ve kamusal yatırımlara odaklanmıştı.

Tüketici ve Farklı Kültürlere Sahip Bir Toplum

1970'lerde ekonomik büyüme petrol fiyatlarındaki yükseliş ve sendikal hareketler gibi ciddi sorunlardan etkilendi ama 1980 ve 90'larda gerçek ücretlerdeki artış, enflasyonun düşmesi, vergilerdeki indirim ve kredi alma kolaylıkları harcamaları körükledi. Thatcher vergilerde indirim yapılması gerektiğine, bu indirimin ve kişisel vergilendirmenin yararına inanıyordu ve 1979'da yüzde 33 olan gelir vergisi 1988'de yüzde 25'e düşürüldü. Spor gibi harcamalar da kişiliğin bir parçası, boş zamanları değerlendirmenin yöntemi haline gel-

di. 24 saat alışveriş imkânı ve Pazar günleri ticaret yasağının kalkması bu değişimin simgesi oldu. Kent dışındaki alışveriş merkezleri tüketici ile arabaları buluşturdu. 1999'da Avrupa'nın en büyüğü olma iddiasındaki iki alışveriş merkezi açıldı: Braehead yerleşimindeki 2.745 metrekarelik Paisley's ve Londra'nın Kent bölgesindeki Bluewater alışveriş merkezleri. Kentlerdeki ana caddeler ikinci plana düştü ya da en azından değişime uğradı ve buna bağlı olarak örneğin 2010'larda Credition içinde ve yakınındaki yerel trafik örüntüleri de değişti. 1999'a gelindiğinde İngiltere'de satın alınan tüm yiyecek maddelerinin yüzde 88'i büyük alışveriş merkezlerinden sağlanıyordu. 2003'te 200.000 çalışanı ile Tesco İngiltere'deki en büyük özel sektör işvereni olmuştu.

Bu dönemde kullanışlılık hem söz hem de düşünce olarak öne çıktı ve kullanıma hazır yiyecek tanımlanması benimsendi. Bu kavram plastik ambalaj gibi özel paketleme yöntemiyle bağlantılıydı. Aynı zamanda giysilerin ve ayakkabıların tamirinde önemli bir azalma görüldü. Bunun sonucu olarak ayakkabı tamircileri ve diğer dükkânlar kepenk indirirken yamama gibi el becerileri de azaldı. Bu azalış kadınların faaliyetlerinde büyük bir değişikliğe yol açtı. O zamana kadar yemek pişirme, konserve yapma, örgü örme ve dikiş-nakış gibi beceriler önemini yitirdi; aynı zamanda geleneksel gönüllü faaliyetlerde de azalma oldu.

Sosyal trendler alışveriş örüntülerine de yansıdı; örneğin beslenmede önemli bir değişim yaşandı: kırmız et yerine beyaz et, balık ve sebzeler daha fazla tüketilmeye başlandı. Dünyanın her yöresinden birtakım ürünler ve yemek çeşitlerin Britanyalıların mutfağına girmesi Britanya'da bu alandaki dar görüşlülüğün yerini giderek daha açık fikirli bir yaklaşımın almasının bir yansımasıydı. Bununla beraber ulusal eğilimlerin yanı sıra hem Muhafazakârların hem de "Yeni İşçi Partisi"nin hafife almaya çalıştığı sosyal ve coğrafi konumlar-

daki farklılıklar da kaçınılmaz sonuçlara yol açtı. Taze meyve ve sebzeler ile (kızartma yerine) taze balık tüketimi varlıklı gruplar arasında daha fazla iken yoksullar daha az türde ve tazelikte ürünlerle besleniyorlardı. Bu arada obezite sorunu yaşanmaya başlandı. 2000 ve 2010'larda bağımsız mağazalarda hazır yiyecek satışları düştü, bunun bir nedeni bu mağazaların yoksul bölgelerde yer almasıydı. Buna karşılık süpermarketlerdeki hazır gıda maddelerinin satışı arttı.

Bir yandan da sosyal gruplar arasında belirgin kültürel ve politik farklar ve bağlantı eksikliği gözlemleniyordu. 2014'teki bir anket Muhafazakâr katılımcıların televizyonda dönem filmlerini ve *Downtown Abbey, To the Manor Born* ve *Foyle's War* gibi dizileri izlediğini, İşçi Partili katılımcıların ise *Phoenix Nights, Coronation Street, The Office* ve *The Royle Family* gibi kent yaşamını canlandıran daha iddiasız dizileri tercih ettiğini ortaya koydu.

Beslenmenin yanı sıra yabancı ülkelere seyahat ve kültürler arası evlilikler de değişmekte olan toplumun diğer özellikleriydi. Seyahat tüketimin en fazla odaklandığı alandı ve bu, gazetelerin ekleri ve televizyon programları ile desteklenmekteydi. Para harcama düzeyindeki artış ve yurt dışına para çıkarmadaki kısıtlamaların kalkması ile yurt dışında tatil yapanların sayısı 1971'de 4,2 milyon iken bu sayı 1998'de 32,3 milyona ulaştı. Nüfusun çoğunluğu hiç yurt dışına çıkmazken çok sayıda insan Blackpool gibi geleneksel yörelere seyahat etmekteydi ve yurt içi turizmde nispi bir azalma görüldü. Bu da çok sayıda insanın İngiltere ile yurt dışı arasında köprü kuran yerlere gitmesine yol açtı. Largs yerine Majorca'ya giden Glasgowlular ve Cornwall ya da İskoçya yerine Kıbrıs'a giden Londralılar ülkeleriyle ilgili farklı deneyimler elde ettiler.

Yabancıların yaşam tarzına ve seyahate artan ilgi 2000'lerde hava taşımacılığında önemli fiyat indirimlerine yol açtı ama hükümet uçak biletlerinden vergi alarak bu fiyatı artır-

maktaydı. Teknoloji ve organizasyondaki ilerlemeler tüketimle el ele vererek hem fiyatların düşmesini, hem de getirinin artmasını sağladı. Fiyat düşüşleri kısmen uçakların ve müretebatın daha verimli çalışmasından, kısmen de biletlerin doğrudan doğruya kredi kartı ile telefon ya da internet aracılığıyla alınmasıyla seyahat acentelerinin devre dışı kalmasından kaynaklanıyordu. Bu, toplumda yüz yüze görüşmelerin azaldığını göstermekteydi. Hava taşımacılığındaki fiyat indirimi ulaşımda yeni bir coğrafyanın oluşmasına yol açtı; Luton ve Stansted'deki gibi merkezde bulunan havaalanlarının önemi artı. İngiltere'de son üç yüz yıldır yerler ve yollar büyük ölçüde değişmekte ve değişmeye devam etmektedir.

Britanya toplumundaki önyargılı ve ırkçı görüşler, seyahat sayesinde, özellikle ulusların birbirleriyle kıyaslanması söz konusu olduğunda, eleştirmenlerin iddia ettiğinden çok daha düşük bir seviyeye indi. Gerçekten de, Britanya yaşam tarzı ve özellikle Britanya toplumu hoşgörülü, farklı kültürlere sahip olarak tanımlanmaktadır. 1980'lerden itibaren Batı Hint Adaları, Güney Asya ve yerel İngilizce karışımı olan, Çeşitli Kültürleri İçeren Londra İngilizcesi olarak tanımlanan yeni bir konuşma tarzı Londra'da giderek daha fazla kullanılmaya başlandı ve çok sayıda göçmenin yaşadığı diğer kentlerde bunun farklı biçimleri oluştu.

Bu toplumun dışa açık yapısı, değişim ve devamlılığın ortak bir güç oluşturması, bu gücün farklı tanımlarına yol açtı ama ulusun ve ülkenin bu yapısı genel anlamda benimsendi ve benimseniyor. Gerçekten de, ulusal değerler ya da bu değerlerin klasik örnekleri, kendini tutma ("soğukkanlılık") diyebileceğimiz tavrın zayıflamasıyla birlikte, Galler Prensesi Diana'nın 1997'deki trajik ölümüne kamunun verdiği tepkide açıkça görülebilir. Sosyal yaşamda Protestanlık ve üstü örtülü ırkçılık da önemini yitirmekteydi. Bunun yerine milliyetçiliğin hedefi ve yapısı hoşgörüye ve çeşitli kültürlere

dayanmaktaydı. Nüfus sayımlarında İngilizlerin yüzde 59'u kendilerini Hıristiyan olarak tanıtmakta ise de azınlık dinlerine düşmanca bir tavır sergilenmemekteydi.

Aynı zamanda gelecekle ilgili ciddi endişeler var; bu endişeler tarihçileri ilgilendiriyor, çünkü yakın geçmişten kaynaklanıyorlar ve yoruma açıklar. Endişeler halkın görüşlerindeki farkları yansıtmakla beraber önemli bazı konuları içeriyor. Bunlardan biri, 1960'larda gündeme gelen ve 2000'lerde küresel ısınma göstergeleri arttıkça önem kazanan, insanlığın çevreye etkisi. Bu ısınma 2013-14 kışındaki ciddi fırtınalara ve tufanlara yol açmış olabilir; yaşanan fırtınalar ulaşım ve enerji sistemlerinin kırılganlığını ortaya koyarken şiddetli yağmur da büyük sellere sebep oldu.

Çevre konusundaki endişeler özellikle havanın kalitesi ve su kaynaklarının yeterli olup olmadığı ile ilgili; bu, 2006'da gündeme gelen bir mesele. 2003'te eylemciler genetiği değiştirilmiş ürünlerin yetiştirilmesini durdurdular. Dahası 2013'te doğal gaz sondajlarına karşı protestolar yapıldı ve bu konunun 2014'teki genel seçim sonuçlarını etkileyebileceği üzerinde duruldu.

İnsanlığın çevreye verdiği zararla ilgili endişeler aynı zamanda özellikle Güney İngiltere'deki nüfusun hızla artmasını da içeriyor. Dolayısıyla doğal çevre konusundaki endişeler insan yapısı çevreyle ve kalabalıkların baskısı altındaki yaşam kalitesiyle de ilgili. Kentlerdeki nüfus yoğunluğunu artırmak için devlet ya da yerel yönetimler tarafından uzun süredir sergilenen çabalar sürekli direnişle karşılaşıyor; bu direnişi yalnızca kırsal kesimde, nüfus yoğunluğu daha düşük bir ortamda yaşamayı arzu edenler değil, kentlerde artan suç oranları ve kısıtlı eğitim olanaklarından yakınanlar da gösteriyor.

Bazı bölgelerde bu endişelerin kaynağının büyük göç dalgaları olduğu düşünüldü. Bu, çağdaş İngiltere'deki en önemli değişikliklerden biriydi. Göç olgusu başından beri Amerika

ve dünya için bir sorun oluşturmuşsa da bunun çağdaş Britanya'daki politik, sosyal ve kültürel etkisi ancak 1950'lerde su yüzüne çıktı. Dolayısıyla imparatorluğun resmen "yuvaya dönüş" süreci birçokları için sıkıntı yarattı.

Büyük göç dalgalarıyla ilgili endişeler yirmi birinci yüzyıl başında daha da arttı. Özellikle Polonya'nın 2004'te Avrupa Birliği'ne katılmasıyla bu ülkeden geniş çapta göçler oldu. 1990'ların başından itibaren doğumların sayısı ölümlere ve göçlere çok yakın olduğundan ülke nüfusunun yaklaşık 52 milyonda sabitlenmiş olması, nüfus yapısındaki değişimi daha da belirginleştirdi. Sonuç olarak, nüfustaki artış büyük oranda göçlerden kaynaklandı. 1995'te İngiltere'de yerli olmayan nüfus 4,8 iken milyon bu rakam 2011'de 13,4 milyona ulaştı. Bu grupta Hindistan'da doğmuş olan 729.000 kişi başı çekiyor, onu 46.000 kişi ile Polonya izliyordu. 2013 yılının son üç ayında Bulgaristan ve Romanya doğumlu olup İngiltere'de çalışanların sayısı yüzde 40 artarak 144.000'e ulaştı. Özellikle fazla deneyim aranmayan iş piyasasında oluşan baskı yeni teknolojinin etkisini daha da artırdı. 2014 yılı Nisan ayında işsizlik oranı yüzde 6,5 idi. Diğer taraftan işçi gereksinimini karşılayan ve vergi ödeyen göçmenler yaşlanmakta olan yerel nüfusun yerini aldı. Öte yandan işsizlik oranı Euro bölgesinde Mayıs 2014'te yüzde 22,6, Amerika'da ise Haziran ayında yüzde 6,1 idi.

Göçlerden kaynaklanan sonuçlar İngiliz kültüründe, televizyonlarda giderek daha popüler olan şecere araştırma programlarında, romanlarda ya da oyunlarda işlenen önemli bir konu oluşurdu. Richard Bean'ın 2009'da Ulusal Tiyatroda sergilenen *English People Very Nice* (İngiliz Halkı Çok Hoş) adlı oyununda Londra'nın Batı yakasındaki Bethnal Green'e ulaşan göç dalgaları ele alınıyordu: Huguenotlar (Fransız Protestanlar), İrlandalılar, Yahudiler, Bengladeşliler ve Somalililer. Bir bakıma oyun asimilasyon üzerinde durmaktaydı;

göçmenler Londra'da yaşayan taşralılara (Cockneys) dönüşüyor, İrlanda-Fransız kökenli meyhaneci Yahudi bir kadınla evleniyor, torunları ise yarı Bangladeşli oluyordu. Öte yandan oyunda daha karanlık olaylar açıkça sergilenmekteydi. Öncelikle işe alınan Huguenotlara, Katolik olan İrlandalılara ve (elle tutulur bir kanıt olmamasına karşın) Karın Deşen Jack'ten dolayı Yahudilere yabancı düşmanlığı ve öfkeyle yaklaşılıyor; Bengladeşliler için de "baharatlı maymunlar" gibi aşağılayıcı sözler sarf ediliyordu. Öyküde aşırı sağcı İngiliz Ulusal Sağcı Parti de yer almaktaydı. Son perdede sahneye büyüklerinin İngiliz değerlerini benimsemesine karşı çıkan genç Bengladeşliler çıkmaktaydı. Bu gençler diğer İngilizlere dinsiz gözüyle bakıyor, Usame bin Ladin'e hayranlık duyuyor ve İngiliz bir halife arayışları büyük hoşgörüsüzlüğe ve kan dökülmesine yol açıyordu. Bean'in oyunu İngiltere'nin farklılıklarda başa çıkamamasıyla ilgili sorunlar üzerinde durmaktaydı.

Ülkenin yapısı artan göçlerle büyük bir değişime uğradı. 2010'ların başındaki seçimler etnik azınlığın yalnızca küçük bir bölümünün Muhafazakârlara oy verdiğini gösterdi. Ayrıca çoğu kendisini beyaz tenli yerlilerin benimsediği İngiliz kimliğinden ziyade Britanyalı olarak görmekteydi. Dahası, göçler ve farklı doğum oranları 2050'de nüfusun üçte birinin etnik azınlıklardan oluşacağına işaret ediyordu.

Bu sorunların yanı sıra mevcut statünün sürdürülüp sürdürülemeyeceği konusunda endişeler vardı. Emeklilik yaşının yükseltilmesi, dolayısıyla yaşlı nüfusun çoğalması, konut sayısının yeterli olup olmayacağı, İngiltere'nin uluslararası alanda etki oluşturup oluşturamayacağı sorgulanmaktaydı. Artan borçlanmalar da istikrarın sağlanması konusunda önemli sorulara yol açmaktaydı. 2014'te borçların tutarı 111,7 milyar sterline ulaşmıştı ve bu rakam gayrı safi yurtiçi hasıla-

nın (GSYİH) yüzde 4'üne eşit iken bütçe açığı da GSYİH'nın yüzde 4,6'sına tekabül etmekteydi.

Ekonominin geleceği ile ilgili daha geniş kapsamlı bir sorun vardı. 2008-9'da üretim yaklaşık yüzde 7 azalmıştı ve 2012'ye gelindiğinde dışsatımlarda artış yaşanmasına karşın 2007 rakamlarına ulaşılamamıştı. Bu arada işçi başına üretim de neredeyse yüzde 4'e düşerken 2014'te artırılan ücretler de yüzde 7,8 oranında azaldı. Bu durum (haklı olarak) ülkenin fakirleştiği kanısına yol açtı; üstelik hükümet bütçe açığını kapabilmek için giderleri kısınca sosyal sermayede bir kriz yaşandı. Borçlanma Britanya'nın kredi notunu, dolayısıyla güvenilirliğini büyük oranda azalttı ve ülkeyi riskli duruma düşürdü. Eylül 2009'a gelindiğinde ulusal borç 804,4 milyar sterline ulaşmıştı, bu da İngiltere'deki her ailenin 25.000 sterlin borçlu olduğu anlamına geliyordu.

Politik ortamda popülistler bu durumun yol açtığı huzursuzluktan yararlanmak istediler. Yüksek vergi stratejileri uygulanır ve örneğin enerji alanında fiyatların denetlenmesine odaklanılırken küresel ekonominin baskıları ve İngiltere'nin yatırım gereksinimleri göz ardı edildi. Avrupa Birliği'nin Avrupa siyasetindeki beklentileri karşılamakta yetersiz kalışı ve toplumun içindeki farklı seçmenlerle başa çıkma yeteneğine sahip olup olmadığının sorgulanması geleceğe yönelik endişeleri daha da yoğunlaştırdı. Bu sorunların hiçbiri ulusal tarihin rahatlatıcı ya da geleneksel biçimde değerlendirilmesi ile giderilemez. Aslında bu durum yakın geçmişin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

6

SONUÇLAR

2010'larda yaşanan en büyük sorun belirsizlikti; İngiltere'nin hem Avrupa Birliği hem de Adalarla olan ilişkilerindeki belirsizlik, terör olayları ve daha önce görülmemiş bir göç dalgası yüzünden değişen toplum yapısı. Aynı zamanda yönetim ve çevre ile ilgili endişeler gitgide artmaktaydı. Daha geniş açıdan, hükümetin giderek artan beklentileri ve gerçekler arasındaki çelişkiler ve bilinçlenen halkın başarısızlıkların ayırdına varması yüzünden iktidarın hedefleri ve başarıları hakkında da endişe duyulmaktaydı. Parlamenterlerin de yer aldığı yolsuzluk skandalları, özellikle 2009'da açıklanan harcamalar üzerinde oynanan oyunlar Parlamentoya olan güveni sarsıyordu.

Aynı zamanda, hangi partiden olursa olsun hükümetin ulusal çıkarları gözetebileceğinden de kuşkular vardı; dolayısıyla ulusal kimlik önemli bir sarsıntı geçirmekteydi. Yaşanan bu belirsizlik ulusal geçmişin en iyi şekilde nasıl ele alınacağı konusunda da bir gerilime yol açtı. Bu alandaki çalışmalar yalnızca köle ticareti ve Birinci Dünya Savaşı gibi belirli alanlarla kısıtlı kalmamalı, genel bir çerçevede ele alınmalı ve hangi ulusun, ülkenin, hatta devletin Britanya tarihçesinde yer alması gerektiği saptanmalıydı.

Bu konu çok önemliydi çünkü İrlanda, İskoçya ve Galler'deki ulusalcılık tümüyle geçmişe dayanıyor ve Britanyalı olmak İngiliz olmanın bir uzantısı olarak görülüyor ya da İngilizler tarafından böyle yorumlanıyordu. Oysa Britanyalı olmanın yeni tanımlanma sürecinde bu yorum fazla bir anlam taşımıyordu. Dahası, Britanyalılık diğer kimlikleri dışlamak yerine çok sayıda kimliği içermekteydi. Bu sorunlar irdelenirken hem yakın hem de uzak geçmiş üzerinde tartışmalar yapılıyordu.

Bu görüşler yeni olmadığı gibi sadece bu konuya özgü değildir. Örneğin, çoğu okurun anımsayacağı gibi 1979'dan 1990'a kadar başbakan olan Margaret Thatcher ve yandaşları ekonomik planlama ve yürütmenin değerlendirilmesine ve ünlü ekonomist John Maynard Keynes'in son otuz yıldır son derece önemsenen tezlerine karşı çıkmaktaydılar. Bunun yerine 1980'lerde Keynes'in özellikle bütçe açığını kapatmak (hükümetin borçlanması) hakkındaki görüşleri toplumu sarsacak oranda büyük bir enflasyona yol açacağı ileri sürülerek suçlandı. Dahası, Thatcher hem Muhafazakâr hem de İşçi Partisi hükümetlerinin sendikaların gücünü engellemekte başarısız olduğunu iddia etmekteydi. Buna karşılık, Keynes'in önerileri o dönemde yaşanan ekonomik ve mali kriz yüzünden Brown hükümeti (2007-10) tarafından onaylandı.

Thatcher'in tarihsel belleği değişkendi. Başbakan iken çok eleştirilmiş, daha sonra 2013'teki ölümüne kadar politik yelpazede örnek olarak gösterilmişti. Blair 8 Nisan 2013'te ITN'de şu yorumu yaptı: "Bence sendikaların yapısı, belli sanayi dallarının özelleştirilmesi, vergi ve harcamalarla ilgili olarak aldığı bazı önlemler bugünkü ortak politik görüşün bir parçasını oluşturuyor." Öte yandan 2013'te Thatcher yönetimi hakkında birçok eleştiri yapıldı.

Hem hükümetin hem de televizyonların kamuya sunduğu tarih bilgisi genel bir anlatım içeriyor, çeşitli yorumlara yer

vermediği için yanıltıcı oluyordu. Ayrıca her şey çok basite indirgeniyordu. Bu bir hataydı. Yalnızca yakın geçmişle ilgili farklı görüşlere değil İngiliz tarihinin uzun vadeli yorumundan kaynaklanan gerilimler de dile getirilmeliydi.

Hem uzak geçmişte hem de yakın geçmişte yaşanmış olan anlaşmazlıklar ele alınırken dört ana konu göz önünde tutulmalıdır. İlk olarak Britanya'nın ne ölçüde Avrupa ülkesi olduğu ve bunun sonuçları sorgulanmalı, kesin bir değerlendirme çerçevesi oluşturularak gelişimin çeşitli yönleri üzerinde durulmalıdır. İkinci husus Britanya, İngiltere, İskoçya ve Galler arasındaki ilişkilerdir. Üçüncü olarak, Britanyalılara özgü özgürlük kavramı ve özellikle özgürlükler ile kolektivizm arasındaki bağlantı ele alınmalıdır. Kolektivizm hem özgürlüklere hem de özgürlüğün teori ve uygulanmasına bir tehdit oluşturabilir. Dördüncü olarak, dinin ulusal kimlik üzerindeki rolü üzerinde durulmalı ve bu etnik köken ve ulusalcılık sorunları ile birlikte tartışılmalıdır.

Bu konularda bir anlaşmaya varmanın olanağı yoktur. Bu, ülke geçmişinin bir parçasını oluşturmaktadır. On sekizinci yüzyıl ortalarında Jacobizm'in bastırılmasından sonra göreli bir özgürlük tartışması Britanya politikalarının bir özelliği olmuştur. Özgürlüğün çeşitli tanımları vardır; bugün mantıklı görünen fikirler eskiden devlet sansürü yüzünden kolayca dile getirilemiyordu. Öte yandan Britanya'nın çok eskilere dayanan bir ifade özgürlüğü vardır. İngiltere'de yayın öncesi sansür 1695'te yayınlanan Ruhsat Yasası ile kaldırıldı. 1790'lardaki ayaklanmalar sırasında ciddi kısıtlamalar getirildi ama örneğin on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki cumhuriyet yanlısı ayaklanmada son derece ağır eleştiriler yapılabilmekteydi.

Aynı zamanda yirminci yüzyılda toplumda itaat ve hiyerarşinin gücünü yitirmesi, eğitim olanaklarının artması ve

isteyenin yeni ürünler almasına olanak tanıyan refahın oluşması farklı görüşleri dile getirme eğilimini daha da tetikledi. 1994'e gelindiğinde Britanya'da evlerin yüzde 99'unda televizyon, yüzde 96'sında ise renkli televizyon vardı. 2011'de Birleşik Krallık nüfusunun yüzde 92'si cep telefonuna sahipti ve evlerin yüzde 80'inde internet bağlantısı, yüzde 60'ında süper hızlı internet bağlantısı bulunuyordu.

Son yıllarda örneğin kilise, krallık, hukuk, sendika ve siyasi parti gibi ortodoksilere ait fikir ve kurumlara gösterilen saygı azalınca farklı görüş belirtme eğilimi daha da belirginleşti. Tüm bunlar değerler üzerinde beklenmedik tartışmalara yol açtı. Geçmişte halk ile devlet arasındaki bir anlaşmanın parçası ve Britanya toplumunun temeli olarak kabul edilen uygulamaların vazgeçilebilecek şeyler olduğu görüldü. 1970'lerden bu yana süren politik ve hukuki mücadeleler sonucu şeffaflık devlet sırlarına galebe çaldı. Bu şeffaflık Major hükümeti (1990-97) tarafından desteklendi ve ardılları da kamu sektöründe reform isteğini canlandırmak için şeffaflığı savundular. Eylemler kurumsallığın gelişmesini yönlendirecek ve kişisel seçimleri artıracak bir yöntem olarak algılanmaya başladı. Piyasa araştırmaları anketlerle birlikte yapıldı ve odak grupları oluşturarak iş ortamının ve kamu hizmetlerinin daha demokratikleşmesi sağlandı. Hükümet ve politika ile ilgili piyasa araştırması gerçekleştirildi. 2012'ye gelindiğinde okullarda elde edilen sonuçlar, üniversite öğrencilerinin isteklerinin karşılanması, suç oranları, ulaşımda yaşanan gecikmeler ve tıptaki uygulamalarla ilgili bilgilere kolaylıkla ulaşılmaktaydı. Ulusal İstatistik Bürosu'nun 2010'da hazırladığı broşürde İngiltere ve Galler'de 2011'de yapılacak olan nüfus sayımı hakkında şu görüşlere yer veriliyordu:

> Sayım anketinizin doldurulma zamanı geldi. Bu sayım ile her on yılda bir nüfus hakkında bilgi derleniyor. Bu ankete katılmanız

bölgenizde ilerideki hizmetlerin (okullar, hastaneler, konutlar, yollar ve ilkyardım uygulamaları) planlanmasını ve kaynak sağlanmasını mümkün kılacak. Yarınınızın biçimlenmesine yardımcı olun.

Bu arada "nüfus sayımına katılmak yasal bir zorunluluktur" deniliyor ve son iki sayfada Akan'dan Yoruba'ya kadar çeşitli dillerdeki anket formlarının nerelerden temin edileceği belirtiliyordu. Kimse kapsam dışı bırakılmıyordu çünkü eksik kayıtlar yerel yönetimlerin devletten daha fazla destek almasını engelliyordu.

Güncel bilgilerin sağlanması kamunun geçmişe duyduğu ilgiyi azalttı. Blair hükümetinin (1997-2007) politikalarının çoğunda geçmişin göz ardı edileceği, göz ardı edilmesi gerektiği ve geleceğin geçmişe bakmadan oluşturulabileceği, tarihin çelişkilerle dolu ve geçmişten kalan bir icat olduğu ileri sürülmekteydi: "Yeni İşçi Partisi" ulusal kimliği "Yeni Britanya" ve "Genç Ülke" sloganlarıyla yeniden "oluşturma" peşindeydi. Blair Hükümetinin üst düzey bir kabine toplantısında Greenwich'teki Milenyum Kubbesi'ne tarihsel sembollerin konulmamasına karar verildi. Öteden beri var olan anayasal, politik ve yönetsel uygulamalarda, özellikle Lortlar Kamarası ve İskoçya ile Galler'deki yönetimde değişiklikler yapıldı.

1997'de yapılan referandum sonucunda İskoçya'da 1999'da yerel yönetimde önemli yasama ve vergilendirme haklarına sahip bir parlamento oluşturuldu ve Galler'de de bir meclis kuruldu. 2001'de çıkarılan Lisansüstü Eğitim ve Öğrenci Desteği Yasası ile Bakım Yasası Yönetmeliğinde öngörülen mali yapı nedeniyle İskoçya ile İngiltere arasında önemli fikir ayrılıkları oluştu. Buna karşın, Londra'dan yayın yapan ulusal kanallarda İskoçya ve Galler'le ilgili haberler daha az yer almaya başladı. İskoçya'dan bir "bölge" olarak söz edilmesi

İskoçları kızdırmaktaydı. İskoçlar 1940'larda çok uluslu Büyük Britanya İmparatorluğu sona erdikten sonra İskoçya'nın İngiltere'nin egemenliğinde Küçük Britanya adı verilen bir bölgeye dönüştürüldüğü kanısındaydılar. Gerçekten de İngiltere'de Victoria döneminden beri İskoç kültürüne duyulan ilgi azalmaktaydı. Sir Walter Scott (1771-1832) ve Robert Burns (1759-96) gibi yazarlar 1930'larda İngiltere eğitim sisteminde yer alırken 1960'larda ders kitaplarından çıkarıldılar. Buna karşılık, İskoç kültürü büyük çapta içe dönük hale geldi.

"Yeni İşçi Partisi projesi" başından beri yüzeyseldi ve zamanla içeriği ve önerileri giderek daha da geçersizleşti. Özellikle hükümetin son derece rahatsızlık duyduğu İngilizlik kavramı yerine bölgeselcilik ve Britanyalılık düalitesi gündeme getirildi. Öte yandan İşçi Partisi'nin İngiltere'de bölgesel meclisler oluşturma çabaları başarısız olurken Thatcher tarafından yürürlükten kaldırılan Büyük Londra Konseyi yeniden canlandırılarak Büyük Londra Meclisi kuruldu. İngiliz olma kavramını tanımlayan ve güçlendiren spor, özellikle futbol, siyasette daha fazla önem kazandı, zira İşçi Partisi iktidarında İskoçya ve Galler'in görüş ve çıkarları doğrultusunda geliştirdiği gündem yüzünden Britanya'da bir kimlik sorunu yaşanmaktaydı.

Anglosakson döneminden sağ çıkabilmenin önemli bir koşulu olan yerelcilik (insanların yaşadıkları yerleşimlere bağlı olması) İngiltere'de halen gözlenmesine rağmen, modern Britanya'nın imgeleminde bölgeselcilik artık önemli bir yer işgal etmemektedir. Öte yandan merkezi hükümet kamu yaşamını daha fazla denetledikçe ve özel yaşamda daha etkili oldukça bu yerelcilik de etkinliğini yitirmiştir. ABD'de İngiliz kökenlere sahip olunması önemsenirken Britanya'da bunun zayıflaması önemli bir çelişkidir.

Sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimler de yerelciliğin zayıflamasına yol açtı. Alan Hunter'ın *Landed Gently* (Yumuşak

İniş) (1957) adlı romanında tutarsız bir kişiliğe sahip olan Northumbria'lı arazi sahibi Lord Somerhayes mekân ve insanlarda ilgili güçlü bir tarih bilgisine sahipti:

> Somerhayes güçlü bir ses tonuyla, "Kuzeyliler bu yönden geldiler!" diye haykırdı. "Böyle bir günde, rüzgâr böyle eserken, güvertesiz gemilerle denize açıldılar, Bay Gently. Bin yıl önce insanlar onların ejderhalı yelkenlerini gördüler ve o gemilerden birkaçı bugün hâlâ Northshire ırmaklarında yelken açıyor. Sahildeki balıkçı kasabalarından herhangi birine gittiğinizde Kuzeylilere rastlarsınız. ... Biz Fevereller Norman soyundan geliyoruz ama Normanlar nereden gelip Fransa'ya sancaklarını diktiler?"

Benzer yaklaşımlar 1957'de ortaya çıktı ve modası geçmiş olmasına karşın özellikle İngiltere'de hâlâ geçerliliğini koruyor; öte yandan İskoç milliyetçiliğiyle ilgili tartışmalarda belli bir oranda etnik köken yer alıyordu.

"Yeni İşçi Partisi Projesi"nin başarısızlığı ulusal tarihi anlamanın ve bu tarihe yönelik eleştirilerden kaçınmanın gereğini ortaya koydu. Hem Gordon Brown başkanlığındaki İşçi Partisi (2007-10) hem de onu izleyen, David Cameron'un kurduğu, Muhafazakârların çoğunlukta olduğu koalisyon hükümeti (2010-15) döneminde Britanyalı olmak ve ulusal tarihi öğrenmek üzerinde duruldu. Bu süreç oldukça tartışmalı oldu ama Britanya'nın geçmişine yönelik eleştirilerin çoğu, özellikle yurtseverliği hafife alanlar, anlatım ve içerik açısından tarihsel bir temele dayanmamaktaydı.

Aslında Britanya tarihi ve Britanyalılar her zaman ilgi çekmiş, son binyılda özellikle önemsenmiş, bu binyılın son çeyreğinde önemi daha artmış ve çoğu kez kazanılan zaferler dile getirilmiştir. Bu, geçmişteki değerlere yer vermenin yanı sıra kıyaslayıcı bir nitelik taşır. Fransız, Rus ve Çin devrimlerinde yaşanan zulüm ve yıkım olaylarına, Amerikan İçsavaşı'ndaki katliama ve Alman emperyalizminin uyguladığı

soykırıma kıyasla Britanya'nın kendi gücünden yararlanarak işlediği suçlar hafif kalmaktadır.

Dahası, özgürlük arayışı, bağımsızlık mücadelesi, yasalara ve bireysel haklara saygı gösterilmesi gibi konular tüm İngiltere tarihi açısından Whig tarzı bir anlatımdan ziyade içerdiği önemli olayları ele alarak hem bugüne hem de genel olarak tüm dünyaya dikkate değer bir deneyim şeklinde sunulmaktadır. 1805 ve 1940'ta ulusal bağımsızlık için kahramanca savaşanların yanı sıra daha az bilinen olaylar üzerinde durmak, İngiliz tarihinin yüceliğini ve ulusun düşmanlarından daha soylu ve önemli değerlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan 2010'lara gelindiğinde bu görüşlerin dile getirilmesi giderek daha tartışmalı oldu. 2000'lerin sonundaki ekonomik ve mali kriz bir oranda atlatılmıştı ama halkın büyük çoğunluğu yaşam koşulları, konut edinme ve iş bulma konularında sıkıntı çekmekteydi. Genelde çocukların herhangi bir konut edinme şansının ebeveynlerden daha az olduğuna inanılıyordu ve bu büyük oranda doğruydu. 2013 yılında yaşları 20 ila 34 arasında olan üç milyon kişi halen ebeveynlerinin evinde yaşıyordu, 289.000 aile evini başka bir aile ile paylaşıyordu, genç çiftler hayata genellikle baba evinde başlıyorlardı.

Londra'da 2011 yılında yaşanan, polise duyulan öfkeye ve tüketim mallarının yağmalanmasına yol açan ayaklanmalar huzursuzluğun göstergesiydi. Öte yandan 2014'e gelindiğinde bu huzursuzluk azalmış, suç oranı düşmüştü. Ayaklanmalar teknolojinin ne denli etkin olduğunu da göstermişti. İsyancılar mobil ve akıllı telefonlardan yararlanarak kargaşa yarattılar ve şifreli iletiler göndererek polisin işini zorlaştırdılar.

Kuşaklar arasında yaşanan gerilim, göç dalgalarından etkilenen kimlik sorunu ve diğer Avrupa Birliği üyeleriyle sürdürülen ilişkiler hakkında duyulan endişelerden kaynaklanan gerilim kadar önemli değildi. Bu gerilim özellikle yaşlılar tara-

fından dile getiriliyordu. Daha büyük bir nüfusa sahip olan bu grup 2010'larda siyasette önemli bir rol üstlendi. Güvensizlik zaman zaman paranoyaya dönüşüyor, bazen de sinirlerin yıpranmasına yol açıyor, aynı zamanda radikal politik görüşlere sahip olmayan ve tüm eksik ve aksaklıklara karşın ulusun yüceliğine ve başarısına inananların bu inancını yansıtmıyordu. Bu durum, özellikle 2010'larda ön plana çıkan, ulusal tarihle ilgili belirsizlikten kaynaklanmaktaydı.

OKUNMASI ÖNERİLEN KİTAPLAR

Aşağıdaki liste son zamanlarda yayımlanan bazı kitapları içermektedir. Diğer kitap ve makaleler bu eserlerin kaynakçalarında bulunabilir.

1. GENEL

T. Bartlett, *Ireland: A History* (2010).

T. M. Charles-Edwards, *Wales and the Britons, 350-1064* (2013).

A. Cronin ve L. O'Callaghan, *A History of Ireland* (ikinci baskı, 2014).

M. Lynch (ed.), *The Oxford Companion to Scottish History* (2011).

F. Pryor, *The Birth of Modern Britain: A Journey into Britain's Archaeological Past,1550 to the Present* (2011).

I. G. Simmons, *An Environmental History of Great Britain* (2001).

K. Tiller ve G. Darkes (edl.), *A Historical Atlas of Oxfordshire* (2010).

2. 1400'E KADAR

J. L. Bolton, *Money in the Medieval English Economy, 973-1489* (2012).

A. D. Carr, *Medieval Wales* (1995).

K. J. Edwards ve I. B. M. Ralston (edl.), *Scotland: Environment and Archaeology, 8000 BC-AD 1000* (1997).

B. Goldring, *Conquest and Colonisation: The Normans in Britain, 1066-1120* (ikinci baskı, 2012).

H. Hamerow vdl. (edl.), *Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology* (2011).

J. Hudson, *The Oxford History of the Laws of England, II. 872-1216* (2012).
W. M. Ormrod, *Political Life in Medieval England, 1300-1450* (1995).
M. L. Prestwich, *English Politics in the Thirteenth Century* (1990).
N. Vincent, *The Birth of the Nation: 1066-1485* (2012).

3. 1400-1750

G. Burgess, *British Political Thought, 1500-1660* (2009).
S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland, 1630-1800* (2010).
I. Gentles, *Oliver Cromwell* (2011).
W. Gibson, *The Making of the Nation, 1660-1851* (2012).
S. Gunn, *Early Tudor Government, 1485-1558* (1995).
A. Hughes, *The Causes of the English Civil War* (ikinci baskı, 1998).
J. G. Jones, *Early Modern Wales, c. 1525-1640* (1994).
D. MacCulloch, *The Later Reformation in England, 1547-1603* (1990).
A. Walsham, *The Reformation of the Landscape: Religion, Identity and Memory in Early Modern Britain and Ireland* (2011).

4. 1750-1900

E. Biagini, *Gladstone* (1994).
J. Black, *Eighteenth-Century Britain* (ikinci baskı, 2008).
P. Buckner (ed.), *Canada and the British Empire* (2010).
T. A. Jenkins, *Sir Robert Peel* (1999).
J. MacCaffrey, *Scotland in the Nineteenth Century* (1998).
I. Machin, *The Rise of Democracy in Britain,1830-1918* (2001).
J. Mokyr, *The Enlightened Economy: An Economic History of Britain, 1700-1850* (2009).
A. Murdoch, *British History, 1500-1832: National Identity and Local Culture* (1998).
M. Pittock, *Jacobitism* (1998).

5. 1900'DEN GÜNÜMÜZE

J. Black, *Britain since the Seventies* (2004).
D. G. Boyce, *The Irish Queen and British Politics, 1868-1996* (ikinci baskı, 1996).
C. Brown, *Religion and Society in Twentieth-Century Britain* (2006).
S. Bruley, *Women in Britain since 1900* (1999).
W. H. Fraser, *A History of British Trade Unionism, 1700-1998* (1999).

D. Gladstone, *The Twentieth-Century Welfare State* (1999).
H. Goulbourne, *Race Relations in Britain since 1945* (1998).
B. Harrison, *Seeking a Role: The United Kingdom, 1951-1970* (2011).
B. Harrison, *Finding a Role? The United Kingdom, 1970-1990* (2011).
A. Jackson, *The Two Unions: Ireland, Scotland and the Survival of the United Kingdom, 1707-2007* (2011).
B. Jackson ve R. Saunders (edl.), *Making Thatcher's Britain* 2012).
R. McKibbin, *Parties and People: England, 1914-1951* (2011).
A. Thorpe, *A History of the British Labour Party* (ikinci baskı, 2001).

DİZİN

A

AB 194, 202, 206, 215, 217, 219, 226
ABD 11, 172, 180, 185, 190, 191, 201, 202, 205, 206, 224
AET 202, 206
Agincourt Muharebesi 77
Alfred (Wessex Kralı) 28, 29, 43, 44, 46
Almanya 10, 29, 32, 35, 37, 40, 135, 166, 167, 172, 175, 176, 177, 179, 188, 189, 190, 206
Angllar 37, 42, 46, 170
Armada 95, 96, 105, 170
Askeri güç 45, 79, 106, 107, 142, 162, 190, 201

B

Bacon, Francis 122, 123
Barut Komplosu 17, 105
Bilim 22, 42, 49, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 171, 191, 193
Bilimsel Devrim 122, 123
Birinci Dünya Savaşı 10, 18, 24, 146, 175, 176, 179, 186, 219
Boleyn, Anne 86, 87, 94
Britanya Muharebesi 189
Britonlar 36, 37, 42, 46, 229
Bronz (Tunç) Çağı 31
Büyük Yangın 103, 113

C-Ç

Canterbury Hikâyeleri (Chaucer) 55, 72
Charles, I. (İngiltere Kralı) 8, 107, 108, 109, 110, 113, 117, 118, 130
Chaucer, Geoffrey 55, 72
Cromwell, Oliver 65, 109, 110, 111, 112, 118, 230
Çartizm 153, 154

D

Darwin, Charles 171
Demiryolu 29, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 156, 162, 163, 177, 181, 182

Devrim 17, 21, 28, 56, 110, 114, 115, 116, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 137, 143, 166, 167, 225
Dickens, Charles 136, 138, 158

E

Edebiyat 11, 124, 136, 139, 158
Ekonomi 36, 37, 38, 40, 67, 68, 80, 82, 83, 118, 119, 121, 127, 128, 129, 132, 153, 157, 159, 172, 179, 185, 191, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 217
Elektrik 140, 141, 181, 185, 186
Elizabeth, I. (İngiltere Kraliçesi) 20, 24, 76, 94, 95, 96, 105, 106, 116, 151, 170, 172
Emperyalizm 9, 10, 23, 127, 161, 164, 167, 173, 225

F

Falkland Savaşı 201
Fatih William (Normandiya Dükü ve İngiltere Kralı) 47, 48, 49, 50, 51, 55, 77, 114, 115
Feodalizm 79
Fransa 10, 33, 34, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 63, 69, 70, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 89, 94, 96, 106, 107, 114, 115, 118, 120, 135, 142, 143, 145, 148, 160, 169, 176, 185, 189, 201, 206, 225
Fransız Devrimi 122, 128, 143

G

Galler 14, 15, 19, 31, 32, 37, 38, 40, 41, 50, 51, 59, 68, 71, 76, 91, 98, 99, 108, 110, 111, 113, 132, 137, 138, 146, 180, 185, 188, 194, 196, 202, 207, 209, 213, 220, 221, 222, 223, 224
Gaskell, Elizabeth 136
Gül Savaşları 75, 79, 80, 81, 84

H

Haçlı Seferleri 56
Hadrian Duvarı 34
Hastings Muharebesi 48
Henry, VIII. (İngiltere Kralı) 20, 76, 78, 84, 85, 86, 97, 170
Hıristiyanlık 20, 32, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 43, 51, 55, 88, 93, 96, 161, 171
Hitler, Adolf 160, 188, 189

İ

İçsavaş 21, 33, 50, 51, 58, 61, 75, 76, 81, 90, 107, 110, 113, 115, 169, 225
İkinci Dünya Savaşı 10, 18, 172, 175, 178, 185, 188, 195, 196, 203

İngiltere 14, 15, 16, 19, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226
İngiltere İçsavaşı 84, 85, 109
İrlanda 14, 32, 37, 38, 53, 75, 76, 96, 97, 99, 106, 108, 110, 111, 113, 115, 116, 140, 142, 143, 146, 147, 148, 150, 165, 166, 167, 168, 169, 180, 202, 204, 215, 216, 220, 229, 230, 231
İskoçya 7, 14, 15, 21, 27, 28, 29, 32, 33, 37, 40, 41, 43, 45, 46, 50, 51, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 94, 95, 96, 98, 99, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 121, 125, 132, 134, 141, 146, 147, 150, 166, 168, 169, 179, 180, 185, 193, 194, 195, 198, 202, 207, 209, 210, 212, 220, 221, 223, 224, 225
İşçi Partisi 7, 24, 178, 179, 184, 185, 192, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 211, 212, 220, 223, 224, 225
İşçi sınıfı 134, 154, 156, 159, 168, 180, 188, 203, 210
İşsizlik 104, 168, 183, 184, 186, 207, 209, 210, 215

J

Jacobizm 75, 115, 116, 147, 221, 230
Jül Sezar (Roma imparatoru) 32, 33
Jütler 37, 42

K

Kale 21, 32, 34, 35, 44, 48, 49, 51, 57, 60, 65, 70, 75, 94, 106, 107, 142

Kapitalizm 119, 179
Kara Ölüm 68, 69, 82
Katoliklik 16, 94, 96, 108, 109, 114
Keynes, John Maynard 220
Kıyamet Kitabı 49
Komünizm 179
Konut 182, 185, 208, 209, 210, 216, 223, 226
Kral Arthur (Briton Kralı) 28, 53, 64, 88
Krallık 20, 23, 29, 32, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 78, 79, 82, 85, 88, 93, 106, 115, 116, 123, 145, 146, 148, 152, 162, 169, 180, 222
Kral VIII. Henry (Shakespeare) 20

L

Liberalizm 23, 154
Londra 11, 20, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 56, 58, 65, 69, 70, 71, 72, 79, 81, 83, 91, 93, 98, 101, 103, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 119, 120, 124, 130, 133, 135, 138, 139, 140, 146, 154, 155, 156, 159, 160, 163, 165, 169, 177, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 191, 204, 208, 209, 211, 213, 215, 216, 223, 224, 226
Lortlar Kamarası 95, 144, 149, 176, 223

M

Magna Carta 8, 14, 28, 57, 62, 64, 66, 170, 199
Milliyetçilik 78, 87, 93, 165, 168, 169, 180, 213, 225
Modernite 124
Monarşi 45, 46, 47, 57, 112, 144, 145, 147, 163, 164, 166
Müzik 147, 187, 198, 199

N

Napolyon Savaşları 143
NATO 201
Newcomen motoru 130, 131, 137
Newton, Sir Isaac 116, 122, 125
Normandiya 47, 50, 56, 65, 77, 78, 190
Norman İstilası 28, 72, 170, 172
Normanlar 28, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 64, 66, 72, 78, 171, 225, 229
Nüfus 11, 15, 22, 31, 32, 44, 67, 68, 69, 70, 82, 83, 96, 98, 99, 101, 118, 119, 129, 134, 135, 141, 142, 143, 146, 150, 154, 155, 159, 162, 191, 192, 193,

194, 195, 197, 198, 207, 212, 214, 215, 216, 222, 223, 227

O

Ortaçağ 29, 56, 90, 136, 162, 170
Orwell, George 186

P

Paris ve Londra'da Beş Parasız (Orwell) 186
Parlamento 7, 21, 27, 28, 58, 62, 63, 64, 65, 72, 86, 88, 91, 94, 97, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 120, 130, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 154, 165, 170, 171, 176, 184, 192, 202, 204, 205, 207, 219, 223
Piktler 37, 41, 45, 46
Politika 17, 18, 21, 22, 29, 37, 40, 41, 43, 51, 52, 53, 55, 62, 65, 69, 70, 76, 78, 81, 84, 87, 88, 90, 91, 95, 97, 100, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 116, 118, 120, 122, 127, 128, 141, 142, 145, 149, 150, 151, 153, 157, 159, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 175, 176, 189, 192, 195, 198, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 221, 222, 223
Protestanlık 92, 93, 94, 96, 105, 120, 213

R

Radyo 14, 186, 187, 199
Reform 18, 20, 55, 58, 71, 76, 77, 85, 86, 97, 98, 111, 120, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 166, 170, 196, 222
Restorasyon 112
Roma 20, 21, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 56, 63, 87, 88, 93, 106, 162, 170, 171, 197
Romeo ve Juliet (Shakespeare) 125

S

Sağlık 93, 102, 103, 104, 122, 140, 142, 153, 155, 156, 157, 202, 205, 209, 210
Sakson İstilası 37
Saksonlar 35, 37, 42, 170
Sanat 23, 28, 139, 152, 153
Sanayi 15, 17, 28, 40, 83, 84, 99, 102, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 145, 150, 156, 158, 167, 168, 178, 183, 185, 186, 204, 206, 207, 220
Sendika 159, 176, 180, 184, 203, 204, 205, 207, 220, 222
Shakespeare, William 20, 24, 77, 98, 124, 125
Soğuk Savaş 201

SSCB 190, 201
Stonehenge 31, 199

T

Tarım 9, 15, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 67, 68, 82, 83, 99, 125, 128, 129, 130, 138, 141, 145, 167, 168, 192, 193, 194, 206
Telgraf 140
Tiyatro 20, 77, 98, 215
Türlerin Kökeni (Darwin) 172

V

Vasal 49
Vergi 44, 45, 51, 53, 55, 56, 61, 62, 63, 68, 69, 84, 85, 88, 89, 90, 112, 122, 129, 143, 150, 154, 157, 167, 175, 176, 192, 203, 204, 205, 208, 210, 212, 215, 217, 220, 223
Victoria (Birleşik Krallık Kraliçesi) 49, 136, 151, 152, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 171, 173, 180, 198, 224
Vikingler 42, 43

W

Wallace, William 29, 59
Waterloo Muharebesi 28, 143, 147, 148
Watt, James 125, 131, 147
Wellington (Dükü), Arthur 143, 147, 148, 150
Woolf, Virginia 187

Y

Yoksulluk 90, 133, 154, 168, 183, 204, 209
Yüz Yıl Savaşları 60, 94

Britanya tarihinin nasıl yazılması gerektiğine dair yöntemsel bir girişle başlayan *Kısa İngiltere Tarihi*, iklim ve coğrafyanın adaları bugüne getiren tarihsel, sosyolojik ve siyasal süreçler üzerindeki etkilerini ele alarak yola devam ediyor. İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda arasındaki bağlantıların nasıl kurulduğunu ve bunların nasıl olup da tek bir milletler topluluğu ve tek bir devlet oluşturduğunu okurun aklında hiçbir soru işaretine yer bırakmayacak biçimde açıklığa kavuşturuyor. Stonehenge'in yapılışı; Kelt, Roma, Anglo-Sakson, Viking ve Norman istilaları; Magna Carta, Gül Savaşları, Katolik Kilisesinden Kopuş, İçsavaş, Bilim ve Sanayi Devrimleri gibi önemli başlıklara olabildiğince geniş yer vererek 3000 yıllık tarihi yaklaşık iki yüz elli sayfaya sığdırmayı başarıyor.



"Britanya tarihini, ilk aşamalarından bugüne değin kusursuz biçimde aktaran bir eser."

— William Gibson, Oxford Üniversitesi

internet satış:
saykitap.com
20 TL
ISBN 978-605-02-0601-2
9 786050 206012
SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik